tarih VE toplum

35.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ EKİM 1993

tarih ve toplum

Okuyucu Mektupları		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Rum A'zâsının Siyâsî Programı	*Faruk Ilıkan*	6
Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinden Önemli Bir İsim Mustafa Çağatay Uluçay*	*Bayram Eyüp Ertürk*	9
Karpostallarda İstanbul Köpekleri	*Hakan Akçaoğlu*	21
Cezayirli Hasan Paşa Kulesi	*Ayda Arel*	24
Hekimbaşı Salih efendi ve Onun Prof. Dr. Joseph Hyrtl'e Yazdığı Fransızca Bir Mektup	*Prof. Dr. Aslan Terzioğlu*	30
Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları	*Yücel Demirel*	37
Abdülhamit Nasıl ve Ne Zaman Pes etti?	*Dr. Hasan Ünal*	43
II. Abdülhait İmgesi	*Jean-Louis Mattei*	47
Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-III	*Doç. Dr. Nuran Yıldırım*	52
Kitabiyat		57
İştirakçi Profesöre yanıt	*Erol Üyepazacı*	
Elle Skopetea "Örnek Krallık" ve mayalı Idea	*Herkül Milllas*	
Matbuat Hatıralarım'ın Karartılan Talihi	*Ali Birinci*	

Kapak: Boris Kustodiev'in yağlı boya tablosu, 1921
Komintern'in ikinci kongresi'nin Petrograd'daki Uritski (saray) Meydanında açılış şenlikleri.

EKİM 1993 • CİLT 20 • SAYI 118

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Bülent Yolgun
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1993

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62 Fax: 516 12 58
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 425 36 00-425 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 84 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 350.000 TL/yıl - 175.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 35.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

1897 Türk-Yunan Savaşı'nın Edebiyattaki Akislerine Dair Küçük Bir Not

Osmanlı devletinin geçen asrın sonun da girdiği ve muzaffer olarak çıktığı hâlde, neticesi pek olumlu olmayan 1897 Türk-Yunan Savaşı hakkında bir hayli yayın yapılmıştı. Bunlardan en son yazı, Tarih ve Toplum'un 115. sayısında Mustafa Şahin'in "Şevket Efendi'nin Seyâhat Defteri (1897 Mayısı)" başlığıyla yayımlanan çalışmasıydı. Bizi, bu yazımızı yazmaya sevk eden sebep, M. Şahin'in ilgili yazıya düştüğü 8. dipnotunun üçüncü ve dördüncü paragrafında verdiği bilgilerdir.

Sayın Şahin bu dipnotunda, 1897 savaşının edebiyattaki akislerine dikkat çekerek şöyle diyordu:

"Recaizade Mahmud Ekrem'in 'Kırmızı Mektuplar' şiiri, Yahya Kemal Beyatlı'nını kitabına ad da olan 'Eğil Dağlar' türküsü, savaşın edebiyata yansıyışlarıdır.

Bu savaşa ait Ahmed Tevfik'in 99 kıt'alık destanı için bknz.: Doğan Atlay, Destanlarımız, Mut 1992, s. 49-63..." (s. 56).

1897'ye kadar iki yüz yıldır pek zafer yüzü görmeyen Osmanlı halkının bu savaş ve zafer dolayısı ile büyük sevinçlere garkolduğu, zaferi konu alan şiirlerin çok olmasından anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar varlığı bilinip yayımlanan şiirlerin sayısının daha da artacağı düşünülebilir. Ben de, 1990 yılında, aynı olayı konu alan şiirleri işlediğim bir yazı neşretmiştim. Başlığı şöyleydi: "19. Asrın Son Zaferine Şiirler".[1] Ele aldığım şiirler, birer tarih manzûmesiydi; Bektaşi Şeyhi Hilmî Efendi tarafından kaleme alınmıştı ve başı ve sonu eksik, eski harfli matbû bir Divan'da bulunmaktaydı. Kitabın 49-54. sayfaları arasında yer alan bu manzûmeler, "Kasîde-i Feth-i Tırnova ve Yenişehir, Târih-i Feth-i Dömeke ve Ermiye (İrmiye?), Teselya Muzafferiyyeti, Târih-i Feth-i Tırhala" başlıklarını taşımaktadırlar. Manzûmelerin metni yayımlandığı için tekrar vermek yerine, kamuoyunun sevinç ve heyecanını aksettiren, ayrıca geçen asırda kökleşmeye başlayan Türklük şuûrunu ön plâna çıkaran bir dizi manzûme olduğunu söylemekle iktifâ edeceğim. Meraklıları, manzûmelerin yeni harfli neşrini gösterilen dergiden okuyabilirler.

Aynı olayı işleyen ve,

"Ben bir Türk'üm! Dinim cinsim uludur"

mısraıyla meşhûr olan şiir de, Mehmed Emin (Yurdakul) tarafından, 1897 yılında yazılmıştır.[2] Âşık Mehmed mahlaslı bir halk şâiri de, yine aynı olayı işlediği 99 kıt'alık bir destan yazmıştır.[3]

Bu şiirlerde, "Üç Tarz-ı Siyâset"ten Türkçülüğün izleri derin bir şekilde hissedilmektedir. Geçen asrın sonlarına kadar, "Etrâk-i bî-idrâk" anlayışının hâkim olduğu edebî metinlerde, kanâatlerin değişmeye başladığı, bu şiirlerde görülmektedir.

Sayın Şahin, yazısının 8. dipnotunda, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Ahmed Tevfik'in şiirlerinin varlığından haberdar ediyor bizi. Ben, "19. Asrın Son Zaferine Şiirler" başlıklı yazımı yazdığımda, bu iki şiirden haberdar değildim; Sayın Şahin'in de benim yazımdan haberdar olmadığı anlaşılıyor. Niyetimiz, Molla Kasımlık yapıp, "Niye görmediniz. Ben o yazımda çok önemli (!) şeyler söylüyordum." demek değil. Hani, yarın öbür gün, genç bir arkadaşımız çıkar da, "1897 Türk Yunan Savaşı'nın Edebiyattaki Akisleri" veya "Türk Şiirinde Türkçü Düşüncenin Tarihî Seyri" gibi konularda çalışma yapmak üzere soyunursa, ona şimdiden katkıda bulunmak istedik.

Belki bu konuda çok daha fazla şiir vardır. Çalışmalar ilerledikçe ortaya ne eserler çıkacak kim bilir!

Hâmiş: Eski yazılı kitabın ne zaman basıldığını ben buradan (Elazığ'dan) tesbit edemedim. En iyisi "Hâfız-ı kütüp ve't-terâcim-i ahvâl a'nâ Ali Birinci-i dost-hâl"e sormak lâzım.

Nâmık Açıkgöz, ELAZIĞ

1 Nâmık Açıkgöz, "19. Asrın Son Zaferine Şiirler", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Eylül 1990, S. 45, s. 53-58.
2 Kenan Akyüz, *Batı Te'sirinde Türk Şiiri Antolojisi*, Ankara 1975, s. 505.
3 M. Fuad Köprülü, *Türk Sazşâirleri*, İstanbul 1964, C. IV, s. 549, 670- 675.

Sevinmek ya da Sevinememek

Nâmık Açıkgöz'ün -bizi vesile ederek de olsa- yazmasına sevindik. Lâkin:

1. Sunduğumuz defter ne Osmanlı-Yunan ne Tesalya Savaşı'nı anlatıyor. Sunuş bâbında yazdığımız satırların birine düştüğümüz notun amacı da *Tarih ve Toplum*'da Tesalya'yla ilgili sayfalara atıf yapmaktı. Geçerken bir iki misal daha vermek istedik. Çünkü, Osmanlı-Yunan, Tesalya Savaşı, edebiyata tüm akisleri gibi şeyler amaçlanmamıştı. Amacımız bu olsaydı, (aşağıdakiler gibi) pek çok yazıyı zikretmeye çalışırdık.

2. İlgili nottan (dn. 8) yapılan alıntının karşılaştırmasını ilgilenen okuyuculara bırakıyoruz.

3. İlle de Mehmed Emin diye tutturulmasının nedenini de, mantığını da anlayamadık. Biz, o notta *Tarih ve Toplum*'a boş yere atıf yapmadık (sayı 70, Ekim 1989, s. 57). Orada, diğer zafer şiirlerinin yanısıra Yurdakul'unki de var. Niçin tekrar edelim? Ayrıca, niçin Açıkgöz, adı geçen yazısında bu Zafernâme'den hiç söz etmiyor?

4. *Türk Kültürü*, sayı 58 (Ağustos 1967), s. 808; sayı 110 (Aralık 1971), s. 110; sayı 237 (Ocak 1983), s. 61'e bakılırsa Rumca ve başkaca şiirler; sayı 281'deyse (Eylül 1986, s. 565-579) "Abdülehad Nuri'nin Yunan Harbi Destanı" da görülebilecektir.

5. "Muzaffer çıktığımız bu Harb'ten bize ne kalmıştı. Şair Mehmed Emin bey'in ... meşhur vatanî manzumesi ile, Rumca bir şarkı kalmıştı." (*Türk*

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımızın en önemli yazısı, İzmir'den Bayram Eyüp Ertürk'ün hazırladığı Çağatay Uluçay biyografisi. Merhum Çağatay bey, Cumhuriyet döneminde üniversite dışında çalışmış en ciddi tarihçimizdi. 1970'e kadar kırk yıla yakın bir sürede 300'ü aşkın kitap ve makale yazmıştır. Bunların birçoğu popüler nitelikte olmakla birlikte, kimileri de en yüksek akademik standartlardadır. Keşke, yine onun gibi bilgin tarih öğretmenlerimiz olabilseydi.

Kasımpaşa meydanında arslanlı heykeli duran Cezayirli Hasan Paşa'nın Çanakkale Boğazının girişine yakın bir çiftliği varmış. Bir de derebey malikânesi gibi, kuleli evi. Uzunca bir süredir Batı Anadolu'daki bu tür yapıları inceleyen Prof. Ayda Arel, sanıyorum ki, çalışmalarının sonunda, mimarî-topografik verilerden Osmanlı devrinde ekonomik-toplumsal ilişkilerin örgütlenmesi hakkında da bazı yargılara varacaktır.

Geçen yıl İletişim Yayınlarının Cep Üniversitesi dizisinde çıkan, A. Ter Minassian'dan tercüme ettiğim, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm 1887-1912* başlıklı küçük kitabın sonuna, basılı bir nüshası Berlin'deki Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesi'nde bulunan *Ermeni Meşrutiyet ve Hukuk-u Avam Taraftarâni Fırkası Beyanname ve Programı*'nın çevrim yazılarını eklemiştim. Bildirinin sonundaki tarihten, söz konusu girişimin 1908 Ekim ayında yapıldığı anlaşılıyordu. Bu kere, Faruk Ilıkan arkadaşımızın yeni harflerle sunduğu 1909 yılına ilişkin Meclis-i Meb'usan Rum a'zâsının programı, bana onu hatırlattı. Aslında, yeni (1909) Cemiyetler Kanunu, bu tür millî dernekleşme-partileşme hareketlerini yasaklamıştır. Dolayısıyla, bunlar hep kanundan önce olmalı.

Geçen ay yayınladığımız, Prof. Taner Timur'un "19. Yüzyılda İstanbul Köpekleri" başlıklı yazısına, bu kere Hakan Akçaoğlu'nun Kartpostal koleksiyonundan birçok örnek eklemleniyor. Onun sunuşunu da, önceki makale kadar ilginç bulacağınıza eminim.

Bu ay, tıp tarihiyle ilgili iki yazımız var. Nurican Efendinin iki sayıdır tefrika ettiğimiz Deontoloji kitabının Türkçe çevirisi bitiyor. Prof. Terzioğlu ise, Hekimbaşı Salih Efendi'nin 1871'de Viyanalı Prof. Hyrtl'e yazdığı Fransızca bir mektup vesilesiyle, bu ünlü doktorumuzun biyografisini veriyor.

Yücel Demirel'in bulduğu ve yeni harflere çevirerek sunduğu, Nâzım Hikmet'in 69 yıl önce *Son Telgraf* gazetesinde yayımlanan, Öyküleştirilmiş Rusya Anıları, bu kere beşinci bölümüyle sona ermekte.

Elinizdeki sayıda, Sultan Hamid'le ilgili iki ayrı yazı var. Bursa'dan Jean-Louis Mattei, onun hakkındaki Fransızca bir taşlamayı bize tanıtıyor: "Otuz Yıl Cinayet." Ankara'dan Dr. Hasan Ünal ise, 1908'de Hürriyetin İlânı'na öngelen günlerde, Padişahın tahtını korumak için nelere kalkıştığını anlatmakta.

Kitabiyat sayfalarımızda, Erol Üyepazarcı'nın (Cahit Kayra ile birlikte yayımladığı Bostancıbaşı Sicilleri hakkında) Şinasi Tekin'in Haziran sayımızda çıkan eleştiri yazısına yanıtından başka, Herkül Millas'ın Elen Megali İdeası Üstüne Yunanca bir eseri tanıtması ve Ali Birinci'nin İletişim Yayınları arasında yeni bir basımı yapılan Ahmet İhsan'ın Matbuat Hatıraları'na ilişkin eleştiri yazısı yer alıyor. Tiryakileri yüz yıl önce bu ayın Osmanlı basınından seçmelerimizi, sayfayı çevirince her zamanki yerinde bulacaklardır.

Kasımda yeniden buluşmak umuduyla saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

METE TUNÇAY

Kültürü, 237/61) diyen diplomatımızı da mı sıgaya çekelim? Ve soralım: Açıkgöz bunlardan niçin söz etmiyor. Bunların hepsi, Açıkgöz'ün yazısından önce çıkmıştır. Dolayısıyla kendisine Molla Kasımlık için davet çıkarmış, Türkçesi kendisini zor duruma sokmuş olmuyor mu?

6. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*'ndeki yazısında not 4-7'nin açıklamaları güme gittiği gibi, 4 ve 5'in metin içindeki yeri dahi belli değildir. Orada, Âşık Mehmed'in destanı 33 kıt'a olarak belirtilirken şimdi 99'a yükselmiştir.

7. Açıkgöz'ün yazısı, adıgeçen dergideki garabetin bu yolla düzeltilmesinden öte ne anlam ifade ediyor. Bizce bunun o dergide yapılması icab ederdi. Garabet bir yerde, düzeltme başka yerde. Okuyucu nerden bilecek?

8. Bir dipnotta gösterilen bir-iki kaynağa bakarak çalışmaya girişecek olanın cesaretine de, ferasetine de şaşmak gerekir. Açıkgöz'ün yazısındaki dipnotlarla yetinip yazı yazacakların da vay haline! Bu bağlamda, Açıkgöz'ün mantığıyla, -dipnotlarda bütün kaynakları göstermediği için- Türkiye'de sıgaya çekilmeyecek kaç yazı bulunabilecek?

Bir kısmına değinebildiğimiz bu nedenlerle sevinemedik. Satır satır cevabî yazı yazmayı da düşünmedik. Çünkü böyle dolaştırmaların (eleştirme değil!) yararına inanmıyoruz çünkü bu yollar sağırlar diyaloguna çıkar; yâni hiç'e.

Mustafa Şahin, İSTANBUL

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Ekim 1893)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVÂL

Rus Filosunun Fransa Ziyareti

Rusya donanmasının Toulon'u ziyaret eylemek üzere mezkûr limana muvâsalatı ve bu münasebetle fevkalâde şenlikler icrâ edilmesi bütün Avrupa matbuâtını ol bâbta beyan-ı mütalâaya sevk eylemiştir.

Ruslar ile Fransızlar, Toulon şenlikleri yalnız Rusya ile Fransa arasındaki mukareneti [yakınlığı] takviye maksadıyla icrâ kılınmakta olup mezkûr şenliklerin hiçbir devlete karşı bir muamele-i tahrik-cûyâne olmadığını evvelce ilân eyledikleri gibi Toulon'da bulunan Fransızlar dahi yalnız Rusya ve Fransa arasındaki ittifak ve muhâdeneti [barışıklığı] teyid edecek alkışlarda bulunacaklarından Avrupa gazeteleri Toulon ziyaretinin bekâ-yi sulh ve salâha hizmet edecek bir şey olduğunu ilâna başlamışladır.

Fransa ve Rusya mukareneti aleyhinde şimdiye kadar pek çok şeyler yazılarak mukarenet-i mezkûrenin Avrupa âsâyiş-i umumiyyesi için tehlikeli olduğundan dahi bahsedilmiş idi.

Toulon ziyareti münasebetiyle gerek Fransızların ve gerek Rusların âmâl-i mahsusa-i müsâlemet-cûyâneleri hakkında teminât-ı katiyye vermiş olmaları hilâf-ı hakikat-i hal neşriyâtın hükümsüzlüğünü isbâta kifayet edeceği için Toulon ziyareti dahi şâyân-ı ehemmiyettir.

Avrupa gazeteleri miyânında öteden beri Fransa ve Rusyanın harekâtı aleyhinde neşriyâtta bulunmayı kendilerine sermaye ittihaz etmiş bulunan birçok cerideler dahi Toulon ziyaretinden bahs eyledikçe Avrupa âsâyişinin takviyet-pezir [kuvvet bulmuş] olacağını tekrar etmekte bulunduklarından ziyaret-i mezkûre hakikaten her tarafça bekâ-yi sulh-i umumi teminâtının tezâyüdüne bâis olmuş olmak cihetiyle tarih-i âsâyiş-i âlemde bir mevki-i mahsus ihraz eyleyecek [elde edecek] vakâyi-i siyasiyye sırasına geçecektir... (22 Teşrin-i evvel 1893)

DAHİLİYE

Türk Bayraklı Torah

Evvelki Pazar gecesi saat dört raddelerinde Galata'da Kamando hanının salonuna millet-i Museviyye cemaati bi'l-ictima icrâ-yi âyin eyledikten sonra sinagoga ihda [armağan] eyleyecekleri Tevratı bir bando-i musîkıyye ile sokaklarda dolaştırmışlar ve önlerinde müteaddid Osmanlı sancakları olduğu halde Galata'daki sinagogo giderek mezkûr Tevratı tevdi ve orda dahi bir âyin-i ruhânî icrâ ve Marş-ı Ali-i Hamidiyyenin terennümüyle ed'iye-i hayriyye-i Hazret-i Hilâfet-penâhiyi yâd ü tezkâr ile dağılmışlardır... (3 Teşrin-i evvel 1893)

K. Çekmece'de Kibrit Sanayii

Kibrit fabrikası için mukaddema bi'l-istizan şeref-sâdır olan irade-i Seniyye-i Hazret-i Padişahî mûcib-i âlisince imtiyaz verilen şirket tarafından Küçükçekmece karyesiyle istasyon arasında vâki evkaf-i Hümayun-i mazbût [muhafazalı, korunmuş Padişah vakıfları] cennetmekân Sultan Mahmut Hân-ı Sâni Hazretleri vakf-ı şerifinden senevi yedi kuruş icâre-i müecceleli [sonradan ödenmek üzere kiralı] ve dört kuruş on beş para mukataa-i zeminli [yer vergili] yirmi beş atik dönüm mahallin sahil cihetinde beş yüz metro murabba' sathı üzerine maa-müştemelât [eklentileriyle birlikte] bir fabrika inşâsı makrûn-i müsaade-i Seniyye-i Mülkdârî [yüce hükümdarlık izni alınmış] olduğu halde icrâ-yi icâbı ve mahall-i mezkurun bedel-i öşre rabtı hususunun Defter-i Hakânî Nezaret-i Celilesine havalesi ve Nafia Nezaret-i Celilesine de malumât i'tâsı tezekkür kılındığına dair

Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesinden tanzim olunan mazbata mûcibince irâde-i seniyye-i Cenâb-i Hilâfet-penâhinin şeref-efzâ-yi sünûh ve sudûr buyurulduğu bir kıt'a buyruldu-i sâmi-i vekâlet-penâhi de emr ü iş'âr buyurulmuş ve muâmele-i lâzımenin ifâsı hakkında keyfiyet Nezaret-i Nâfiadan Fen Müşavirliğine havale edilmiştir... (13 Teşrin-i evvel 1893)

İSKİ Olsaydı O Zamanlar

Üsküdar'da Sultan Tepesinde Hâce Hatun Mahallesinde vâkî Arslanağa Çeşmesi önünden geçen ana lâğımın birkaç mahalli geçen üç yüz beş harikinde çöküp mecrâsı kapanmış ve bu cihetle hâsıl olan taaffün [kötü koku] adeta sıhhat-i umumiyyeyi ihlâl edecek dereceye gelmiş olduğundan bunun tamir ve tathiri [temizlenmesi] ve mahalle-i mezkûredeki hânelerden alınan süprüntüler de Servilik Karakolu arkasında bulunan hâlî [boş] mahalle döküldüğü cihetle bu da zikr olunan lâğımlardan melhûz olan fenalığın aynı demek olacağına binâen şu süprüntülerin de oraya döktürülmeyip mavna ile alelusul denize ilka' edilmek [bırakılmak] üzere süprüntü iskelesine indirilmesi ve bir de sâlifüz-zikr harikten [bildirilen yangından] kalmış olan duvarların ekserisi caddeye yıkılıp yolu kapatmakta ve mutebâki duvarlar da yıkılmak üzere bir hal-i tehlikede bulunmakta olduğundan def'-i mazarrat için mezkûr duvarların hedmi [yıkılması] aldığımız bu varakada rica olunuyor.

Bu bâbta Üsküdar Daire-i Belediyyesine de müracaat olunduğu haber verildiğinden Dokuzuncu Daire-i Belediyye Müdürü saadetli beyefendi hazretlerinin icâb-ı hâlin icrâsına müsâraat buyuracakları tabiîdir... (17 Teşrin-i evvel 1893)

HARİCİYE

Afro'lar Yerli mi?

"Amerika'da Siyahiler"

Amerika'da yerli ahalisi ticarete sülük edeli henüz pek az bir zaman olduğu halde sa'y ü gayretleri sayesinde içlerinde pek çokları sahib-i servet olmuşlardır.

Bunlardan geçende vefat eden bir terzi bir milyon Dolardan yani beş milyon Franktan ibaret bir servet bırakmıştır.

Louisiana şehrindeki yerlilerin en zengini beş yüz bin Dolara ve Amerika'nın en mükemmel kütüphânelerinden birisine malik olup bu kütüphâne Fransız, İngiliz, İspanyol üdebâsının âsârıyla memlûdur.

Mumâileyh Paris'te ikmal-i tahsil etmiştir... (2 Teşrin-i evvel 1893)

MÜTENEVVİA

"Kont Tolstoy"

Karısının Savunusu

Umumen âsâr-ı fazâil-i ahlâka hizmet etmek üzere telif olunarak bazıları müsteşrikînden Gülnar hanımefendi tarafından lisanımıza nakl edilmiş olan Rusyalı meşhur Kont Tolstoy'un maişet-i hususiyyesine ve evlâtlarını ne suretle terbiye ettiğine dair kaynı tarafından (Nouvelle Revue) nâm mecmuaya derc edilmiş olan bir tercüme-i hal mesâi-i beşeriyyeye ve terbiye-i etfal-i aileye dair pek güzel bir ders olduğundan ber-vech-i âti tercüme edildi. Sahib-i makale diyor ki:

"Tolstoy'un aileye ne kadar düşkün olduğunu anlayabilmek için eserlerini okumak kifayet eder. Hatta kendisi bile daha mürâhik [bülûğ çağında] ve deklikanlı iken hep bunu düşünür imiş. 1862 Senesi Eylülünün yirmi üçünde otuz dört yaşında olduğu halde izdivac etti. Zevcesi olan hemşirem ancak on sekiz yaşında idi. Familyamız Tolstoy'a ecnebi olmayıp validemi çocukluğundan beri tanır idi. Pederim hemşiremi mektebe vermeyip hânemizde terbiye ettirdi. Fakat mumâileyha bil'ahire Moskova Darülfünûnuna gidip bi'l-imtihan diplomasını alarak sonra Tolstoy ile izdivac etti.

Tolstoy'un hemşireme ve familyasına ibrâz ettiği kemal-i muhabbet bütün ailemiz halkını minnetdâr eyleyerek hemşiremin vâsıl-ı aksây'ül- gâye-i saadet olduğu dillerimizde deveran eder idi.

Bizzat Tolstoy dahi hemşiremden gerek ibrâz ettiği muhabbet-i samîmâneden ve gerek tahrir ve telif işlerinde ibzâl eylediği muâvenetten [esirgemediği yardımdan] dolayı derecesiz memnun olarak bahtiyar olduğunu beyan eder idi. Tolstoy zevcesiyle teâti-i efkâr ederek derûnundaki tasavvurlarını açar idi. Nihayet bir dereceye geldi ki bunlar yek-diğerinin makasid ve tasmimâtını birbirlerinin kalbinde okumaya başladılar.

Kontes Tolstoy bir gün zevcine ve kendi işlerine atf-ı nazar-ı ihtimam ve dikkatten hâli kalmaz idi

Tolstoy heman izdivacını müteâkib (Harp ve Sulh) nâmındaki romanını yazmaya başlayarak bu eseri ikmal için sekiz sene çalışmıştır.

O müddet zarfında kontes sahip olduğu dört çocuğu hakkında vazife-i mâderaneyi tamamiyle ifâ ettikten başka o işlerine bakar, altı ciltten mürekkeb olan bu romanın üç suretini çıkarır idi... (2 Teşrin-i evvel 1893)

Kadın Gazeteciler

Bu kere neşr olunan istatistikler meâline nazaran Fransa'da gazetelerin neşrine iştirak etmekte bulunan kadınlar iki yüz otuz yedi neferden ibaret imiş.

Bunlardan iki yüz otuzu moda gazetelerini idare etmekte veyahut büyük gazetelerde modaya müteallik makalâtı yazmakta olup yedisi dahi edebiyat ve politika makalâtıyla iştigal eylemektedir. İngiltere ve Amerika'da ise gazetelerin umûr-i tahririyyesine iştirak etmekte bulunan kadınların mikdarı daha ziyade olup İngiltere'de 580 ve Amerika'da dahi 588 kadın umûr-i tahririyye ile müştagil bulunmaktadır... (7 Teşrin-i evvel 1893)

"Müşteri Celbi İçin Amerikalılara Mahsus Bir Tedbir-i Garip"

Reklamcılarımızın Dikkatine

Washington'da hazır elbise satmak ile meşgul bulunan bir büyük mağaza pek ziyade müşteri celb etmek üzere bu kere neşr eylediği ilânlarda bekâr olanlara bir karı bulacağını beyan eylemiştir. Fakat şu şart ile ki teehhül [evlenme] vukû bulacak olursa yeni aile için lâzım olacak çamaşır ve elbise hep mezkûr mağazadan alınacaktır. Bundan başka mağaza idaresi düğüne müteallik bi'l-cümle tedârikâtı icrâ etmeyi ve bir rahip bulup âyin-i ruhanîyi icra ettirmeyi dahi deruhde eylemektedir.

Şimdiye kadar bu mağaza on kişiyi evlendirmeye muvaffak olmuştur... (7 Teşrin-i evvel 1893) ☆

Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Rum A'zâsının Siyâsî Programı

مجلس مبعوثان عثمانی روم اعضاسنك
سیاسی پروغرامی
«آ»
قواعد اساسیه
مجلس مبعوثان عثمانی روم اعضاسنك تعقیب
ایدهجکی سیاستك مقیاسی اولان اصول وافکار
بروجه آتیدر .
برنجی ماده مشروطیتك تقویه وادامهسی
وبالعموم عثمانلیلره مشروطیتك بخش ایتدیکی
حقوق وحریتك جدی وصمیمی برطرزده تطبیقی
اوغرنده صرف مساعی ایدلسی

FARUK ILIKAN

II. Meşrûtiyet'in sağladığı çoğulcu yapı içinde İmparatorluğun "ittihâd-ı anâsır"ı, kısaca İmparatorluğu meydana getiren unsurları ayrı ayrı, çoğu zaman da bir bütün halinde, siyasal ve ekonomik çıkar yollarını aramışlardır. Oysa ki, Hürriyet'in i'lânı'nı yasallaştıran 23 Temmuz 1324 (4 Receb 1326) tarihli Hatt-ı Humâyûn "tebaa-i şâhâne"ye birtakım hakları madde madde sıralayarak vermektedir.[1]

Tebaa-i şâhâne yani İmparatorluğu meydana getiren Türk, Ermeni, Rum, Arnavud, Bulgar, Kürt, Musevi, Arap vs. unsurlar ayrıca kavmiyet ve milliyet esasına dayalı çeşitli düşünceleri savunmuşlar, eylemlere girişmişler, zaman zaman da yarattıkları "gaile"ler yoluyla bunalımlara yol açmışlardır. Bizim burada örnek olarak ele aldığımız "Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmanî Rum a'zâsının siyâsî programı", ayrı olarak fikir düzeyindeki gayr-ı İslâmî unsurların amaç beraberliğinde tipik bir örneği oluşturmaktadır.

Kavâid-i esâsiyye, intihâbât hakkı, usûl-ı tedrîs, idâre-i mülkiyye, emniyet-i umûmiyye, umûr-ı adliyye, tekâlif-i emiriyye, kuvva ve menâbi-i servet ve memleketin inbisâtı, ahz-ı asker beyanlarından oluşan dokuz başlık altında on beş maddelik siyasî program gayr-ı müslîm unsurların siyasal amaçlarını ortaya koyması yönünden de ilgi çekicidir.

Kavâid-i esâsiyye bölümünden de anlaşılacağı gibi 'Bi'lumûm Osmanlılara Meşrûtiyet'in bahşetdiği hukûk ve hürriyetin ciddî ve samimî bir tarzda tatbîki uğrunda sarf-ı mesâi" edilmesidir. Ne var ki, "akvâm-i muhtelifenin vahdet-i siyâsiyyeleri fikrinin neşr ve tamîmi" ile "ahvâl-i diniyye ve ictimâiyyelerinde her bir kavmin teâmülât-ı husûsiyyeleri dâiresinde te'mîn-i serbestî-i inbisatları" ve "her bir kavmin kilisaları ve hukûk-ı mezhebiyye tedrisiyyeleri noktasından mevcûdiyet-i ictimâiyyelerinin dahl ve taarruzdan masûniyeti" varılması istenen hedef olmaktadır. Buna karşın, İttihâd ve Terakki uyguladığı ya da gerçekleşmesine çalıştığı görüş açısından "ittihâd-ı anâsır"cıdır ve tebaa-i şâhâne ancak bu yolla bir arada tutulabilir.

1325 (1909) yılında siyasal gelişme açısından karşılaşılan güçlükler gözönüne alınırsa, yukarıda sözünü ettiğimiz siyasal amacın ne olduğunun açıkça ortaya konduğu görülecektir.

Bir belge olarak yayınladığımız ve şimdiye dek üzerinde pek az durulmuş "Meclis-i Meb'ûsân-ı Osmani Rum a'zâsının siyâsî programı"nın bu konuya açıklık getireceğini umuyoruz.

Meclis-i Meb'ûsân-ı Osman Rum a'zâsının Siyâsî Programı

A
Kavâid-i Esâsiyye

Meclis-i Meb'ûsân-i Osmâni Rum a'zâsının ta'kîb edeceği siyâsetin mikyası olan usûl ve efkâr bervech-i âtîdir.

Birinci madde- Meşrûtiyet'in takviye ve idâmesi ve bi'lumûm Osmanlılara Meşrûtiyet'in bahşettiği hukûk ve hürriyetin ciddî ve samimî bir tarzda tatbîki uğrunda sarf-ı mesâî edilmesi (s.3)

İkinci madde- Tamâmiyet-i mülkiyet-i Devlet-i Osmâniyye'nin muhâfazası ve memleketdeki akvâm-ı muhtelifenin vahdet-i siyâsiyyeleri fikrinin neşr ve ta'mîmi

Üçüncü madde- Düvel-i ecnebiyye ile bir sûret-i samîmiyyede akd-ı münâsebât-ı dostâne sadedinde meslek-i siyâsî ta'kîbi ve bi'l-hâssa münâsebât-ı civâriyye ve mevcûd olan menâfi-i müştereke sebebleriyle düvel-i mütecâvireye daha ziyâde takarrüb edilmesi

Dördüncü madde- Efrâdın ahvâl-i diniyye ve ictimâ'iyyelerinde her bir kavmin teâmülât-ı husûsiyyeleri dâiresinde te'mîn-i serbesti-i inbisatları ve binâen-âleyh her bir kavmin kilisaları ve hukûk-ı mezhebiyye tedrisiyyeleri noktasından mevcûdiyet-i ictimâ'iyyelerinin dahl ve taarruzdan masûniyeti

B

İntihâbât Hakkındadır

Beşinci madde- Meb'ûs intihâbâtında ve sâir intihâbât-ı mahalliyelerin kâffesinde re'y-i umûmi usûlünün (s.4) tatbîki. İntihâbât-ı Meb'ûsan Kanûnu'nun ta'dîli ve birinci ve ikinci derece intihâbâtında "Vote Limitee" vahdet-i Re'y usûlünün kabûlü ve devâir ve şu'âbât-ı intihâbiyyenin kanûn-ı mahsûs ile sûret-i kat'iyyede yâ'nî ta'yini ve bu sûretle akvâm-ı muhtelîfe arasındaki esbâb-ı müsademâtın ref'i ve ekalliyet raddesinde bulunan akvâm-ı Osmâniyye'nin dahi nisbet-i âdilânede meb'ûs i'zâm edebilmeleri hakkının te'mîn ve muhâfazası

C

Usûl-i Tedrîs Hakkındadır

Altıncı madde- Devletin her kısmında ve efrâd-ı Osmâniyye'nin bi'l-umûm tavâifi arasında ve vâsi' bir tarzda maârifin intişâr ve inbisatı ve tedrisât-ı ibtidâiyye mecbûrî olup her bir kavmin kendi mekteblerinde ve ol kavmin lisanı üzere meccânen icrâ edilmesi. Tedrisât-ı ibtidâiyyenin sarfiyât-ı lâzimesi cemaatler tarafından icrâ edilip Devlet (s.5) tarafından dahi bu bâbda cemaatlere muavenet-i nakdiyyede bulunulması şu kadar ki mekâtib-i mezkûrenin idâre-i umûr-ı dâhiliyyeleri ve cemaat merâkiz-i ruhâniyyelerine keyfiyyet irtibâtlarınca mine'l-kadim câri olan usûl ve kaideye halel getirilmemesi. Tedrisât-ı idâdiyye ve tedrisât-ı âliyyeye gelince Devletçe bu maksâd uğrunda mekâtib-i umûmiyye küşâd edilmesi ve mekâtib-i mezkûrede evlâd-ı Osmâniyye'nin yeknesak terbiye-i siyâsiyye ile ta'lîm ve terbiye edilmeleri. Cemaatlerin derece-i idâdiyye ve mertebe-i âliyye mekâtibi idâre ve idâmesinin mine'l-kadim câri olan usûl ve kaideye göre temşit edilmesi ve şu kadar ki Devletin vilâyet-i ammesi i'tibâri ile mekâtib-i mezkûre üzerindeki hakk-ı teftişinin kemâliyle mahfûz kalması ve bu mekteblerde dahi Devletin lisan-ı resmiyyesinin mecbûriü't-tahsîl olması. Serbesti-i tedrîsi hakkının kabûlüyle kanûn-ı mahsûs ahkâmı dâiresinde her bir Osmanlıya her derece ve her cins mekteb küşâdı hakkı bahş (s.6) edilmesi. Cemaate mahsûs olan ve Maârif Nezâreti nezdinde tanılıp eşhâsa âid bulunan husûsî mekâtib-i idâdiyyeden zuhûr eden talebelerin Devletin mekâtib-i âliyyesine kabûl olunması ve Devlet'in lisan-ı resmiyyesine vukuflarını isbât etmekle Devlet me'mûriyetlerine ta'yîn olunmak bahsinde mekâtib-i idâdiyye-i umûmiyyeden zuhûr eden efendiler ile müsâvî hukûka mâlik bulunması. Memâlik-i Osmâniyye'nin vüs'atı ve vesâit-i nakliyyenin fıkdanı nazar-ı i'tibâre alınarak İstanbul'un gayrı şühûr-ı münâsibede mekâtib-i âliyye te'sîsi uğrunda Canib-i Devletden sarf-ı himmet ve mesâî ettirilmesi.

D

İdâre-i Mülkiyye Beyânındadır

Yedinci madde- İhtiyâcât-ı mahalliyyeye merkez idârenin sahabet ve muâvenetini te'mîn edebilecek bir tarzda teşkilât-ı mülkiyyenin tâ'dîli. Devletin her tarafında belediye usûlünün tatbîki ve şu sûretle teşekkül (s.7) edecek devâir-i belediyyeye tevsi'-i me'zûniyet usûlü üzere müstakil bir mevcûdiyet-i idârî bahşedilmesi ve binâberin nâhiyelerin lağvı ve hey'et-i ihtiyâriyyelerin dahi tekmîl teşkîlâtı ve bir dereceye kadar tevsi'-i salâhiyyetleri. Müsâfaa-i ba'idede bulunanlardan mâadâ vilâyâtın lağvı ve livâ ve kazâ hududlarının her türlü mülâhazât-ı kavmiyye ve siyâsiyyeden azâde bir sûretde ve ihtiyâcât-ı mahalliyeyi kâfil bir tarzda tashîh ve ıslahı. İcraât-ı husûsiyye-i mülkiyyenin merkeziyetinden istihlâs ile bi'l-umûm nazar ve ma'mûriyenin derece-i salâhiyyet ve mes'ûliyyetlerinin kanûn-ı mahsûs ile ta'yîni ve binâen-âleyh "usûl-i kırtasiyyenin" lağvı ile tesviye-i mesalih-i i'bâdın teshîli. Devletin lisan-ı resmîsi Türkçe olmak esâsının muhâfazası ile bi'l-umûm me'mûrin-i Devletin lisanı mahalliyi dahi bilmekdeki mecbûriyetin kabûlü.

E

Emniyet-i Umûmiyye Beyânındadır

Sekizinci madde- Ciddî ve müessîr tedâbir ittihâzı (s.8) ile Devletin her tarafında sûret-i mükemmele ve mütemâdiyyede emîn ve âsâyişin istikrârı ve jandarma ve polis hey'etlerinin tensîk ve takviyesiyle her ikisinin de doğrudan doğru-

ya idâre-i mahalliyyeye irtibâtı. Köy ve koru ve orman ve gümrük ve tütün kolculuğu vezâifini îfâ etmek üzere bir hey'et-i mahsûsa-i müşterekenin teşkîl ve tensîki.

F

Umûr-ı Adliyye Beyânındadır

Dokuzuncu madde- Mehâkim-i nizâmiyye teşkilâtının Devletin her tarafında tatbîki ve devâir-i sıhhiyyenin teşkîli ihtiyâcât-ı zamana evfak bir sûretde ve deâvînin tasrî'-i fasl ve rü'yeti ile sûret-i ciddiyyede tevzi'-i adâlet husûsunu te'mîn edecek bir tarzda bi'l-umûm kavânin-i adliyyenin yeniden tedkîk ve ta'dîli. İbka ve muhâfaza-i yedd'e müteallik ahkâm-ı kanûniyyenin ıslah ve tekemmülü. Cerâim-i siyâsiyyeden dolayı cezâ-yı i'dâmın lağvı. (s.9) Nevab şer'inin münhasıran mehâkim-i şer'iyye vezâifi ile tahdîd-i salâhiyetleri. Mehâkim-i şer'iyyenin ıslah ve tekmîl teşkilâtı ile me'mûrin-i şer'iyyenin me'mûrin-i Devlet a'dâdına idhâli ve maaşâtın doğrudan cânib-i Hükûmet'den te'dîyesi ve rüsum ve mesârif-i mehâkimenin Hükûmet hesâbına tahsîli. Mehâkim-i şer'iyyede cârî usûl-i muhâkemenin tedkîk ve tekemmülü ve ale'l-ıtlak mesârif-i muhâkemenin hadd-i mu'tedîle tenzîli. Hıfz-ı sıhha mukteziyâtına muvâfık cezâdan murâd edilen ıslah-ı nefs maksad-ı asliyyesine mutâbık sûretde hapishâneler te'sîsi ve teşkîli.

G

Tekâlif-i Emiriyye Beyânındadır

Onuncu madde- Müstahsilât-ı memleketin ve sanâyi ve hırfet-i mahalliyenin himâyesi usûlüne müstenîd olmak şartiyle tekâlif-i emiriyyenin hizmet-i şahsî ve sermâye-i nakdiyyenin semerât-ı hasılalarına muaddel (s.10) nisbet-i adile ve herhalde bir kaide-i hakk ve âdilâne ile tarh ve tevzi,i. Ticâret muâhedâtının müceddeden tedkîk ve ıslâhı. Gümrüklerce tarife-i mütefavüte usûlünün tatbîki ile müstahsilât-ı mahalliyyenin te'mîn ve takviyye-i revâcı ve havâyic-i zarûriyyenin tehvîni esbâbının istikmâli. A'şâr resminin hububât üzerinde yüzde ona tenzîli ve öşürün tahsîli husûsunun ale'l-ıtlak mültezimînin tecâvüzâtını men' edebilecek tarzda ta'dîli. Öşrünün aynen istihsâli kabil olmayan mahsulâtın tabi' bulunduğu a'şâr resminin dönüm üzerine vergi tarhı veyâ bi'l-vasıta resminin istihsalini te'mîn eder diğer bir tarza şimdiden tahvîli. Ağnam rüsûmunun lağvı ile yerine sarfiyât-ı dâhiliyye ve ihrâcat üzerine vergi tarhı. İstihsâlât ve ticâret-i mahalliyyeye irâs-ı sekte edebilecek her nev'i imtiyâzâtın men'-i i'tâsı. Devletin her tarafında emlâk ve akarâtın yeniden takdîr-i kıymetleri ile verginin kıymet-i (s.11) hakikiyyelerine göre tarh ve ta'yîni.

H

Kuvva ve Menâbi-i Servet ve Memleketin İnbisatı

On birinci madde- Kuvva ve menâbi-i memleketin te'mini inbisâtına Devlet cânibinden dahi muâvenetde bulunulması ve binâenâleyh bu maksâd uğrunda vesâit-i nakliyyenin tezyîdi ormanlarda kat'iyyeten bir kâide ve usûl-i fenniyye rabtı maden hakkındaki muâmelâtın teshîli ve umûr-ı nafia imtiyâzâtının daha sehil bir sûretde îtâsı. Umûr-ı ticâret ve hırfet ve ziraat için müstakil nezâretler teşkîli. Ziraat Bankalarının tezyîdi iktidâr-ı mâliyyesi. Ale'l-ıtlak şahsiyet-i ma'neviyyenin kabûlü ve eşhâs-ı ma'neviyyeye emlâk ve akarât üzerinde dahi hukûk-ı tasarrufiye bahşedilmesi.

On ikinci madde- Emlâk ve akarât üzerine i'tibâr-ı maliyyenin takviyesi zımnında tasarruf-ı emlâk hakkındaki ahkâm-ı kanûniyyenin ta'dîli ve emlâk hakkındaki (s.12) ukut ve muâmelât-ı müteferrianın teshîl-i icrâsı. İdâre-i evkâfın tensîki ve akarât-ı vakfiyyenin şart-ı vakfa muvâfık sûretde idâre ve tasarrufu. Bilâ-câriyeteyn tasarruf edilegelmekde olan müskâfât ve müstefilât-ı vakfiyyenin def'a-i saniyyede muâcele i'tâsıyle emr-i tasarrufda emlâk-ı sariâya temsîli. Manastırların tasarruf ve zilyedlerinde bulunan emlâk ve arâzi üzerindeki hukûkun taarruzdan masûniyeti.

On üçüncü madde- Sermâyedârân beynindeki münâsebâtın bi'lumûm amelenin günde kaç saat meşgûl olacağının kanûn-ı mahsûs ile ta'yîni.

On dördüncü madde- Kuvva-yı berriye ve bahriyenin Devletin ıslâh-ı ahvâl-i mâliyyesine muaddel bir tarz-ı tedrîci ile tanzîm ve takviyesi askerin sûret-i infakı ve kışlalardaki tarz-ı beytûtetinin ıslâhı.

I

Ahz-ı Asker Hakkında

On beşinci madde- Ahz-ı asker muâmelâtında (s.13) "devâir-i mahalliyye" yâ'nî her bir askerin hizmet-i nizâmiyye-i askeriyyesini memleketin tâbi olduğu dâire-i muâyyine-i askeriyyede îfâ etmesi usûlünün kabûlü. Mükellefiyet-i askeriyyeden hizmet-i muâyyine müddetinin iki seneye tenzîli, bedel-i nakdînin tenzîl-i mikdârı ve bedel-i nakdî mukâbilinde mükellefiyet-i askeriyyeden emr-i istihlâsın kat'î ve mütemâdî olması ve hizmet-i askeriyyeye dâhil olan bi'l-umûm efrâdın kışlalarda tarz ve sûret-i ikametlerinin vezâif-i diniyyelerini kemâl-i serbestî ile îfâsını teshîl ve te'mîn edebilecek derecede ta'yîn ve tahsîsi. ☆

1 Kanûn-ı Esâsî'de de bir bütün halinde bu haklar zaten vardır. "Teyîd"i demek olan bu Hatt-ı Humâyûn gerçekte varolanın tekrarıdır. Bkz:*Düstur*, tertîb-i sâni, cilt 1, s.11,

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devletinde Son Sadrâzamlar*, 7. cüz (İstanbul 1946) s.1069-1071

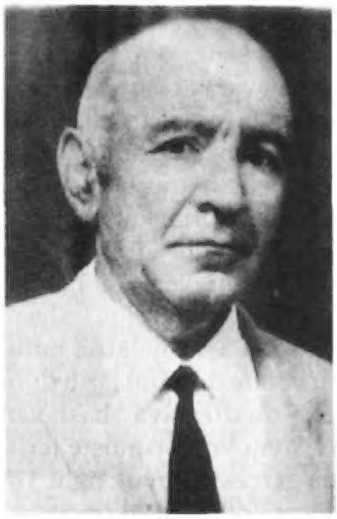

Cumhuriyet Devri Erken Dönem Türk Tarihçiliğinden Önemli Bir İsim:

Mustafa Çağatay Uluçay*

BAYRAM EYÜP ERTÜRK

"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır."
Mustafa Kemal (Atatürk)
-Ankara, 1931-

Giriş

Ata'nın, 62 yıl önce, Ankara'da Türk Tarih Kurumu'nun açılışında söylediği bu ünlü sözün püf noktası: Yazanın yapana sadık kalması. Tarihin kısa ve kaba tanımında, yer, zaman bildirerek neden-sonuç ilişkisi içinde olayların ve insanoğlunun dünyaya kattıklarının incelendiği belirtilir. Ancak bu tanım, sosyal bir bilim olup, tüm yönleri ile yaşamın kendisiyle ilgili olduğu için kuralları, kaideleri ve kesinlikleri pek olamayan "tarih"i ifade etmekte elbette ki yetersizdir. Aslında, modern dünya tarihçiliğinin temel taşlarından Fransız Annales'cilerinin 2. kuşağının önde gelen ismi Fernand Braudel'in de belirttiği gibi, bir-tek tarihin değil, görüş ve bakış açıları ile gelişmelere paralel olarak birçok tarihlerin varolduğu, yadsınamaz bir gerçektir. Temelde kimi olaylar -örneğin İstanbul'un Doğu Roma'dan Türklerin eline 29 Mayıs 1453 tarihinde geçmiş olması gibi- değişmez somutlukta olsa bile olayların doğuş ve sonuçlanış ilişkisi içerisinde yorumlanışı, karşı taraf tarihçilerinin ve üçüncü tarafların görüşleri, objektiflik iddiasını en yüksek sesle haykırarak dile getirenlerin söyledikleri, hepsi ayrı ayrı tarihler doğurur. Bunların herhangi birisinde körükörüne ısrarlı olanlar ve ondan vazgeçemeyenler ise at gözlüğüne aşık olanlardır. Yapısı itibariyle böylesine elâstiki bir tablo çizen tarih, bilimsel olarak ele alınacaksa, çok sesliliğe değer vermek, E.H. Carr'ın önemle üzerinde durduğu olgu-yorum ilişkisini, içinde barındırdığı -olgu ya da olayın ardındaki faktörler ve bunları yorumlayan tarihçilerin görüşlerini etkileyen koşullar gibi- tuzakları gözardı etmeden kurabilmek birincil hareket noktası olarak kendini göstermektedir. Burada, Atatürk'ün de belirttiği üzere, öyle ya da böyle çeşitli faktörler ve dinamikler etkisinde meydana gelmiş ve ya getirilmiş "tarih"i inceleyip ortaya çıkarmak iddiasındaki mektepli-alaylı tarihçiler, geniş perspektiflerini koruyarak, objektivitenin peşinden koşarak işe başlamak durumundadırlar. Daha uzun dönemlere seslenebilmek, kalıcılığı bir ucundan yakalayabilmek ve "tarih" bilimine olumlu katkılarda bulunabilmek ancak bu şekilde olanaklıdır. Tarihin her türlü alanla, zemin ve zamanla ilgili olması, günümüzde ulaşılan, dünya çapında ulaşılan düzey ile doğrudan ilişkilidir. Bu elbette belli bir gelişimin sonucudur. Fa-

kat bu arada, tarihi yazan ile de doğrudan ilgilenmek zorunlu değil midir? Aslında her bilimdalı, sanat, ekonomi siyaset gibi diğer alanlar için de sorulması gereken bu soru, tarihçi ile bütün sanat ve bilim dallarına mensup ve o alanda iyi ve ya kötü bir yer edinmiş, bir isim yapmış ya da yapmamış insanlar bağlamında olumlu olarak yanıtlanmak durumundadır. Yapanlar ve yazanlar, biribirilerinden çok başka olsalar bile bir yerde, bir araya gelmektedirler. Böylece, tarih bilimi bazında, olgu-yorum ilişkisiyle uğraşan kişiler de mutlaka tarihin konusu olmalıdırlar. Bu, tarihin daha iyi anlaşılmasını engelleyecek bir angarya değil bilakis yazılmış tarihler kapsamında tarihin daha iyi kavranılmasını, gerekirse bilimsel eleştirilere tâbi tutularak geliştirilmesini sağlayacak, en azından destekleyecek bir gelişme olacaktır.

Kısacası biyografik araştırmalar, dünya tarihçiliğine paralel, Türk tarihçiliğinde de hızla geliştirilmesi gereken önemli bir çalışma alanıdır. Bugün için tarihçiliğimizin en önemli eksiklerinden biri olan kişi incelemeleri, elbette ki yersiz övgü ya da yergilerden ve gülünç yargılamalardan uzak, bilimsel plâtformlarda gün geçirmeden yoğunlaşarak artmalıdır.

Şimdi esas konuya gelebiliriz. Çizilen çerçeve içerisinde, tarihi yazan, böylelikle aynı zamanda tarihin yapımına önemli katkıda bulunanlardan, yaptığı bu önemli iş ölçüsünde tanınmayan ya da unutulmaya yüz tutan bir araştırmacı, tarih öğretmeni ve bilimadamı "Mustafa Çağatay Uluçay" üzerinde durmaya çalışacağız bu yazıda.

Hayatı

Mustafa (Çağatay) Uluçay, Çankırı-Çerkeş'te, nüfus kaydındaki tarihten iki yıl önce, 1908'de dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimini Çerkeş'te tamamlayan Uluçay, diğer iki kardeşi arasında okumaya en meraklı olanıdır. Babası kazânın sevilen ve sayılan insanlarından Arif Ağa, annesi Hatice Hanım'dır. Ancak Arif Ağa, küçük oğlu Mustafa'nın da, diğer çocukları gibi tahsilini sürdürmek yerine, kendi yanında hayata atılmasını ister. Okuma alışkanlığını çok küçükten edinen Mustafa ise diretir ve kazanır[1]. Böylece sırasıyla, İzmir Erkek Muallim Mektebi (bugünkü İzmir Karataş Kız Lisesi)'ni (1925-1929) ve Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü (bugünkü Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi)'ni (1929-1933) bitirir. İzmir'den İlkokul öğretmeni diplomasını aldıktan sonra kendisini, en çok ilgi duyduğu branş olan "tarih"te geliştirmek üzere, dönemin öğretmenlerinin gidebildiği tek yüksek okul durumundaki Gazi Terbiye'ye -doğrudan- gidip 33'te buradan başarıyla mezun olan Uluçay aynı yıl tayin olduğu Burdur Ortaokulu tarih öğretmenliği görevi ile hayata atılır. İki yıl sonra, 1935'te, öğretmenliği yanısıra araştırıcı bilimadamlığının da en belirgin şekilde ortaya çıkacağı Manisa'ya atanır[2]. 1935-1947 yılları arasında sürekli olarak Manisa Ortaokulu (1945'te dönüşümle Manisa Lisesi)'nda tarih öğretmeni olarak görev yapar. 1947'ye dek burada çalışan ve bilimsel araştırmalarda bulunan, bu yönde de adını tarih dünyasında duyurmaya başlayan Uluçay, aynı yıl görünüşte terfien, ama gerçekte büyük oğlu Toros Uluçay'ın belirttiği üzere, ısrarla uzak durmaya çalıştığı ve çok partili yaşama geçiş ile iyice belirginleşmeye başlayan siyasi kliklerin Atatürkçü Uluçay'ın az da olsa varolan çekemez karşıtların desteğindeki faaliyetleri ile Balıkesir Necati Bey Eğitim enstitüsü tarih öğretmenliğine -kendi isteği dışında- atanır. Ama Manisa, gerek öğretmenliği ve bilimadamlığının gelişiminde oynadığı yadsınamaz rolü gerekse Rabia Hanım ile yuvasını kurduğu yer olması bakımından Uluçay için ömrü boyunca ilişkisini ve sevgisini sürdürdüğü, bu bağlamda "ikinci vatanım" dediği yer olacaktır[3]. Balıkesir'de sayılı günler kalan Uluçay aynı yılın (1947) içerisinde, özellikle Manisa yıllarında ulusal ve hatta uluslararası önemde yaptığı bilimsel çalışmaların da etkisi ile "bilgi ve görgüsünü" artırmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı'nca İngiltere-Londra'ya gönderilir. Burada

İZMİR ERKEK MUALLİM MEKTEBİ

TALEBESİNE MAHSUS ÖZLÜK

1-TÜRK GENCİ İÇİN AHLAKİYETİN MANASI VAZİFELERİN BİLA KAYIT VE ŞART İFASIDIR.

2-TÜRK GENCİNDEN BEKLENEN EN YÜKSEK VASIF MEMLEKET İŞLERİ ETRAFINDA FAAL, FEDAKAR, FERAGAT SAHİBİ BİR ŞAHSİYET OLMASIDIR.

3-TÜRKÇÜLÜK, TÜRKLERİ SEVMEK VE MİLLETİN YÜCELMELERİNE ÇALIŞMAKTIR; TÜRKÇÜLÜĞÜN ŞİARINDA SEVMEK VE BİNİHAYE SEVMEK VARDIR. YARDAN AĞYARI AYIRT İÇİN SEVMEK YETER.

4-BÜTÜN GÖRDÜĞÜN, ELLEDİĞİN ŞEYLER SENİNDİR CEMİYETİN EŞYASINI, MALINI, GÖZÜN GİBİ KORU.

5-BABALARIN BÖYLE DEDİLER, SAĞ ELİNLE YAPTIĞIN YARDIMI SOL ELİN DUYMASIN, İYİLİKLERİNİ SAKLA, SUÇLARINI AÇIK SÖYLE

6-DİLİNİ KORU, BUDUR KIZILELMA YOLU.

7-KÖTÜ DE OLSA ZARARLI DA ÇIKSAN TÜRK'TEN ALIŞVERİŞ EDECEKSİN.

8-MUALLİM OLACAKSIN; MİLLETİN DERTLERİ İÇİN BU HAYATIN DİNMEK BİLMEYEN VE YEİS KABUL ETMEYEN MÜCADELELERİ ETRAFINDA KALBİNDE BİR AŞK DUYMUYORSAN YOLUNU DEĞİŞTİR VE ARAMIZDAN AYRIL...

9-TÜRK MUALLİMLERİ VAZİFE İLHAMINI VİCDANINDAN ALIR.

10-HALKIN HAKİMİYETİNDEN DOĞAN CUMHURİYETİ YENİ NESLİN KALBİNE İŞLEYECEKSİN, BU ELMAS IŞILDADIKÇA TÜRK MİLLETİ MESUT OLACAKTIR.

23 NİSAN 1927

bulunduğu iki yıla yakın sürede, genelde eğitim, özelde tarih eğitimi ve ayrıca bir diğer önemli ilgi alanı sosyo-ekonomik Türk tarihi konularında kendisini geliştirir. Ortaokuldan yabancı dili olan fransızcanın yanına ingilizceyi de ekler. 1949'da yurda dönen M. Çağatay Uluçay, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, belge okuma ve tasnif işi ile görevlendirilir. 1951'e dek bu görevi sürdürür ve Arşivde en son L. Fekete'nin 1930'lu yıllarda yaptığı ancak tamamlanamamış belge düzenleme çalışmalarına, H ile Z harfleri arasındaki vesikaların kataloglama işini yaparak önemli katkılarda bulunur. Fakat, çok kısa süre içerisinde yapması istenildiği için bu tasnif işinde hataların olabileceğini ve bu yüzden yeniden gözden geçirilmesinin yararlı olacağını, bizzat kendisi Müze müdüriyetine bildirir[4]. Bunun üzerine 5 defterde topladığı bu kataloglar yayınlanmaz. Uluçay'ın bu çalışmaları ileriki yıllarda Saray Arşivi'nde benzer görevlerle çalışan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve ekibine yol göstericilik yapar. Hatta yakın geçmişimizde bile, içerisinde yüzlerce maddeyi no.'ları ile birlikte barındıran ve birkaç yıl önce Müze idaresince 3 defterde toplanan bu katalogların yayınlanmasının, bazı bilimadamlarımızca, olabilecek bütün yanlışlar ve eksiklere rağmen çok yararlı olacağı belirtilmiştir[5].

Uluçay, 1951 yılında, İzmir'den hocası olup o yıllarda Milli Eğitim Vekâleti'nde müsteşar olarak görev yapmakta olan Reşat Tardu'nun istek ve ısrarı ile İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda tarih öğretmeni olarak göreve başlar. Buradaki yaşamı 1970'deki ölümüne dek 19 yıl aralıksız sürer. Uluçay ayrıca, İstanbul'daki başka eğitim kurumlarında da (yapısı ve öğrencileri itibariyle çok takdir ettiği Darüşşafaka Lisesi gibi) gönüllü olarak öğretmenlik yapar.

Geçirdiği beyin kanaması sonucunda 4 Ağustos 1970 tarihinde, henüz 62 yaşındayken, yani en olgun ve verimli bir çağında -ardında tamamlayamadığı çalışmalarıyla- aramızdan ayrılan Uluçay, uzun denemeyecek yaşamında, Türk tarih ve eğitim dünyasında silinmeyecek izler ve korkunç bir enerji ile özellikle Türk sosyo-ekonomik tarihi ve Osmanlı Harem hayatı başta olmak üzere birçok konuda hepsi biribirinden değerli -toplamda sayfaları 10.000'i aşan- yüzlerce eser bırakır. Fakat önemine paralel, Türk tarih ve eğitim dünyasında erişmiş olması gerekli yere günümüzde hâlâ gelememiş olan Uluçay'ın eğitimciliği, tarih eğitimciliği ve bilimadamlığı yönlerini ve gözardında kalmışlık sebeplerini inceleyelim.

Öğretmenliği ve Bilim Adamlığı

Uluçay'ın pek bilinmeyen, eğitim ve tarih eğitimi üzerine yaptığı bilimsel çalışmaları bir yana, yukarıda kısaca belirttiğimiz diğer konulardaki çalışmaları mevzu bahis edilirken, yani sınırlı da olsa bilimselliği gündeme getirilirken unutulmaması gerekli bir diğer önemli nokta da onun, çekirdekten yetişmiş 35 yıllık bir eğitmen-öğretmen olduğu gerçeğidir. M. Çağatay Uluçay zaten, iki özelliği biribirinden kesin sınırlarla ayrılamayan, öğretmen-bilimadamı bir tarihçidir. Gerçekten de o, bütün yaşamı boyunca, gençlik yıllarında pek de gerekli görmediği, daha sonraları da artık vaktin geçtiğinden bahsederek önemsemediği akademik ünvanların peşinden koşmamış ve isminin başında sadece, çok sevdiği "Tarih Öğretmeni" titrini taşımıştır[6].

M. Çağatay Uluçay'ın, bıkıp tükenmek bilmeyen bir azimle araştıran, araştırıp öğrenmekten zevk alan ve öğrendiklerini gündeme getirerek öğreten, öğrencileriyle paylaşan, gerektiğinde yorumlayıp yayınlayarak da daha geniş kitlelere duyuran bir eğitimci olduğu görülmektedir. Hakkında yaptığımız araştırmalar sırasında, akrabaları, öğrencileri ve arkadaşlarının, Uluçay'ın çizgi üstü bir eğitimci ve öğretmen olduğu konusunda birleştiklerini saptadık. Bu konu hakkında birkaç söz söylemek gerekirse Uluçay, öğrencileriyle çok yakından ilgilenen, onları-dönemin diğer öğretmenleri gibi-genç Türkiye Cumhuriyeti'ne gönülden bağlı, ahlâklı, çalışkan ve faziletli insanlar olarak yetiştirmek isteyen bir öğretmendir. O öğrencilerinin sorunlarıyla yakından ilgilenmek bir yana, isim belirtmeden daha geniş öğrenci ve insan topluluklarına benzeri konularda yol göstericilik yapabilmek, öğütlerde bulunabilmek için Burdur'da *Gül*, Manisa'da da *Genç Kızılaycılar* (Manisa Ortaokulu Mecmuası) ve *Bozkurt* gibi yerel dergilerde yazılar kaleme almıştır. Bu alanda kültürel ve moral içerikli makaleler ve fikir yazıları yazmıştır[7].

Bir tarih öğretmeni olarak ele alındığında ise Uluçay'ın, genel tarih anlayışı ve araştırma alanları ile eğitim yöntemleri hakkındaki düşünce ve yorumlarını bir potada birleştirerek en güzel biçimde kaynaştırdığı, öğrenciye de bu şekilde aktardığı ortaya çıkmaktadır. Şimdi bu ifadelere açıklık getirelim. Uluçay'ın anlayışına göre tarih, üst düzey kesimlerin yönetimdeki etkinliği ve kahramanlar ile liderlerin gözardı edilemez rolleri bir yana, gerçek anlamda halkın, insanın ve insan gruplarının, ulusların şekillendir-

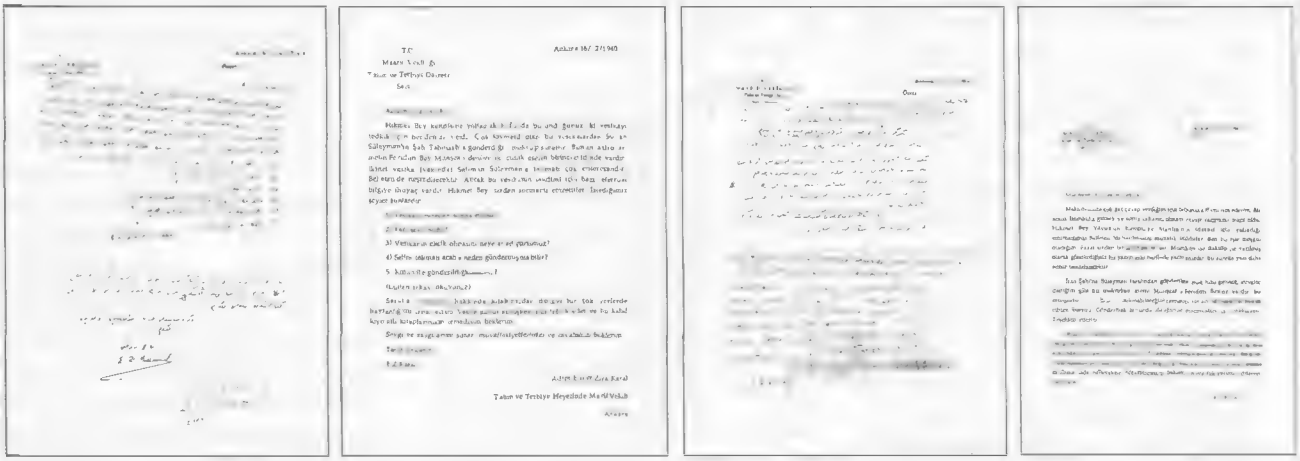

E.Z. Karal'ın Uluçay'a yazdığı mektuplar.

diği bir olaylar ve olgular yumağıdır. Bu yumak çözülmeğe çalışıldıkça tarih, biraz olsun aydınlanacaktır. Yani tarih, daha çok sıradan vatandaşla ilişkilidir. Sosyal ve ekonomik içeriği, gözardı edilemez bir önem taşır. Ayrıca merkezilikten önce yerel özellikler taşır. Daha açık söylemek gerekirse, ayrıntılı mahalli incelemeler yapılmadan ulusal ya da ülkesel genel tarihler yazılamaz, yazılsalar bile mikrodan makroya bir yöntemle kaleme alınmadıkları için içerilerinde sağlıklı bilgiler barındıramazlar. O yüzden tarihin öğrenilmeğe ve anlaşılmaya başlanılacağı yerler dar bölgeler, kentler ve hatta kasaba ve köyler olmalıdır. Uluçay'ın bu ileri tarih anlayışıyla günümüzden 40-50 yıl önce kaleme aldığı eserlerinden birkaçı şunlardır: *Manisa Tarihi* (İbrahim Gökçen'le birlikte) (1939), *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar (773H-1243H)- I*(1940), *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı* (1942), *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* (1944). Uluçay'ı bu yönde araştırmalar yapmaya sevkeden etkenlere değinmeden önce onun bu özelliğinin öğretmenliğine yaptığı etkiden söz edelim. 1930'lu ve 40'lı yıllar Manisa'sından Uluçay'ın öğrencisi olup bugün, aynı şehirde diş doktoru olarak çalışan Nadir Akbulut şunları söylüyor: "... İkinci sınıfa geçince Çağatay Bey ile tanışmak nasip oldu. Sınıfa giren ne şimdiye kadar tanıdığımız, ...hocalara benziyor, ne de bir hocaya benziyor. Çağatay Uluçay sınıfa girdiği zaman bir başka birisi giriyor. Giyimi yerinde, konuşması yerinde, herşeyi yerinde, bambaşka bir adam. Biz zannediyoruz ki öbür hocalarımız gibi oturacak, anlatacak, biz hep dinleyeceğiz. Hayır, yok öyle bir şey, bizi alıyor tarihin içine götürüyor, ... orada hep beraber ya bir kazı yapıyoruz, ya bir seyahat yapıyoruz, tarihi onunla birlikte beraber yaşıyoruz. Ders bitiyor, biz tekrar gerçek dünyaya dönüyoruz... Böyle bir hoca, tarihi anlatan değil, tarihi yaşatan bir hoca,.. Esas karakteri bu ... Onun nazarında not, sınıf geçme, bilmek bilmemek önemli değil, tarihi sentezi yapabilmek. Tarihi sentezi yapamadıktan sonra hiç kıymeti yok. Osmanlı'yı anlatırlardı bize. Osmanlı şöyle yapmış, böyle yapmış, ama hiçbir hoca çıkıp da Osmanlı'nın parası buydu, Osmanlı'da çarşı buydu, Osmanlı'da sosyal yaşam buydu, yok. Getirin tarihlerimizi, böyle bir şey yok yani... Ya idam etmiş ya asmış."[8] 50-55 yıl öncesi hakkında unutulmadan gelen bu düşünceler, üzerinde durduğumuz gerçeğin önemli bir kanıtı durumundadır. Uluçay, üzerinde durduğu sosyo-ekonomik ve yerel tarih araştırmaları ve bunların eğitime yansıtılması konusunda önemli bilgiler içeren "Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri" (*Tedrisat Mecmuası*, sayı 21-28, Ekim 1953-Mayıs 1954 arasında 8 dizi makale) adlı çalışmasında şöyle diyor: ".. Yıllarca tarih okuyan bir çocuk mahalle camisinin adını, yaptıranını, yapılış tarihini, niçin yapıldığını, çevresindeki tiyatronun kimlere ait olduğunu, ne zaman ve nasıl yapıldığını bilmezse tarih okuttuğumuzu, görerek ve işiterek tarihi çocuklarımızın ruh ve kafalarına işlediğimizi iddia edebilir miyiz? "[9] Uluçay ayrıca, İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü'nde çalıştığı yıllarda, okulun tarih bölümüne öğrenci alınırken yapılan sınavlarda jüri üyeliği yaparken, ileride tarih öğretmeni olacak bir insanın öncelikle kendi memleketinin geçmişi hakkında bilgi sahibi olması gerektiği düşüncesinden hareketle adaylara

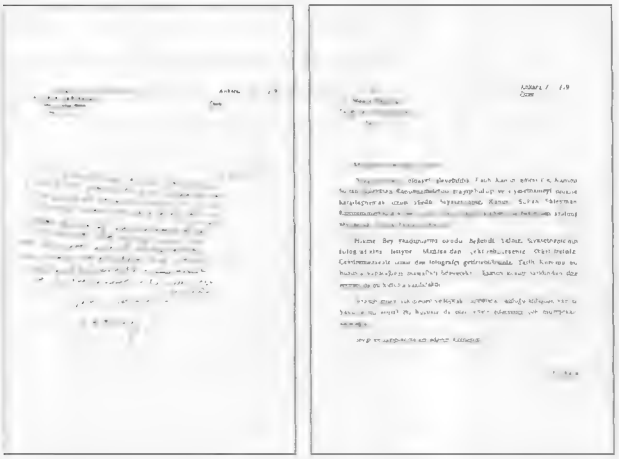

özellikle bu bakımdan sorular yöneltir, ilgi ve bilgi düzeylerini ölçmeğe çalışırmış[10].

Uluçay'ın öğretmenliğinin bir diğer özelliği de sorumluluklarına olan aşırı düşkünlüğüdür. Bu konuda belirlediğimiz birçok örnekten, bizce en dikkat çekici bir tanesini vermek herhalde yeterli olacaktır. Öğrencilerinden de derse devam, dürüstlük, kopyaya yeltenmemek gibi benzeri önemli sorumlulukları bekleyen Uluçay İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü'nde çalışırken, 1954 yılı sonlarında şiddetli soğukalgınlığına yakalanır. Ancak ders programında geri kalmamak için durumu önemsemez ve görevini sürdürür. Ancak bir gün derste yığılır kalır. Valide Hanım Prevantoryumu'na kaldırılan Uluçay'a şiddetli zatürre teşhisi konur ve Uluçay ancak 4 aylık yoğun bir bakımdan sonra kendine gelebilir[11].

45-50 yıl öncesinde, Uluçay'ın Manisa'dan öğrencisi olup 1970'li ve 1980'li yıllarda iki kez Manisa Belediye Başkanlığı yapmış olan avukat M. Ertuğrul Dayıoğlu, talebesi olmakla her zaman gurur duyduğunu belirttiği hocası hakkında şunları söylüyor: "Herkesin değerli yeri ağrır. Mesela benim midem ağrıyor. Çünkü ben boğazıma düşkün adamım. Çağatay Hoca beyni ve kalbi olan insandı. Ya kalpten ölecekti, ya beyinden. O yüzden Çağatay Hoca kendine lâyık şekilde öldü. Öyle hasta yatarak değil."[12]

Şimdi de Uluçay'ın bilimadamlığı yönünü ve tarihçilik anlayışının gelişimine etki eden faktörleri dile getirmeğe çalışalım. Çağatay Uluçay'ın tarihçiliğine gelişiminde etkili olan iç ve dış etkenler şöylece sıralanabilir:

I) Herşeyden önce, Uluçay'da doğuştan varolduğu anlaşılan ve sosyal bilimlerin tarih dalında yoğunlaşan araştırma ve öğrenme tutkusu. Uluçay bu özelliğinin ilk ürünü olarak, daha İzmir'de Muallim Mektebi'nde okurken, araştırarak 7 kuşak öteye dek belirlediği soy şeceresini gün ışığına çıkarır. Buna göre, Kadıkıranlar diye tanınan aile, birkaç yüz yıl önceden beri Suriye'nin ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yerleştikleri bölgelerde kadılarla aralarında çıkan münakaşalar sonucunda bir kaçının ölümüne sebebiyet vermişler, bu lâkabı da öylece almışlardır.

2) Dönemin en dikkat çekici eğitim kurumlarından olan ve genç cumhuriyetin şekillenişinde öncü rol oynayan öğretmen okullarında gördüğü eğitim. Bu kuruluşlar, daha önce de belirtildiği üzere İzmir Erkek Muallim Mektebi ve Gazi Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'dür. Buralarda herşeyden önce ulusal bilinç aşılanmakta, öğretmen adayları öncelikle birer milliyetçi eğitmen, halkı aydınlatacak en önemli ışık kaynağı olarak yetiştirilmektedir. Mustafa Uluçay'ın, Mustafa Çağatay Uluçay oluş hikâyesi de, yakın arkadaşı Bahri Oskay tarafından, konu ile ilgili olarak şöylece açıklanmaktadır: "... Asıl adı Mustafa idi. Çerkeşli olduğu için aramızda Mustafa adını kullanmaz ÇERKEŞ derdik. Değerli edebiyat öğretmenimiz (İzmir Eğitim Enstitüsü) ve müdür muavinimiz Faik TOLUNAY, hepimize birer Türk adı verirken ona da ÇAĞATAY adını takmıştı. Pek çok arkadaşımız o yeni adlarımızı devam ettiremedik. Fakat Çerkeşli Mustafa, M. Çağatay adı ile anılmayı başardı ve bu adla ÜN yaptı."[13]. Hatta zaman zaman bu eğitim yoğun uluscu akımların etkisine de girmiştir.[14]

Ankara Gazi Terbiye'den ve ayrıca Yusuf Hikmet Bayur ile Enver Ziya Karal'dan etkilenen Uluçay'ın gördüğü eğitimden etkilenişi kısaca bu şekilde ifade edilebilir.

3) Dönemin tarihçilik akımları. Bilindiği üzere o dönem Türkiyesinde gelişen tarihçilik akımları genel olarak üç ana kaynaktan neşet etmiştir.

A) Ankara'da Türk Tarih Kurumu.

B) Yine Ankara'da, Kadro Hareketi ve Yusuf Akçura.

C) İstanbul'da Fuat Köprülü ve İstanbul Üniversitesi[15].

Zafer Toprak'ın da belirtiği üzere, 1923-1950 yılları arasında, genellikle bu üç kaynaktan doğup gelişen Türk tarihciliği, 1960 sonrası gelişmelerinin de arkaik devrini oluşturmuştur.Uluçay'ın, gerek bilimsel eserlerinden, araştırma yöntem ve alanlarından, gerekse kütüphanesinde bulun-

Halil İnalcık'ın Uluçay'a yazdığı mektuplar.

24 III 947 Ankara

Sayın kardeşim.

Sizi üçüncü tarih kongresinde tanımıştım. Fakat yazılarınızla tanışıklığım daha eskidir. Manisa şer'iye sicillerine istinaden yaptığınız neşriyat orijinalliği [ile] tarihçiler çevresinde ciddi bir ilgi ile karşılanmıştır. Fakat ne yazık ki bunları [kolay] edinmek imkânı yok. Bende "Saruhan'da Eşkıyalık" adlı kitabınız [Tarih] Vesikaları mecmuasında çıkardığınız vesikalar var. Fakat bundan başka daha [hayli] neşriyatınızı duyuyor, fakat kütüphanelerde bulamıyoruz. Burada Anadolu isyan [ları] üzerinde doktora yapmış bir arkadaşımız var. Sizin materyallerinizi hiç de o [ndan] aşağı kalır mahiyette değildir. Neşriyatınızı tam olarak gönderseniz onu da [tarih] mecmuasında tahlile gayret edeceğim. Belki de bu neşriyat Halkevi depo [sunda] mahbus olmak tehlike uğrayacaktır. Burada kitaplarda bulunsa fakülte kütüphanesi için de birer takım almak imkânı olurdu. Bana göndermek hu[susunda] bulunursanız bu değerli vesikaları yazılarımda ve derslerimde değerlendirmek fırsat ve imkânını bulmuş olacağım. Size buradan yapabileceğim bir yardım[ım] varsa bildirmenizi rica eder, saygılarımı ve en halisane muvaffakiyetler telmennilerimi sunarım.

Halil İnalcık

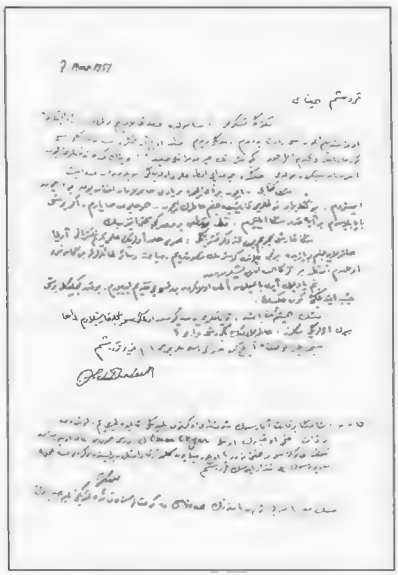

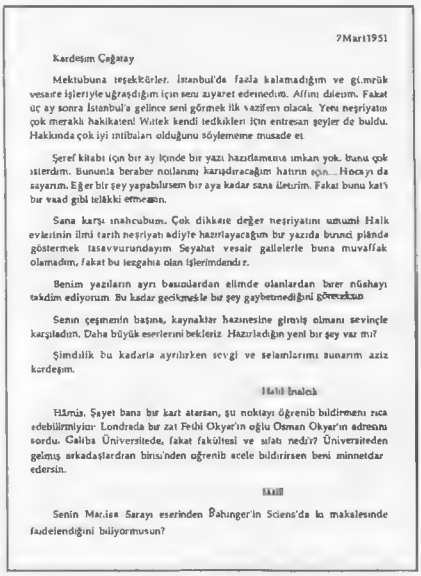

7 Mart 1951

Kardeşim Çağatay

Mektubuna teşekkürler. İstanbul'da fazla kalamadığım ve gü.mrük vesaire işleriyle uğraştığım için seni ziyaret edemedim. Affını dilerim. Fakat üç ay sonra İstanbul'a gelince seni görmek ilk vazifem olacak. Yeni neşriyatın çok meraklı hakikaten! Wittek kendi tedkikleri için entresan şeyler de buldu. Hakkında çok iyi intibaları olduğunu söylememe musade et

Şeref kitabı için bir ay içinde bir yazı hazırlamama imkan yok. bunu çok isterdim. Bununla beraber notlarımı karıştıracağım hatırın için... Hocayı da sayarım. Eğer bir şey yapabilursem bir aya kadar sana ileti.rim. Fakat bunu kat'i bir vaad gibi telâkki etmeasın.

Sana karşı inahcubum. Çok dikkate değer neşriyatını umumi Halk evlerinin ilmi tarih neşriyatı adiyle hazırlayacağım bir yazıda birinci plânde göstermek tasavvurundayım. Seyahat vesaiti gallelerle buna muvaffak olamadım, fakat bu tezgahta olan işlerimdendir.

Benim yazıların ayrı basımlardan elimde olanlardan birer nüshayı takdim ediyorum. Bu kadar gecikmeyle bir şey gaybetmediğini göreceksin

Senin çeşmenin başına, kaynaklar hazinesine girmiş olmanı sevinçle karşıladım. Daha büyük eserlerini bekleriz. Hazırladığın yeni bir şey var mı?

Şimdilik bu kadarla ayrılırken sevgi ve selamlarımı sunarım aziz kardeşim.

Halil İnalcık

Hâmis, Şayet bana bir kart atarsan, şu noktayı öğrenib bildirmeni rica edebilirmiyim: Londrada bir zat Feihi Okyar'ın oğlu Osman Okyar'ın adresini sordu. Galiba Üniversitede, fakat fakültesi ve sıfatı nedir? Üniversiteden gelmiş arkadaşlardan birisi'nden öğrenib acele bildirirsen beni minnetdar edersin.

İnalcık

Senin Mar.isa Sarayı eserinden Babinger'in Sciens'da ki makalesinde faideleridiğini biliyormusun?

duğunu öğrendiğimiz eserlerinden edindiğimiz kanaat üzerine, yukarıda adı geçen akımlardan özellikle ilk ve sonuncusundan önemli ölçüde etkilendiğini söyleyebiliriz.

4) Yurt içinde bir diğer önemli etkileyici kaynak da o dönemin diğer kültürel/devlet kuruluşlarıdır. Bunlar 1930'ların Kültür Bakanlığı (Milli Eğitim Bakanlığı) ve elbette Halkevleri'dir. Kültür Bakanlığı, zaman zaman yurdun her bir tarafındaki tarih öğretmenlerine duyurular yaparak ve bildiriler göndererek onların yerel tarih çalışmalarında etkili olmalarını ve Türk Tarih Kurumu'na yardımcı olarak araştırmalarda, incelemelerde bulunmalarını istemiştir[16].

Ceyhun Atuf Kansu'nun "Devrim üniversiteleri"[17] ve "Kemalizm'in Halk okulları"[18] Ferit Celal Güven'in "Halk üniversiteleri" [19], Anıl Çeçen'in "Atatürk'ün kültür kurumu"[20] olarak nitelendirdikleri Halkevleri ise, 1932-1950 arası Türk sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına en güçlü damgayı vuran kuruluşların başında gelmektedir. Bilindiği üzere çeşitli kollardan mürekkep Halkevleri ve Halk odaları, yurdun dört bir yanında hizmet verirken sayıları kısa zamanda 100'leri aşmış (1949'da 500'e yakını Halkevi, diğerleri Halkodaları olmak üzere toplam 4780 adet) ve üyeleri bakımından da çiftçi ve işçilerden sonra, en büyük okumuş kitle olarak öğretmenlerden oluşmuştur. 1930'ların ortalarında sayıları 15.000'i bulan öğretmenlerin hemen hemen yarısı Halkevlerine üye olup aktif olarak çalışmaktadır[21]. Uluçay da Halkevleri ile Burdur'da başlayan tanışıklığını daha sonra Manisa'da bulunduğu 12 yıla yakın müddetçe zirveye ulaştırmış, Manisa Halkevi'nin "Dil, Tarih ve Edebiyat" (daha sonra "Müze, Tarih ve Folklor") şubesinde başkanlık, Manisa Halkevi dergisi *Gediz*'de de genel yayın direktörlüğü yapmıştır. Halkevlerinin yerel ve ulusal tarih alanlarında üstlendikleri rolleri anlamak için herhalde şu satırlar yeterli olacaktır:

"Tarih ve Müze Şubesi:

Madde 113. Bu şubenin tarihi bakımından yapacağı başlıca işler şunlardır:

a) Milli mahalli tarihle umumiyetle tarihi mevzular üzerinde mütehassıslar, âlimler tarafından meydana konulmuş hakikatleri,tamim mahiyetinde yazılar tercümelerle, hulâsalarla ve ya konferanslarla geniş halk kütlesine yaymak.

b) Mahalli tarih hakkında kendi muhitlerinde yapılacak araştırmalarla yeni yeni vesikalar elde etmeye ve bunları ilmi şartlara

uygun olarak neşretmeye çalışmak. (Bu bakımdan el yazma eserlerden, fermanlardan, beratlardan, vakfiyelerden, kitabelerden, şer'i mahkeme sicillerinden v.s.'den istifade olunur)

c) Halkevi, bölgesindeki tarihi eser ve abidelerin iyi korunması maksadıyla kurulmuş hususi cemiyetlere müzaheret edeceği gibi konuşmalarla, temaslarla halkı da eserleri korumaya davet eder."[22]

5) Günümüzde de aslında, her türlü çaba ve faaliyete rağmen tasnif işi tamamlanamamış olan orijinal Osmanlı kaynakları (şer'iyye sicilleri, tapu tahrir defterleri, vakıf kayıtları v.s.). Uluçay'ın bu bakımdan etkilendiği ve tarihçiliği ile araştırma alanlarının şekillenişinde temel rolü oynamış olan iki kaynaktan ilki, Anadolu'nun, Bursa'dan sonraki en zengin kolleksiyonu durumundaki Manisa Şer'iyye sicilleri, diğeri de, daha önce de değindiğimiz üzere, düzenlenişinde kendisinin önemli emeği bulunan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki orijinal saray kayıtlarıdır. Bu iki tekel kaynak Çağatay Uluçay için bulunmaz hazine olmuştur[24]. Bunlardan birkaç söz ile bahsetmemiz gerekirse; Manisa Şer'iyye Sicilleri ile Uluçay, karşılıklı olarak biribirilerini Türk ve dünya tarihçiliğine kazandırmışlardır dersek pek de abartmış olmayız. Gerçekten de Uluçay, günümüzde bilgisayara geçirilmek üzere Ankara'da toplanmış bulunan ve nedense birkaç yıldır pek gelişme sağlanamadan başkentte bekleyen şer'iyye sicillerinden Manisa kolleksiyonunu 1938 ve sonrasındaki bir-iki yılda, tek başına, kir, pas ve böcek içerisinde yok olacakken sınıflandırarak, düzenleyerek kurtaran kişi olmuştur. Bunu -genelleştirilecek olursa tarih dünyası için taşıdığı önemi nitelemeye gerek olmayan, orijinal belge hazinelerinin yarım yüzyıldan fazla bir zaman önce bilim ve toplum yaşamına yeniden kazandırılış öyküsünü- kısaca kendi kaleminden dinlemeden önce, Uluçay'ın tarihçiliğimizde kalıcı bir yer edinmesini sağlayan ilk önemli araştırmalarının hemen tamamının bu kaynaklardan esin bularak hazırlandığını, ayrıca yine yazar tarafından kaleme alınan birçok gazete ve dergi makaleleri aracılığı ile de - zaman zaman karşılaştırmalı bilgilerle de - daha geniş ve sıradan okuyucu kitlelerine sunularak tanıtılmaya çalışıldığını belirtelim:

"... Manisa Mahkemesi Şeriyye Sicilleri İstiklal harbi sıralarında Muradiye Camiinin üst kısmına kaldırılmış imiş. İstiklal harbı esnasında Manisa yanma felaketine maruz kalmış, bir kaç bina gibi Muradiye Camii, dolayısı ile siciller de bu felaketten kurtulmuş, fakat çalınmak ve tahrip edilmek felaketine maruz bırakılmıştı..."[24]. Şeri mahkemeler kaldırıldıktan sonra,.. üç sandık içerisine yerleştirilen (defterler).. zamanla camii gezenler ve camide vazifeli olanların dikkatini çekmiş, bu yüzden sık sık karıştırılmışlardır. Defterler o kadar ellenmiş ve karıştırılmış ki kısa bir zaman sonra, adeta bir kâğıt yığını haline gelmiştir. Dört yüz seneden beri iyi korunan defterlerin bu hırpalanma sonunda cildleri bozulmuş, dikiş iplikleri sökülmüş ve parçalanmıştır. Belki de bu arada bazı defter kapakları alınmıştır. Siciller, Muradiye camiinde harman edilirken, camii gezen adı saygı ile anılacak bir millet vekilinin gözüne ilişmiş. Ankara'ya gider gitmez Adliye Vekiline müracaat etmiş, bu paha biçilmez kültür hazinesinin korunmasını ve mes'ul ellere verilmesini rica etmiş. O zamanki Adliye Bakanı, Manisa savcılığına telgraf, defterlerin teslim alınmasını emretmiş. Bu tel üzerine Manisa savcılığı ile Milli Eğitim Müdürlüğü harekete geçmiş, her iki daireden ayrılan bir heyet Muradiye Camiine giderek defterleri tesbit ve üç sandık içine yerleştirmiş. Sandıkların ağzını kapamışlar ve mühürlemişler. Sandıklar, bu halleriyle Muradiye Camiinden eski icra dairesine götürülmüş. Fakat şurasını da esefle söyleyelim ki, bu tesbit ve sandıklara aktarma işi de itina ile uygulanmamıştır. Defterler ve parça yapraklar sandıklara gelişi güzel yerleştirilmiş; nemli sayfalar havalandırılmadan içeriye atılmış; bu suretle birçok defterlerin zedelenmesine, bazı yaprakların çürümesine sebep olunmuştur. 1938 yılında, Manisa savcılığından bu defterler üzerinde çalışma müsaadesi aldığım zaman, onların perişan hallerini gördüm.. Sicillerin arasında cam, taş kırıklarından tutun da çaput parçalarına kadar maddeler çıktı. Bunlar da hayli defterlerin canını yakmış..."[25] Uluçay daha sonra 433 defterlik şeriyye sicillerini düzenleyişini şöyle anlatmaktadır:" ..Diğer üç sandıktaki manzara da birinin aynı idi. Çalışabilmek için bu defter ve parçaların sıralanması ve tasnif edilmesi lazım geliyordu. Biz de defterleri ve sandıkları evvela havalandırdık, saniyen parazitlerden temizledik. Salisen defterleri asırlarına göre tabii yıl sırası ile ayırdık. Her asır defterlerini ayrı bir sandığa koymak üzere temizlik ameliyatından sonra bu defterleri üç sandık aldı. Yalnız 11 inci ve 13 üncü asır defterleri fazla olduğundan onlar bir sandığa, 12 inci ve 10 uncu asır defterleri de az olduğundan ayrı birer sandığa yerleştirildi. Şüphesiz ihmal ve sahipsizlik yüzünden bu defterler çok parçalanmıştı... Bu parçaları da yıl sırasına gö-

re sicimlerle bağladık. Mevcut defterlere kopan parçaları da yerlerine koyduk[26] ...Siciller, müzeye getirildikten sonra, müze müdürü ve siciller üzerinde çalışan arkadaşlar, muhtelif zamanlarda, defterlerin cildlettirilmesi hususunda Milli Eğitim Bakanlığına baş vurdular, fakat her defasında da bu nevi işlere verilecek paraları olmadığı karşılığını aldılar. Bu yüzden siciller bir kaç sene daha çile çektiler ve yıprandılar... 1945 yılında, Manisa'da vali bulunan, sayın B. Ali Rıza Çevik'i müzeye davet ettik, sicillerin acıklı durumunu gösterdik, yardım rica ettik. Derhal ricamızı kabul etti, sicilleri ciltlettirmek için, Özel İdare bütçesinden 700 lirayı müze müdürlüğü emrine verdi. Biz de defterlerin tasnifini yaptık, kopuk parçaları yerlerine koyduk, yırtık sayfaları, zedelenmiş kısımları onarttık, defter haline konulan perişan evrak cildlenince mükemmel bir şekil aldılar.."[27].

Uluçay'ın, dünyanın sayılı arşiv ve kütüphanelerinden bir kısımını içerisinde barındıran İstanbul'daki yaşamı da onu doğrudan etkilemiş, yönlendirmiştir. Onun burada temel ilgi alanını, Topkapı Sarayı'nda rastladığı ve neredeyse hiç eldeğmemişliği ya da geniş anlamda bilimsel olarak incelenmemişliği ile dikkatini çeken "Yasak Şehir" Osmanlı Haremi'ne ilişkin vesikalar oluşturmuştur. Elbette ki Harem, kıyısından köşesinden Ahmet Refik, A. Şeref ve Nahit Sırrı gibi birkaç kişi dışında, haklı-haksız nitelemeler, yurt içi ve dışından gizemli/masalsı değerlendirmelere tabi tutulmuş, bu yüzden de bilimsel olarak ele alınmayı uzun süredir bekleyen, buna ihtiyacı olan bir araştırma alanı idi. Harem de birçok sırrını, Uluçay'ın güçlü kaleminden, belgelerle isbatlı olarak gün ışığına vurmuştur. Uluçay, üstüne kitap, bildiri, tek ya da dizi haldeki makale biçiminde kaleme aldığı yüzlerce sayfalık çalışmaları, belge yayınları ile Harem olgusu hakkında 1993 Türkiyesinde de en yetkili otorite durumundadır. Ancak sağlığında, çoğunlukla Harem, daha az olmak üzere de Türk sosyo-ekonomik tarihi üzerine kaleme aldığı eserleri yüzünden, saltanat ve hilâfet/şeriat taraftarı tutucu kesimler ile feodal bazı yapılardan geçimlerini sağlayan bir takım ağa kalıntıları tarafından tehditlerle karşılaşmış, fakat bu durum onu yıldıracağına kamçılamış, doğru bildiği yoldan ayıramamıştır[28]. Çünkü tarihin konusu durumundaki her olgu ve gelişim, bilimsel olması şartı ile araştırmalara konu olmalıdır, olabilmelidir. Bunun sonucunda ortaya çıkacak olan şey ise, bilimsel dayanaklara sahip olacağı için şer değil hayır getirecektir. Fakat bütün bunlar Uluçay'ın ölümünden sonra basılan *Padişahların Kadınları ve Kızları* (TTK, Ankara 1980) adlı eserinin - 1970'li ve '80'li yılların ortamında - örümcek beyinlilerce toplu olarak satın alınıp ortadan kaldırılmaya çalışılmasına, yani en iğrenç kültür katliamı girişimine de engel olamayacaktır[29].

6) Uluçay'ı etkileyen bir diğer önemli etki de Avrupa'dan gelmiştir. Yurt ve dünya tarihçiliğini yakından takip eden dikkatli bir araştırmacının, özellikle sosyo-ekonomik yönden ve o güne dek pek dikkat çekmemiş olan diğer bakımlardan dünya tarihçiliğine önemli/yep yeni bir soluk getiren Fransız Annales'cilerinin 1930 ve sonrasındaki dönemlerde ortaya koydukları eserlerden bihaber olduğu -hele hele kendisinin az önce dile getirdiğimiz yurt içindeki diğer etki odakları ve ortaya koyduğu eserlerin nitelikleri bakımlarından- iddia edilemez. Bunun yanında Uluçay'ın bizzat Avrupa'da bulunduğu 1947-1949 yılları onu başka açılardan da etkilemiştir. O yukarıda da değindiğimiz üzere, o yıllara dek Manisa'da kaleme aldığı dikkat çekici eserlerinin desteğinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, genel deyişle "bilgi ve görgüsünü arttırmak" için gönderildiği İngiltere'de kendisine göre üç önemli amacını gerçekleştirmiştir:

a) Dünyanın en zengin kütüphanelerinden British Museum'un kütüphanesinin Oriental Department'ında ve Record Office'de bulunan, Türk sosyo-ekonomik tarihi merkezli olmak üzere Türk tarihi ile ilgili orijinal kaynakları ortaya çıkarmıştır.

Miftah-ül Hesap Yahut Kavaid-i Defter-i Risale-i Derviş-i Saruhani, Tevarih-i Kadime ve Cedide, ayrıca Türk müzik tarihi ile ilgili olarak *Hâza Mecmua-i Saz-ü Söz* bunların en dikkat çekicileri olup Uluçay'ın kaleminden bilim dünyasına kazandırılmışlardır.

b) Uzun yıllar çalıştığı Türk orta eğitimindeki (bunun yanında ilk ve yüksek eğitimdeki) tarih eğitim ve öğretimini, modern dünyanın temsilcilerinden İngiltere'deki durum ile kıyaslayıp çağdaş gelişmeleri daha yakından izleyebilmiş, bu konudaki tecrübe ve izlenimlerini de kaleme dökmüştür. Kısaca belirtecek olursak, buna göre tarih eğitimi kademe kademe yerelden ulusala, ulusaldan da evrensele doğru genişletilerek ve tabii ki yerine göre takrir, aktif metod gibi birçok metod kullanılarak verilmelidir[30].

c) Öğrencilik hayatı boyunca eğitimini gördüğü ve bildiği fransızca'nın yanısıra, günden güne önem kazanan ingilizce'yi yaşayarak en iyi derecede öğrenmiş, iki dil bilme avantajı ileriki

INSTITUT FÜR TURKOLOGIE
AN DER UNIVERSITÄT
VORSTAND: PROF. DR. F. BABINGER

Bay Dr. M.Çağatay Uluçay
İstanbul

Sayın bay doktör,

bana göndermek lütfunda bulunduğunuz üç kitabı bugün aldığımı bildirir ve derin teşekkürlerimi kabulünüzü rica ederim. Şimdiye kadar sadece ikinci cildine malik olduğum 'Saruhanoğulları' adlı pek kıymetli eserinizi aldığım beni bilhassa sevindiriyor. Gönderdiğiniz ile ikinci cildini enstitümüzün kitaplığına vereceğim. Enstitümüzün de bu eserin ikinci cildine malikiyetinden pek memnunum. 'Osmanlı Sultanlarının Aşk Mektupları' adlı kitabınız da beni çok ilgilendiriyor. Onu memnuniyetle mütalaa edeceğim. Edebî velûdiyetiniz [illegible] şayanı hayret ettir. Listenizden 'Manisa tarihi' ve 'Manisa ünlüleri' adlı kitaplara da yazdığınızı öğrendim. Maalesef bu kitapları hiç görmedim.

Teşekkürlerimi tekrarlar ve sevginizin devamını rica ederim.

Manisa şehrinin
Kaza eyi ve mükemmel bir genel bakışını tedarik edebilseniz Size fevkalade minnettar olurum.

INSTITUT FÜR TURKOLOGIE
AN DER UNIVERSITÄT
VORSTAND: PROF. DR. F. BABINGER

(22)
22.1.1951

Bey Muallim M.Çagatay Uluçay
Ayasofya Topkapı Sarayı Müzesi
Arşivi
İstanbul

Aziz meslektaşım,

lûtufkârane satırlarınızdan dolayı Size çok teşekkür ederim. Kitaplerinızı alabildiğine kadar çok ilği ile okuduğumu ve onlardan çok faide ile istifade ettiğimi bilirsiniz. Öğrendiğim gibi doktor değilseniz de itiraf etmeliyim ki her doktorasını yapan böyle eserler yazmış olmakla haklı olarak iftihar edebilecekti. Bana göndermek lûtfunda bulunduğunuz eserlerinizin postada kaybolduğuma çok teessüf ederim. 'Prof.Dr.F.Babinger, München(22) Universität' adresli yazılar muntazaman muvasalat edecektir.

Yeni eserler yazınca bana bildirseniz Size fevkalede memnun olurum. Arkadaşınız Dr. Anhegger'e bundan birçok aylar önce Prof.Zeki Velidi Togan'a ithaf edilecek olan 'Festschrift' hakkında bir mektup yazdım, fakat bugüne kadar cevapsız kalmışımdır.

Size muveffakıyet ve başarılar temenni ve derin saygılarımı kabulünüzü rica ederim.

F. Babinger'in Uluçay'a yadığı mektuplar. Birincisiyle kıyaslandığında ikincisi ilginç ifadeler içeriyor.

yıllarda - gerek kaynak taramak gerekse Bernard Lewis, Franz Babinger ve Paul Wittek gibi dönemin ileri gelen yabancı bilim adamları ile her an haberleşmek gibi - çeşitli bakımlardan kendisine çok faydalı olmuştur.

Elbette, Uluçay'ın tarihçiliğinin gelişimine etki eden önemli bir diğer unsur da, bilimsel girişimciliği ve candan yaklaşımı sayesinde edindiği, bilim, sanat ve devlet adamlarından oluşan geniş dost çevresidir. Halil İnalcık, Enver Ziya Karal, Hilmi Ziya Ülken, Orhan Şaik Gökyay, Yusuf Hikmet Bayur, Faik Reşit Unat, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osman Turan, Himmet Akın, Bahri Oskay, İbrahim Gökçen, Enver Kartekin, Ahmet H. Tanpınar, Yahya Kemal, Cavid Baysun, Server İskit, Süheyl Ünver, Halil Demircioğlu, F. Babinger, P. Wittek, B. Lewis, R. Anhegger, L. Fekete, Klaus L. Harkart, Walter Dostal ve Avdo Suceska, yazışmalarından ve dost röportajlarından belirleyebildiğimiz kadarıyla bu çevreye üye olanlardan bir kısmını oluşturmaktadır. Bu geniş çevre zaman zaman Uluçay'a, kaynaklara (Manisa yıllarından yaptığı bazı araştırmalarda gerekli olan kimi vesikaları Başbakanlık Arşivi'nden ve Ankara'dan Y. Hikmet Bayur, İ. Hakkı Uzunçarşılı v.s. aracılığı ile elde etmek gibi) ulaşmada yardımcı olmuş, kimi zaman Uluçay'dan da - zaten bilimsel kıskançlığı olmadığı için - araştırıcı kişiliği ile yurt içi ve dışında ulaştığı orijinal bilgi ve belgeleri edinmek (Uluçay'ın İngiltere'deyken ortaya çıkardığı ve Türk musikisinde Batı tipi notaların bilinenden 1.5 asır daha öncelerinde, 16. yüzyılda kullanıldığını ortaya çıkaran *Hâza Mecmua-i Saz-ü Söz*'ü değerlendirmesi için otorite H. Sadettin Arel'e vermesi[31]; Manisa yıllarında şeriyye sicillerinin arasında bulduğu ve özgünlüğü/müstakilliği ile dikkat çeken, Yavuz'un oğlu şehzade Süleyman'a Manisa'yı idare etmesi için gönderdiği *Siyasetname*'yi Enver Ziya Karal'a gönderek onun değerlendirmesiyle *Belleten*'de yayınlanmasını sağlaması[32]. Topkapı'da çalışırken bulduğu ve 16. yüzyıl Türk tıp (cerrahi) tarihiyle ilgili 12 vesikayı tıp doktoru arkadaşı İlhami Akcakoyunlu'ya vererek *Klinik* dergisinde yorumlanarak yayınlanmasını sağlaması[33] gibi) türünden oldukça yararlanmıştır.

Şimdi de ilkin Uluçay'ın belli başlı araştırma alan ve konularını, birer eseriyle örneklendirerek belirtelim. Daha sonra da belirlenebildiğince, Türkiye'de içinde buluduğu ya da bizzat öncülük ettiği ilk'ler konusuna değinelim.

A) Bilimsel Çalışmalar

1) Bölgesel tarih araştırmaları: Örn. *Manisa Tarihi*, (İbrahim Gökçen ile birlikte) CHP Manisa Halkevi Yayını. İstanbul 1939.

2) Sosyo-ekonomik tarih çalışmaları ve folklorik incelemeler: Örn. *XV. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı*, CHP Manisa Halkevi Yayını. İstanbul 1942.

Örn. "Toros Etekleri-Savruk Yaylası", *Genç Kızılaycılar*, sayı: 6, 7, 8, 9, 10. Şubat 1937-Haziran 1937.

3) Kurumsal monografiler: Örn. *Yüksek Mühendis Okulu Tarihi*, (Enver Kartekin ile birlikte) Berksoy Matbaası, İstanbul 1958.

4) Biyografiler: Örn. *Atçalı Kel Mehmet*, As Matbaası, İstanbul 1968.

5) Osmanlı Saray Hayatı ve Hanedanı üzerine araştırmalar: Örn. *Harem-II* TTK Yayını, Ankara 1971.

6) Orijinal belge yayınları: Örn. *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar*(773H-1220H)-I, CHP Manisa Halkevi Yayını, İstanbul 1940.

7) Devrim üzerine yazılar: Örn. "İnkılabımızın Temeli", *Gediz*, sayı: 7 Ekim 1937.

8) Kitap tanıtımları: Örn. "Bibliografya,.. Muradiye Camii, Kâmil Su", *Gediz*, sayı:46, Şubat 1941

B) Okullar İçin Yayınlar

I) İlk ve orta öğretim ders kitapları: Örn. *Tarih-İlkokul* 4 (Himmet Akın ile birlikte), İnkılap Kitapevi, İstanbul 1954, '57, '59, '63, '69.

Örn. *Tarih-Orta* I, (Himmet Akın ile birlikte), İnkılap K. İstanbul 1958, '60, '62, '64, '66.

2) Enstitülere ders kitapları: Örn. *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, 1975.

3) Tarihin yöntemi ile eğitim ve öğretimi üzerine yayınlar: Örn. "Tarih Derslerinde çevre incelemeleri" *Tedrisat Mecmuası*, sayı: 21'den sayı 28'e dek 8 yazılık dizi inceleme, İstanbul 1953-1954.

4) Ansiklopedik çalışmalar: Örn. *Tarih Ansiklopedisi (İlk ve Orta Okullar İçin)*, İstanbul 1960, '67, '79.

C) Popüler ve Genel Kültür Yayınları

1) Osmanlı Haremi üzerine çalışmalar: Örn. *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İçyüzü*, İnkılap K. İstanbul 1959.

2) Hikâyelerle Ünlü kişilerin biyografileri ve önemli olayların monografileri: Örn. *Alemdar Mustafa Paşa*, Kahramanlar Serisi-VII. Özyürek Yayınevi, İstanbul 1957, '59.

Örn. *Haçlı Seferleri*, Hikâyelerle Tarih Serisi-VI. Özyürek Yayınevi, İstanbul 1955, '56, '76.

3) Şehir tanıtımları (rehber): Örn. İstanbul, Özyürek Yayınevi, *İstanbul* 1962 (3. Baskı).

4) Moral değerler (ahlak, çalışkanlık, yaşam sevgisi,...) üzerine yazılar: Örn. "Tenbellikle Mücadele Etmeliyiz", *Gediz*, sayı: 81, Haziran 1945.

5) Öğretmenlik üzerine yazılar: Örn. "Muallimlerin Iztırabı" *8 Eylül Gazetesi*, sayı: 28-29. Manisa 1936.

6) Diğer: Örn. "Ağaçları Değerlendirmeliyiz", *Işık Gazetesi*, sayı: 148, Manisa 1945.

Örn. "Bir Teşekkür", *Işık*, sayı: 143, Manisa 1945.

Görüldüğü üzere M. Çağatay Uluçay, böylesine geniş bir yelpazede eserler ortaya koymuş, uzun yıllarını araştırma ve incelemelere vermiştir**. Şimdi de Uluçay ve İlk'ler konusuna değinelim.

Uluçay, 1930'lu yıllardan itibaren sosyal ve bölgesel tarihçiliğin önemine dikkat çekmiş, bu yönde eserler vermiştir. Bu konudaki *Manisa Tarihi* (1939), *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı* (1942), *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri* (1944) gibi bilinen ilk eserleri dışında aynı konuda Manisa'da *Genç Kızılaycılar* ve *Gediz* mecmuaları ile *Gediz Postası* ve *Işık* gazetelerinde, İstanbul'da *Tarih Vesikaları* ve *Türkiyat* mecmualarında, Ankara'da da *Belleten*'de ve Türk Tarih Kurumu önderliğinde düzenlenen Tarih Kongrelerinde toplam 70'ten fazla makale ve bildiri yayınlamıştır.

Ayın yıllarda Türk tarihinin ana kaynaklarından biri olup o günlere dek fazla dikkat çekmemiş olan Şer'iyye Sicilleri'nin üzerinde durmuş, bunları yukarıda bir kısmını andığımız, çeşitli eserleri ve yazıları ile yurt çapında tanıtmıştır. Daha önce de değindiğimiz üzere o, Manisa'daki sicilleri toplu olarak tek başına düzenleyip Türk tarihçiliğinde bir önemli ilk'e daha imzasını atmıştır. (1930'lu ve '40'lı yıllar Türkiyesinde Uluçay'ın Manisa'da -orijinal belge yayını ve yerel merkezli sosyal tarihçilik bağlamında- yapmaya çalıştıklarını, yurdun çeşitli yerlerinde, Kırşehir'de Cevat Hakkı Tarım, Tokat'ta Halis Turgut Cinlioğlu, Antep'te Cemil Cahit Güzelbey gibi öğretmenlik, avukatlık, müze müdürlüğü v.s. meslek gruplarından bir avuç azimli aydın da başarmaya çalışıyordu. O yüzden, bir anda aklımıza geldikleri kadarıyla bu isimleri de anmadan geçemeyiz). Uluçay ve bir avuç aydın bu alanda yaptıkları yayınlar ile birinci elden kaynaklara dayanmadan ciddi eserler ortaya konulamayacağını belirtmiştir, bu bağlamda bilim adamı meslektaşlarını göreve çağırmışlardır.

Uluçay, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde çalıştığı yıllarda, daha önce de belirttiğimiz üzere düzenlenmesinde önemli rol oynadığı orijinal belgelerden edindiği bilgilerle 1950'li ve '60'lı yıllarda bilimsel ve bilimsel-popüler anlamda Osmanlı Haremi'ni bir bütün olarak ilk kez işleyen eserler ortaya koymuştur. Elde ettiği orijinal belgeleri bütün mütevaziliğine rağmen, yorulmayarak, çoğu kez de belli bir çerçeve içerisine oturtarak yayınlayan Uluçay, Harem konusunda da önemli gerçekleri ortaya çıkarmış, bilimsel tarafsızlığını mümkün olduğunca yitirmeden bu gerçekleri,

popüler biçimde kaleme aldığı eserleri aracılığıyla halkın gözleri önüne sermekten de geri durmamıştır.

Uluçay'ın bir diğer önemli özelliği de tarihçiliği yanısıra eğitimciliğidir. Okullardaki tarih eğitimi yöntemlerinin çağdaşlaştırılması, bu yönde öğrencinin daha aktif kılınması ve okulun yakın çevresinde başlamak üzere gittikçe genişleyen bir yelpaze içerisinde dış dünyanın, yani geçmişi ve bugünü ile toplum ve coğrafyanın eğitime katılması gibi modern eğitim yöntemleri üzerinde durmuş, bu konuda da anılan yıllarda *Gediz*'de ve *Tedrisat Mecmuası*'nda yaptığı yayınlarla erken dönem tarih eğitimizdeki öncü denilebilecek konumunu edinmiştir.

Sonuç

Yarım yüzyıldan daha öte bir zamanda, daha önce belirttiğimiz tarihçilik akımlarının yanında, henüz genel anlamda siyasi ve askeri ağırlıklı tavan tarihi ile meşgul olan, bilimsellikle duygusallık arasında bocalayan ve bu manzara çerçevesinde gelişimini sürdürmeye çalışan üniversiter tarihçiliğimiz karşısında, taşrada halk söylenceleri ve mezar taşlarından şer'iyye sicillerine, vakfiyelere kadar oldukça geniş bir kaynakçanın peşinden koşarak, koşmakla kalmayıp -Osmanlı kaynaklarını, Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemleri gibi daha önceki devirleri aydınlatmada kullanmak gibi[34]- değişik ve bugünü etkileyen yöntemlerle değerlendirerek taban tarihine yönelik eserler vermeye çalışan bir avuç fedakâr aydının konumları gerçekten ilgi çekici değil midir? Bu sorunun yanıtı evet olmak gerekir. Zira Salih Özbaran'ın da belirttiği üzere, 1960 sonrasındaki ortamda -dünya tarihçiliğinin de etkisiyle- Feodal Üretim Tarzı (FÜT) ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) modellerinin tartışmaları ile gelişimine ivme kazandıran, günümüzde de Süreyya Faruki, Zeki Arıkan, Özer Ergenç, Yuzo Nagata, Musa Çadırcı, İlber Ortaylı, Mehmet Genç, Taner Timur, Zafer Toprak, Halil Berktay gibi artan ama yine de yetersiz sayıdaki araştırmacılarca ilerleyişini sürdüren, geniş perspektifteki Türk sosyo-ekonomik tarihi araştırmalarının ilk günleri düşünüldüğünde akla gelen Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Lütfi Güçer, Cengiz Orhonlu, Mustafa Akdağ, Faruk Sümer ve elbette Halil İnalcık gibi isimler doğrudur, doğrudur ama eksiktir[35]. Çünkü, yukarıda bir kısmının adını andığımız ve içlerinde Uluçay'ın da bulunduğu küçük bir grup, bugünle kıyaslandığında her türlü güçlük ve olanaksızlıklar içerisinde sadece kendi azim, inanç ve fedakârlıklarından hareketle, akademik ortamlarda bulunan meslektaşlarıyla yarışacak düzeyde eserler ortaya koymuşlardır. Ve bu yüzden de bizce, gözardı edilmemeleri gerekmektedir.

M. Çağatay Uluçay üzerine bilimsel bir araştırma yapılışının ve bu yazının kaleme alınışının geneldeki amacı, biyografik incelemeler alanında bilimsel plâtformları, özellikle de tarih camiasını daha etkin olmaya çağırmak ise özeldeki hedef de "Uluçay" adını ve birazcık da türdeş ve kaderdeşlerini önem ölçüsünde biraz daha gündeme sokabilmek, dikkati olumlu yönde çekebilmek idi. Elbette ki Uluçay'ın günümüzdeki, Türk tarihçiliğinde hak ettiği yerden uzak bir konumda bulunuşu, bilinmeyişi ya da daha doğru bir deyişle gitgide unutulmaya yüz tutuşu, sadece tarihçiliğimizin -diğer birçok bakımlardan olduğu gibi- biyografik incelemeler/araştırmalar alanında uzun zamandır katetmiş olması gereken yolun henüz başlarında bulunuyor olmasıyla açıklanamaz. Ortadaki eksiklik ve çarpıklığın bir diğer önemli sebebi de herhalde, Üniversiter ortamlarımızın -burada akademik tarihçiliğimizi kastediyoruz-, mektepli ya da alaylı olsun tarihçiliğimizin gelişimine, belirli konu ve alanların gündeme gelmesi ve ileriki yıllarda üzerlerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapılmasına temel dürtü teşkil etmiş olan kimi önemli isimleri, nedendir bilinmez, sadece akademik ortamlarda sürekli bulunmamış olmalarından olsa gerek -hoş en azından, çoğunluk anlamında üniversite çevrelerimizin ne derece "üniversiter" olduğu da tartışmalıdır- lâzım gelen oranda ciddiye almamış olmalarıdır. Açıkça belirtmek gerekirse bu durum, ancak ve ancak önemli bir "hata"dır. Çünkü tarihçilik bağlamında bilimsel gelişim düzeyi bir yana, bilimsel ciddiyetsizlik ve kıskançlık ya da en azından gözardı ediş herhangi bir biçimde kendisini gösteriyorsa, bu çok üzücü bir durumdur. Bilimin kendisine aykırı olması bir yana tarihçiliğimizin ufuklarının genişlemesine de katkıda bulunmayacaktır.

Uluçay ve biyografik araştırmalar konusunda birşeyler söyleyebilmiş isek kendimizi mutlu hissedeceğiz. İçinde barındığı her türlü eksik ve yanlışlıklara rağmen, M. Çağatay Uluçay üstüne yaptığımız bilimsel çalışmadan hareketle, darısı akademik tarihçiliğimizce dikkat çekilmeyi ve araştırılmayı bekleyen İbrahim Gökçen, C. Hakkı Tarım, Himmet Akın, Kâmil Su, Cemil Cahit Güzelbey'e... diyoruz. Ama elbette, 1980'li yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca çıkartılan "Türk

Büyükleri" serisinde şahit olduğumuz birçok kitaptaki bilimsel(!) zihniyetten çok farklı bir anlayışta, mümkün olduğunca tarafsız ve yargılamalardan uzak bir yaklaşımla yüksek lisans ya da doktora programlarında yapılacak titiz çalışmalarla.... ☆

* Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde, Prof. Dr. Salih Özbaran'ın danışmalığında hazırlanan Mustafa Çağatay Uluçay, Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği (İzmir 1993) adlı Yüksek Lisans Tezi'nin bazı bölümlerinin gözden geçirilmiş ve yeniden düzenlenmiş biçimidir. Bu sebeple burada hocam Özbaran'a teşekkürlerimi sunmak isterim.

1 Toros Uluçay (M. Çağatay Uluçay'ın büyük oğlu, emekli İngilizce öğretmeni ile röportaj, İstanbul, 18-19 Ağustos 1992. Rabia Uluçay (M. Çağatay Uluçay'ın eşi, emekli ilkokul öğretmeni) ile röportaj, İstanbul, 17 Ağustos 1992.

2 Mahmut H. Şakiroğlu, "M. Çağatay Uluçay 1910-1970", *Belleten*, cilt: XXXIV, Ekim 1970. S. 136, s. 653-664.
- K. Ekrem Uykucu, "Mustafa Çağatay Uluçay ve Eserleri" *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını. S. 25, Mart 1971, s. 9-14
- Bahri Oskay, "Bir Eğitim Ustasını Kaybettik" *Milliyet*. 14.08.1970, s. 2
- Enver Kartekin, " Çağatay Uluçay" *Cumhuriyet*, Olaylar ve Görüşler, 12.08.'70, s. 2

3 Uluçay, Manisa ile ilgili olarak ayrıca şunları da söylemektedir: "... Eğer bugün bir şey isem bunu Manisalılara borçluyum... Ben Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Çankırı ilinin Çerkeş ilçesinde doğdum. Orada öleceğim. Fakat Manisa'da yaşayacağım."
"Çağatay Uluçay'ın Şükran Günü Bir Törenle Kutlandı" *Işık Gazetesi*, Manisa, 9 Eylül 1963.

4 Bu durum, onun hazırladığı defterlerden birincisinin iç kapağında da şöyle belirtilmektedir: "Bu kataloglar, Çağatay Uluçay tarafından hazırlanmıştır. Çok kısa zamanda meydana getirmek emrini aldığı için hatalar olup tetkikini tavsiye etmiştir."

5 Mahmut H. Şakiroğlu, a.g.m., s. 655

6 Toros Uluçay ile röportaj, İstanbul, 18-19 Ağustos 1992. Ayrıca, bu konu ile ilgili olarak, Franz Babinger'in M. Çağatay Uluçay'a yazmış olduğu 14.12.1950 ve 22.1.1951 tarihli mektuplar da ilgi çekici cümleler içermektedir.

7 Örnek olarak şunları verebiliriz:
- "Dilek" *Gül*, S. 4, Haziran 1934 (Burdur)
- "Serseri" *Gül*, S.9, 2. Teşrin 1934 s. 176-177
- Vazgeç Yazısına Vazgeç" *Gül*, S. 12, Şubat 1935 s. 220-221
- "Ülkü Yollarında" *Genç Kızılaycılar*, S. 3, 1.4.1936 s. 1, 5 (Manisa)
- "Biz" *Genç Kızılaycılar*, S. 4, 1.5.1936 s. 20, 22
- "O Adam" *Genç Kızılaycılar*, S. 4, 1.5.1936 s. 32-33
- "Oscar Vilden'ın Eserleri Adlı Kitabın Mukaddemesi" *Bozkurt*, No. I, 25.5.36, s. 2-3 (Manisa)

8 Nadir Akbulut ile röportaj, Manisa, 18.09.1992

9 M. Çağatay Uluçay, "Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri" (I. makale: Tarih ve Türkiyemiz) *Tedrisat Mecmuası*, cilt: 3, S. 21, Ekim 1953

10 Aydoğan Demir (Uluçay'ın İstanbul yıllarından öğrenci, bugün Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi) ile röportaj, İzmir, 26.10.1992

11 Toros Uluçay ile röportaj, İstanbul, 18-19 Ağustos 1992.
- "Prevantoryumda Tören" *Akşam*, 4 Ocak 1955 s. 1 (İstanbul)

12 Ertuğrul Dayıoğlu ile röportaj, Manisa, 21 Eylül 1992.

13 Bahri Oskay, a.g.m. s. 2

14 Bahri Oskay Bey'den edindiğimiz ve 23 Nisan 1927'de İzmir Erkek Muallim Mektebi öğrencilerine dağıtılan "Özlük" belgesi, dönemin manevi ve maddi ortamı yanısıra yoğun ulusçu akımları hakkında da ip uçları vermektedir.

15 Zafer Toprak, "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik, 19.8-1970". *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi*, Ankara 1986, s. 431-432

16 Bu konuda yapılan faaliyetlerden birisine örnek olarak şunu verebiliriz: "Tarih-Coğrafya Öğretmenleri. Kültür Bakanlığı Türkiye'deki bütün tarih ve coğrafya öğretmenlerine birer genelge göndermiştir. Bu genelgede tarih ve coğrafya öğretmenlerinin bulundukları yerlerde Türk Tarih Kurumu'nun yardımcı üyeleri olmaları istenmiştir." *Ulus*. 10 ilkteşrin 1935 s. 3

17 Ceyhun Atuf Kansu, "Halkevleri" *Halkevleri Dergisi*, S. 36, Ekim 1969 s. 5-7

18 Ceyhun Atuf Kansu, "Kemalizm'in Halk Okulları" *Halkevleri* Dergisi, S. 64, Şubat 1972 s. 3-5

19 Ferit Celal Güven, "Halkevlerinin Kuruluş Nedeni..." *Atatürkçü Düşünce Üzerine Denemeler*, Ankara 1974, s. 59-64

20 Anıl Çeçen, *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1990.

21 Anıl Çeçen, a.g.e. s. 172
-Kıranoğlu (M.Ç. Uluçay'ın mahlası), "Halkevlerinin Açılış Yıldönümü Münasebetiyle" *Gediz*, S. 47, Manisa, 1-3-1941, s. 1-2
- "Bugün Otuz Üç Yenisinin Katıştığı Yüz Otuz Altı Halkevlerinin Yıl Dönümünü Kutlayacağız" *Ulus*, 23-02-1936, s. 1-6. (Yine de buradaki rakkamlar yeniden gözden geçirilmelidir).

22 *Halkevleri Çalışma Talimatnamesi*, Ankara 1940. ss. 29-31

23 Uluçay'ın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde çalışmaya başlamasını Halil İnalcık, dostu Uluçay'a yazdığı 7 Mart 1951 tarihli mektubunda şu cümlelerle kutluyor: ".... Senin çeşmenin başına, kaynaklar hazinesine girmiş olmanı sevinçle karşıladım.Daha büyük eserlerini bekleriz..."

24 M. Çağatay Uluçay, "Manisa Mahkeme-i Şeriyye Sicilleri" *Gediz*, S. 53, 1.9.1941, s. 9-(10, 11)

25 M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şeriyye Sicillerine Dair Bir Araştırma" *Türkiyat*, Cilt: X, İstanbul 1951-1953, s. 258-298

26 M. Çağatay Uluçay, "Manisa Mahkeme-i Şeriyye Sicilleri" *Gediz*, S. 53, 1.9.1941, s.9

27 M. Çağatay Uluçay, "Manisa Şeriyye Sicillerine Dair Bir Araştırma" *Türkiyat*. Cilt:X 1951-1953, s. 285-298

28 Aydoğan Demir ile röportaj, İzmir, 26-10-1992. Toros Uluçay ile röportaj, İstanbul, 18-19.8.1992
- Ergün Hiçyılmaz, "Avrat Pazarı" *Star* (Sabah Gazetesi Pazar Dergisi), S. 63, 27.12.1992, s. 34-37

29 Ergün Hiçyılmaz, a.g.m., s. 34-37

30 Uluçay'ın İngiltere dönüşünde, tarih eğitimi ile ilgili olarak kaleme aldığı makaleleri şunlardır:
- "İngiliz Okullarında Tarih Öğretimi" *İlköğretim*, Cilt: 15, Sayı: 291-292, 15 Mart 1950, s. 3803-3806
- "Tarih Derslerinde Çevre İncelemeleri" *Tedrisat Mecmuası*, S. 21 (Ekim '53) ile S. 28 (Mayıs '54) arasında 8 dizi makale. Sırası ve alt başlıklarıyla:
. " - I, Tarih ve Türkiyemiz", cilt: 3, sayı: 21, s. 27-31
. " - II, III ve IV, Tarih Öğretiminde Kullanılan Başlıca Araçlar", cilt: 3, sayı: 22, 23 ve 24.
. " - V, Genel Tarihin Çevre Tarihine Tatbiki", cilt: 3, sayı: 25, s. 205, 207, 210
- VI, VII ve VIII, Çevremizde Bulunan Başlıca Eserler", cilt: 3, sayı: 26, 27, 28. (Uluçay, bu dizi yazısından son üçünü, öncekileri de kısaca özetleyerek 1958'de *Çevre İncelemeleri-Tarih Öğretimi* adı altında kitaplaştırmıştır.)
- " İlk ve Orta Okullarda Tarih Kitaplarını Nasıl Seçmeliyiz?" *Tedrisat Mecmuası*, cilt: 4, sayı: 29, Ekim 1954, s. 25-29

31 Hüseyin Sadettin Arel, "300 Küsur Senelik Nota Mecmuası Hakkında" *Musiki Mecmuası*, No: 45, İstanbul, 1.11.1951, s. 3-6

32 Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi için Gönderdiği Siyasetname" *Belleten*, cilt: VI, No: 21-22, Ankara, Ocak-Şubat 1942, s. 37-44

33 İlhami Akçakoyunlu, "16. Yüzyılda Cerrahi Müdahalelere Nasıl Muvafakat Edilirdi?" *Klinik*, Tom. 4, No: 3, İstanbul, Ocak 1946, s. 46

** Büyük çoğunluğu basılmış, küçük bir kısmı ise basılmamış, kitap, makale ve bildiri biçimlerinde toplamda (tabii ki belirleyebildiğimiz kadarıyla) 310 gibi oldukça yüksek bir sayıya ulaşan M. Çağatay Uluçay Bibliyografyası denemesini de yakın bir gelecekte yayınlamak niyetindeyiz.

34 Bu konu ile ilgili olarak bkz. Zeki Arıkan/Bayram Eyüp Ertürk, "Dr. Himmet Akın'la Bir Söyleşi..." *Tarih ve Toplum*, Cilt: 20, Sayı: 115, Temmuz 1993, s. 38-41

35 Salih Özbaran, "Tavandan Tabana Toplum Tarihine Doğru", ayrıca "Değerlendirme" kısmı, *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991 (s. 121-131 ve 181-183). Bundan başka bkz. Salih Özbaran, *Tarih ve Öğretimi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, Salih Özbaran, "Türkiye'de "Mektepli" Tarihçiliğin Sorunları-Bir Özeleştiri-" *Tarih ve Toplum*, Cilt: 19, Sayı: 112, Nisan 1993, s. 20-23

Kartpostallarda İstanbul Köpekleri

Hakan Akçaoğlu

Büyük Hendek caddesinde köpekler siestada

Oldumolası İstanbul'un "ev dışı" sokak hayatı, Batılıların dikkatini çekmiştir. Kendilerine ters gelen karmaşa, anarşi ve çok-renkliliği seyahatnamelerinde dile getirmişler, 19. yüzyılla birlikte fotoğraflar ve gravürlerde de İstanbul'un güzel manzralarının yanısıra o günün Avrupa görmemiş İstanbullusu için ucube sayılacak pek çok görüntü de yer almıştır.

İstanbul fotoğraflarında ve kartpostallarında rastladığımız manzaraların büyük yüzdesi, şehrin ev dışı, sokak yaşamıyla ilgilidir. Belki de Avrupa'ya en yakın, ancak tabantabana zıt bu kadar renkli ve ilginç bir şehrin varlığına kendilerini inandırmak için bu kartpostallardan bolca tüketmişlerdir.

Şehrin iş bilir Avrupa görmüş Levanten kartpostal editörleri de talep çok olduğundan, bolca bu tür kartpostal basmışlar ve satışa sunmuşlardır.

Günümüzün kartpostal kolesiyoncularının koleksiyonlarına çeşitli yollarla Avrupa'dan hatta Amerika'dan giren kartlar en çok bu temaları eşleyen kartpostallardır. Bu kartpostalların çoğunun postalanmış olması, o dönemdeki Avrupalının tercihinin genellikle bu konudaki merakını ve rağbetini gösteren bir örnektir.

Sokak köpeklerini gösteren kartpostallar, İstanbul sokak yaşantısını gösteren kartpostallar arasında yadsınamaz bir yer edinmiştir. İstanbul'da kart yayınlayan yüze yakın kartpostal editöründen herbiri en az birkaç sokak köpeği kartı basmıştır. Kartpostal dönemi diyebileceğimiz fotoğrafın ucuz olarak basılmaya başlandığı 1890 ile Türkiye'deki levantenlerin çok büyük kısmının ülkeyi terk ettiği 1920'lere kadar İstanbul'da yüzlerce, sokak köpeklerini gösterir kartpostal basılmıştır. Kart postallar "açık muhabere varakaları" olduğundan zarfa konmadan ve arkalarına kişisel görüşler yazılarak gönderildiğinden, bir İstanbul köpekleri çeşitlemesi çıkar ortaya. Kimileri hayvanların sevimliliğinden dem vurur, kimileri onları barbarlık olarak görür ve eleştirir. Bazıları başlarından geçen köpeklerle ilgili bir iki satır karalar, bazıları ise ipe sapa gelmez kulaktan dolma, gerçek ile alâkası olmayan güdük masallar çizitirir kartların arkalarına.

Bilmeyen, İstanbul'u görmemiş Avrupalı ise şehri bir "Köpekler cehendemi" zannedi verir. Görüntüler ise bunu pek yalanlamaz aslında şehir içi, sokak arası kaç resim ya da kartpostal görseniz, büyük yüzdesinde bir iki köpek zaten vardır? İlle de köpek kartpostalı basılması gerekmez. Neredeyse önemli olan köpeksiz manzara yakalayabilmektir fotoğrafçı için.

Şehir araba ve motorlu taşıtlar az olduğundan, yollarda sere serpe köpekler yatmaktadır. Seyyar sokak satıcıları devridir. Ciğerciler, başçılar gezgin yemekçiler sokaklarda açıkta mesleklerini icra eylemektedir ve her birinin peşinde de birkaç köpek vardır. Yörükler ve çingeneler bu günkü gibi gece kondularda değil, çadırlarda, barakalarda yaşamaktadır ve sanki etraflarındaki köpek sayısı onların itibarını gösterir.

O zamanın köpekleri insan halinden daha iyi anlıyor olsa gerektir ki, berduşların, dilencilerin, dervişlerin bugünkü gibi kılıksızların düşmanı değil dostudurlar. Her dervişin yanında bir iki köpek durur. Dilenciler günlük tahsilatlarını köpeklerle bölüşürler.

Bu zavallı hayvancıklar zaman zaman telef edilmeye çalışılmış ve kitaplara, kartpostallara konu olmuşlardır. Cemil Topuzlu "80 yıllık hatıratım" kitabında belediye başkanlığı döneminde gayri sıhhi bulduğu seyyar satıcılar ve pek çok diğer şeyler gibi sokak köpeklerinden de temizlemeye kararlı olduğunu yazar. Ancak görevi bırakması sonucu bunda pek muvaffak olamamıştır. Ancak yine de köpeklerin tahta kıskaçlarla yakalanması ve atıldıkları Hayısız adadaki içler acısı halleri kartpostallara konu olmuştur.

İnsanın aklına ister istemez sokak köpeği olur da sokak kedisi olmaz mı sorusu geliyor. Ancak Farstan gelen Dervişlerle ve Türkistan'dan geldiği varsayılan köpekler, herhalde o dönemde kedilerle fazla uğraşamıyorlardı. Hiç bir eski fotoğraf ya da kartpostalda sokak kedisine rastlanmamasının nedeni, belki de aç kalınca hemcinslerine bile acımasız olan köpeklerin kedileri şehirlerde barındırmamasıydı. Belki de köpekleri hiç sevmeyen şehir levantenleri sevimli kedilere karşı daha hoş görülüydüler ve onlara evlerinin kapılarını açıyorlardı. ☆

Boğaz semtlerinde birinde Torik satıcısının önünde köpekler belki balıkların satın alınıp temizlenmesi sonucu kendilerine düşecek iç organ "artıklarını" bekliyorlar

Hayırsız adada ki köpekler ve onlara arasıra yiyecek getiren bir görevli

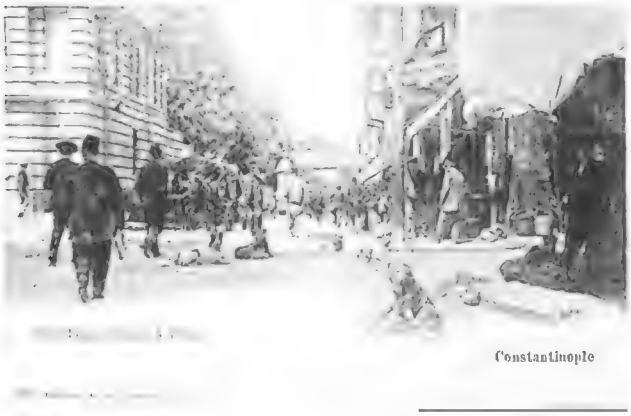

Hamalbaşı caddesi ingiliz konsolosluğu ve balık pazarına giren yolunbaşında sereserpe yatan köpekler

Gemilerle hayırsız adaya getirilen köpeklerin serbest bırakılması

Hep imha edilecek değiller ya bu seferde parayla zevk sahibi kişilere satılmak üzere bekliyorlar. Ama bunlar sokak it değil bunlar "cins"asil kanlı"

Köpeklerin mahalle aralarından tahta kıskaçlarla yakalanarak kafeslere konması

Haliç kıyısında bir fabrika bahçesi ve köpekleri besleyen hayırsever.

Tepebaşı cıvarlarında sokak köpekleri

İstiklal caddesinde bir yöre esnafından hayırsever rutin işlerinden birini yapıyor mahallesinin köpeklerini besliyor.

Lüks bir otelin (Büyük Londra) otelin önü misafirlerini rahatsız edeceği endişesiyle köpekleri kovan otel Kavası

Suratındaki tebessümden yaptığı işin hoşnutluğunu gösteren bir vatandaş. Birkaç lokma rızk için gözlerinin içine bakıyorlar.

Bugünkü Surp Agopun arkası eski Bizans çöplüğü. Çingene barakası ve etraflarındaki köpekler. Karşıdaki yol dolapdereden Kurtuluşa çıkan yol.

Cezayirli Hasan Paşa Kulesi

AYDA AREL

Çanakkale'nin Ezine ilçesine bağlı Üvecik köyünün kuzeyinde, Trova/İlion olarak belirlenen Hisarcık mevkiinin güneybatısında,[2] Hamidiye köyüne 7 km. uzaklıkta ve ayçiçeği tarlalarının ortasında duran bir *"beyaz kule"*, bugün ortadan kalkmış bulunan Yerkesiği köyündeki Cezayirli Hasan Paşa Çiftliği'nden artakalabilmiş tek yapıdır[3]. Çiftlik, yöreyi 1776 yılında gezmiş olan Fransız elçisi Comte de Choiseul-Gouffier'nin gezi kitabındaki bir gravürde tasvir edilmiştir[4]. Jean-Baptiste Hilair tarafından çizilen ve bazı konum hataları içeren bu gravürde, kule çiftliği kuşatan çevre duvarına bitişik olarak gösterilmiştir, arka düzlemde ise Yerkesiği köyünün binalarına yer verilmiştir[5].

Bugün Yerkesiği'nden geriye kalan, kulenin doğusundaki araziye yayılan moloz taşlarıyla köy camiinden artakalan bir sütun gövdesidir. Adını çiftlik yakınlarında batıya doğru uzanan ve Kara Menderes sularını Ege'ye akıtmak üzere oluşturulan, kurumuş bir kanalden alan köy hakkındaki bilgilerimiz oldukça kıttır: köyün hangi nedenlerle terkedildiği belli olmamakla birlikte[6], bunun gerçek anlamda bir köy yerleşmesi olmaktan çok çiftlik binaları ve çiftlik hizmetlilerinin konutlarından oluşan bir yapılar topluluğu olduğunu, bu yüzden de kaderinin çiftliğinkine koşut bir seyir izlediğini düşünmek eğilimindeyiz. Çiftliğe uğrayan çeşitli gezginlerin aktardıkları bilgiler, bu görüşü doğrular:

Choiseul-Gouffier çiftliğin bir Kaptan-ı derya hassı olduğunu yazmıştır[7]: ancak başka gezginler Ballıdağ eteklerindeki Pınarbaşı mevkiinde bulunan ve Hasan Paşa ya da halefine ait olan bir başka çiftlikten de söz ettikleri için, has arazisinin Yerkesiği'nden çok daha geniş bir alana yayıldığını düşünebiliriz[8]. 1816'da Yerkesiği'ne gelen W. Turner, harab olmaya yüz tutmuş çiftliğin çevresinde onbeş kadar kulübe görmüştür[9]. Prokesh von Osten ise, 1825'te, *"eski bir vezirin duvarlarla çevrili kule benzeri kır evinin çevresinde birkaç kulübe"* saptamış[10]. Yazar, kuleyi asıl çiftlik binasıyla karıştırdığına göre, bu sonuncusu ziyaret tarihinde yıkılmış olmalıydı. T. Spratt'ın 1850 tarihli haritasında, Yerkesiği bir kule ve yedi ek bina

ile işaretlenmiştir[11]. 1876 yılında Troya ovasında Schliemann ile buluşmaya gelen Virshow ise, Yerkesiği'nde askeri bir çiftlik bulmuştur[12]. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki Ezine Vakıfları Fihristi'nde *"Çiftlik Karyesi"* adında bir köy zikredilir: bu kayıtta *"müceddeden bina ve inşa edilen bir cami"*den de söz edilmekle birlikte, caminin yapılış tarihi ve yaptıranı hakkında bilgi verilmediğinden, Çiftlik köyünün Yerkesiği ile ilgisi kanıtlanamamaktadır[13]. Cezayirli Hasan Paşa'nın bıraktığı vakfiyelerle ilgili yayınlarda köyün adı verilmiyorsa da[14], arşivlerde yapılacak ayrıntılı ve derinlemesine araştırmalar bu konuya ilerde ışık tutabilir belki de. Ancak biz burada, çiftlik yakınlarında bulunan -ve şimdilerde ekili bir tarlaya dönüştürülmüş bulunan- eski mezarlık mevkiinde bulduğumuz iki mezar taşını zikretmekle yetinelim: H. 1151/1736-7 tarihli ve Seyyit Ömer Bey adında birine ait olan bu taşlardan eskisi demekki, 1770 yılında Kaptan-ı Deryalığa yükseltilen ve dolayısıyla Yerkesiği hassını tasarrufunda bulundurmaya başlayan Hasan Paşa Çiftliğinin kurulmasından çok önceye aittir. İkinci taş ise H. 1230/1814 tarihlidir ve Mehmet Emin Bey adında birisine aittir. Bu da, çiftliğin bu tarihe kadar belli bir sosyal örgütlenmenin merkezi olarak kaldığını düşündürüyor.

Yerkesiği'ne adını veren kanalın Hasan Paşa tarafından kazdırıldığı, Paşa'nın konukları olan Choiseul-Gouffier ile Lechevalier'nin verdikleri bilgiler arasındadır; Choiseul-Gouffier'ye göre:

"Kanal dar bir vadiden geçer; genişliği beş ayak kadardır.... Kanal boyunca ilerlediğinde, ünlü Hasan Paşa'nın yaptırdığı hamamlara ve su değirmenine varılır: daha sonra da, Yerkesiği köyünün girişindeki yükseltiye kurulmuş olan çiftlik ya da kır evine gelinir. Bu Osmanlı donanmasının amirali olan Kaptanpaşanın hassıdır".[15]

Yerkesiği'ne Fransız elçisinden on yıl kadar sonra, 1785'te, gelen Lechevalier ise, şunları anlatır:

"Kara Menderes Yerkesiği köyünün altına kadar ovayı güneyden sınırlayan tepeleri izler sonra ani bir dönüş yaparak, eskiden yaptığı gibi Dümrek Çayı ile birleşecek yerde... gider sularını Ege Denizine akıtan bir kanala dökülür: Yerkesiği'ndeki Türklerin dediklerine bakılırsa, yan vadideki hamamlarla değirmeni yaptıran Hasan Paşa, Kara Menderes'in sularını bu kanale yöneltmiştir..."[16]

Buna karşılık Yerkesiği'ne 1816'da gelen Dr. Hunt, kanalın seksen yıl kadar önce, bu hassın sahibi olan bir Kadın Sultan tarafından kazdırıldığını aktarır[17]. Çiftliğe 1850 yılında konuk olan Michaud, bilinen bilgileri yineler:

"Bilindiği gibi, Kara Menderes eskiden Dümrek Çayı ile birleşirdi ama geçen yüzyılda onun adını ve denize döküldüğü yeri değiştiren bir kanal açılmıştır; şimdi Ege denizine dökülüyor... Yeni kanal, değirmenine su taşımak ve çiftliğinin arazisini sulamak için ırmağın akışını değiştiren Hasan Paşa'nın eseri'dir".[18]

Kanal üzerine yazanların bir kısmı ise, bunun çok daha eskiden açıldığını iddia ederler[19]. Böyle olsa bile, kanalın Hasan Paşa zamanında canlandırıldığını kabul edebiliriz. Ve bu girişim çiftliğin merkezi olduğu tarımsal düzenlemenin ölçeği ve kapsamı hakkında bir fikir vermektedir.

Çevrede önemli düzenlemelere gittiği anlaşılan Hasan Paşa'nın çiftliğinden, kule dışında hiç bir şey kalmamıştır. Bununla birlikte, kulenin güneye bakan giriş cephesinin önünde uzanan dikdörtgen şeklindeki zemin yükseltisi, eski çiftliğin kapladığı alanı belirlememize yardım eder. Bu tümseğin kenarlarında duran taş bloklar çiftliğin çevre duvarlarına ya da temellerine ait olmalıdır. Doğu kenarında *in situ* duran taş bloklar ise, devşirme malzemeyle çerçevelendiğini bildiğimiz nizamiye kapısının yerini belli eder. Yükseltinin güneyindeki bir çukurun içinde göze ilişen tonoz kalıntıları ise, çiftliğin çeşmesine ya da küçük bir hamama ait olabilir[20].

Hilair'in gravüründe çevre duvarlarının gerisinde duran dört eğimli çatısı ve üst katının bir kısmı gözüken asıl ikametgâh, o devir için olağan konak tipolojisinden çok farklı olmamalıdır. Konakta ağırlanan Lechevalier bunun gösterişli bir yapı olduğunu, buraya sık gelen padişahı ağırlamanın gerektirdiği teşrifat kurallarının ise binada karşılıklı iki ka-

pı açılmasına neden olduğunu anlatır[21]. Lechevalier, ayrıca, çiftliğin *deniz kenarında* durduğunu, Kaptan-ı Derya'nın Ege Denizine yaptığı seferlerden sonra bu çiftlikte dinlendiğini ve donanmanın Çanakkale'ye girmesine olanak verecek güney rüzgârlarını burada beklediğini yazmıştır[22]. Bu açıklamalar çiftliğin kıyıda bekleyen gemilerden bir görüş mesafesinde olduğunu ortaya koyuyorsa da, kule bugün böyle bir görüş kolaylığına izin vermeyecek kadar kıyıdan uzak durmaktadır. Ne var ki, gemilerin beklediği Beşik koyunun gerisindeki lagon zamanla dolmuş ve bugünkü bataklık bir araziye dönüşmüştür: yöreyi 1915'teki durumuyla gösteren bir İngiliz haritasında lagon oldukça açık bir biçimde işlenmiştir. Bu gözlemler, lagona yakın duran çiftliğin, kanaldan boşalan allüvyonlar yüzünden kıyı çizgisinden zamanla uzak düştüğünü düşündürüyor.[23]

İlk defa 1985 yılında ziyaret ettiğimiz kuleyi 1987 yılında daha ayrıntılı bir biçimde inceleyebildik[24]. Her iki ziyaret arasında kalan süre içinde, yapının defineciler marifetiyle biraz daha yıpratıldığını, söz gelimi giriş cephesinin önünde duran platformun tonozunun yıkıldığını gözlemleyebildik. Kültür Bakanlığınca tescil edilmiş bulunan kule, sit alanı içinde duruyorsa da, bu alan ayçiçeği üreticileri tarafından ekilerek ihlâl edilmiştir. Defineciler ise kulede saklı olduğuna inandıkları hazineyi elde etmek için hiç bir yöntemi uygulamaktan sakınmadıkları için, kulenin üst köş kuleciklerinden birini, traktöre çektirdikleri çengelli bir halatla yıkmaktan geri kalmamışlardır.

Kulenin bugün sadece dış duvarları durmaktadır. Ancak bu duvarların iç yüzlerinde dikkati çeken kirişleme ve bitişme izleri, yapının iç düzeni hakkında fikir edinmemize yardımcı oluyor. Kule, dışa kapalı ve içten bir döşeme deliğiyle girilen tonozlu bir bodrum katı ile iki ara kat ve teras şeklinde bir çatıdan oluşuyordu. Bodrum katında bir sarnıç, ara katlarda ise birer ocak bulunuyordu. Yapının girişi, birinci kata açılan bir kapıydı. Bu kapıya, önde duran ve yıktırıldığını belirttiğimiz platforma dayandırılan bir çekme köprüyle ulaşılıyordu. Bu kuledeki pencereler, bu tip yapılarda olağan olmayan biçimde büyüktür. İçte kemerli olan pencereler dışa dikdörtgen şeklinde mermer kasalarla açılırlar. Aşağı yukarı birer metre ara ile yerleştirilen ahşap hatılların kuşakladığı ve yükseldikçe incelen duvarların içten sıvalı oldukları anlaşılıyor. Bu sıvanın üzerinde kazılar ve çoğu gemi tasvirleri olan graffiti'leri Korfmann saptamış ve incelemiştir[25]. Teras katını kuşatan ince kalkan duvarlarının mazgalları ince taş lentolarla kapatılmıştır. Bu duvarların her birinin ortasında bir gözetleme penceresi açılmıştır. Girişin üstünde ise, kapıyı korumaya yarayan bir çıkma mazgal, iki taş konsola oturtulmuş bir davlumbaz şeklinde tasarlanmıştır. Terasın döşeme kirişlerinin üzerinde pişmiş topraktan lüle çörtenler sıralanır. Terasın köşelerinde ise, sekizgen planlı gözetleme kulecikleri üçer taş konsola biner.

Duvarları horasan harçla bağlanmış kaba yonu devşirme taşlardan örülü bulunan bu yapıda tuğla, dolgu malzemesi olarak ve kemer ile tonozlarda kullanılmıştır. Choiseul-Gouffier'nin de belirttiği gibi, Aleksandriyas Troas'tan getirtilen antik malzeme ile inşa edilen çiftlikte, Prokesh von Osten değişik amaçlarla kullanılan çok sayıda devşirme malzeme görmüştür[26]. Bugün ise, doğu cephesinde, ikinci kat pencerelerinin arasında bir yumurta frizi görülmektedir. Bu frizin altında bulunan iyon başlığı sökülmüştür.[27] J. M. Cook tarafından fotoğrafı yayınlanan bu başlık belki de bir kitabe olarak kullanılıyordu.

Kulenin en iyi korunmuş cephesi olan batı cephesinde, eski sıva kaplamanın yer yer durduğu görülebilir. Bu sıvanın üzerine boya ile çizilmiş derzler, cepheye kesme taştan yapılmış görünümünü verir[28]. Cezayirli Hasan Paşa kulesi, onsekiz ve ondokuzuncu yüzyılda, Ege Denizini çevreleyen yörelerde ve Balkanlarda çokça raslanan bir uygulamanın örneğidir: gerçekten de bu dönemin büyük toprak sahiplerinin çiftliklerinde, ya da devlet ileri gelenlerinin kırsal ortamdaki ikametgâhlarında, belirleyici bir öğe olarak kulelere yer verildiğini artık biliyoruz[29]. Bu

kulelerin tek başlarına muhkem konutlar olarak kullanıldıkları da ayrıca bilinmektedir. Tek başlarına durduklarında daha çok sipahiler ya da ehl-i örf'ün alt kademeleri tarafından konut olarak kullanılan, ayrıca değerli malzemenin korunmasında yararlanılan bu kuleler daha büyük tesislerin müştemilatı olarak inşa edildiklerinde, ayrıcalıklı konum ve seçkinlik ile siyasi/idari erk göstergesi olarak anlam taşıyorlardı[30]. Bu kulelerin çoğu, Akdeniz dünyasının geleneksel *pyrgos* düzeninde olurdu: yani, dışa kapalı bir bodrum kat, ocaklı bir giriş katı, pencereli bir üst kat ve mazgallı bir teras katı. Katlar birbirinden ahşap döşemelerle ayrılır, giriş kapısına ise önceleri bir çekme köprü, sonraları ise bir dış merdivenle ulaşılırdı.[31] Birçok örneği, tarımsal işletmelerle ilişkili olan Akdeniz *pyrgos*'unun Osmanlı dünyasına nasıl dahil edildiği çok kesin olarak bilinmemektedir: Ancak, 4. Haçlı Seferi'nin ardından Ege'de kurulan feodal Latin devletçiklerinin genelde kule şeklinde olan muhkem konut anlayışını yöreye yerleştirdiklerini, bu tipolojinin önceleri "*fief*" sahibi evi olarak, zamanla da toprak sahibinin konutu olarak kök saldığını söyleyebiliriz[32]. Ege adalarında toprak sahiplerinin evleri çoğu zaman kulelerden türemiştir[33]. Güney Peloponez'deki Mani bölgesinde bulunan *kapetani* kuleleri ve Osmanlı döneminde Balkanlardaki *ocak*'ları, yani hanedan evlerini belirleyen tipolojinin de kuleler olduğunu biliyoruz[34]. Bir çok örnekte gotik yapım usulleriyle melezleşen geleneksel *pyrgos* tipolojisi, tümüyle taştan inşa edilen, çapraz tonozların taşıdığı daş döşemeleri ve duvar içine alınan taş merdivenleri olan koşut bir kule tipine de yol açmıştır.[35]

Tarımsal toprak işletmelerine ve dolayısıyla"beylik"e-bağlı bir muhkem konut tipi olarak kulenin kullanımının, bazı erken ve yerel toprak tasarrufu biçimleriyle birlikte Osmanlı fethinin ilk dönemlerinde benimsenmiş olduğunu varsayabiliriz. Bir *donjon* olarak anlaşılması gereken kule şeklindeki muhkem ve yüksek prestij yapısının, Osmanlı saraylarının ilk kuruluş evresinde oynadığı rol, üzerinde yeterince durulmayan bir konudur[36]. Daha sonra, miri arazinin yerel hanedanlarca temellükü sürecinde, kulenin bir prestij ve görece egemenlik göstergesi olarak yeniden gündeme geldiğine tanık olunur[37].

Burada şunu belirtmek gerekir ki, kenarı yaklaşık 10 m. uzunluğunda kare bir tabana oturan, buna karşılık yüksekliği 11 m. yi aşmayan Cezayirli Hasan Paşa kulesi, tıknaz yapısıyla bir kuleden çok bir *kasr*'ı andırmaktadır. Genel kuruluş düzeni ve ayrıntılarıyla bilinen kule tipolojisine giren bu yapı, geniş hacimleri ve çok sayıda pencerenin saydamlaştırdığı duvarlarıyla benzerlerinden oldukça ayrılmakta ve bu özelliğiyle kule tipolojisinde bir aşamayı, daha doğrusu bir dönüşümü ifade etmektedir. Böylece zaman içinde kule tipolojisinde barınma işlevinin savunma işlevine baskın çıktığını, ilerigelenlerin prestij için yaptırdıkları kulelerin zamanla yüksek eşraf konaklarına dönüştüğünü öne sürebiliriz. Bu yüzden, von Prokesh'ih bu kuleyi bir çiftlik binası olarak görmüş olması, kaba bir yanılgının eseri sayılmalıdır. Kaldı ki, asıl çiftlik binasının daha 1825'lerde yıkılmış olmasına karşılık, kuruluşun 1876 yılında bir askeri çiftlik olarak etkin olması bile, ikamet işlevinin zamanla kuleye aktarılmış olduğunun bir kanıtıdır.

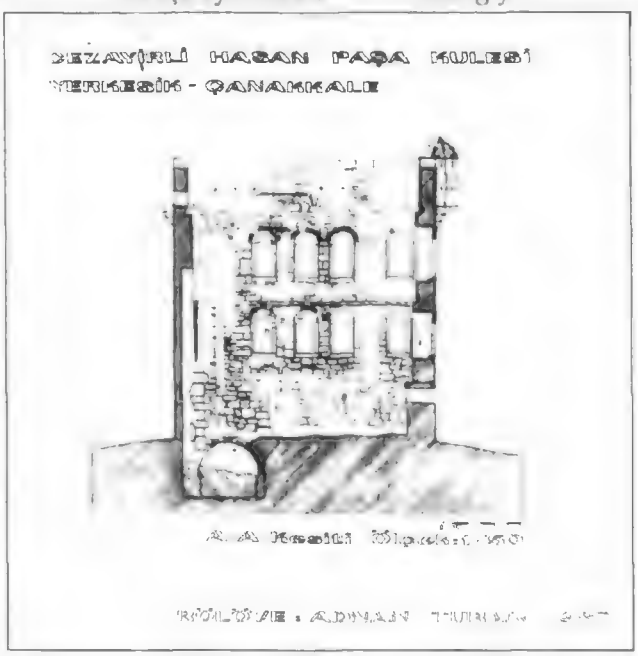

Çiftliğin ne zaman inşa edildiğine dair bilgilerimiz kesinlik taşımaz: kuleden alınan ahşap malzemenin üzerinde dendrakronolojik ölçümler yapan Cornell Üniversitesinden Profesör Ian Kuniholm, kulede kullanılan hatıl ve kirişlerin 1783 yılında kesilen ve hemen ardından yapımda kullanılan ağaçlardan elde edildiklerini öne sürmüştür[38]. Oysa, çiftliğe 1785'te gelen Lechevalier, Kaptanpaşa'nın o sıralarda "köşk"ün onarımıyla meşgul olduğunu yazmıştır[39]. Yazarın *köşk* deyimiyle hangi binayı kastettiğini kestirmek zordur. Ancak dendrakronolojik ölçümlerle elde edilen tarih ile Lechevalier'nin ziyareti arasında çok büyük bir ara olmaması, gezginin değindiği onarım çalışmalarının yapıda çok önemli bir değişikliğe yol açmamış olması gerek. Gerçekten de duvarların incelenmesi, bunların değişikliğe uğramadığını gösteriyor. Oysa, analizi yapılan hatıllar kulenin ana yapısında kullanılan bir malzemedir. Bu durumda Kuniholm'un kulenin yapımı için öner-

diği 1783 tarihini kabullenmemiz güçleşiyor. Kaldı ki, Cezayirli Hasan Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığı zamanında yapılmış olması gereken bu-çağına göre *modern*- kule için verilebilecek en eski yapım tarihi, Hasan Paşanın Kaptanı Deryalığa yükseltilmiş olduğu 1770 tarihidir. Buna karşılık, yapı Choiseul-Gouffier'nin gravürü çizdirdiği tarih olan 1776'de bitmiş olmalıydı. Buna göre, Kuniholm'un önerdiği tarihin *yapım*la değil, Lechevalier'nin tanık olduğu *onarım*la ilgili olduğunu ve bu yüzden de kaydırılarak iki sene sonrasına, yani 1785'e değiştirilmesi gerektiğine hükmedebiliriz.

Yazının başında belirttiğimiz gibi, Cezayirli Hasan Paşa'nın Yerkesiği'ndeki çiftliği, kuleyi de içine alan geniş bir kuruluştu. Kuruluşa ait yerleşim düzeninin anlaşılabilmesi için bazı sondajların yapılması gerekebilir. Ayrıca kulenin onarılması ve bir işlev kazandırılması gündemde olan ama bir türlü gerçekleşmeyen bir tasarıdır. Kültür turizmi açısından gitgide önem kazanmaya yüz tutan Troya ovasında bir görsel ve mekânsal odak oluşturan bu kule, onarıldığı takdirde arkeolojik gezi güzergâhında anlamlı bir konaklama yeri olarak hizmet verebilir. Bu yüzden, her zaman bürokratlardan daha âcil davranan definecilerin yersiz ilgilerinden kurtarılması gereken bu yapının artık gözardı edilmemesi, en kısa zamanda değerlendirilmesi gerekiyor.

Res. 1- Yerkesiği (Ezine): Cezayirli Hasan Paşa çiftliğinin kulesi. Arka düzlemdeki kavaklar, bugün kurumuş olan kanal boyunca sıralanır.

Res. 2- Choiseul-Gouffier'nin gezi kitabında yer alan ve Jean-Baptiste Hilair tarafından çizilmiş olan gravürde Hasan Paşa Çiftliği'nin tasviri

Res. 3- Kulenin güneybatıdan

görünümü. Fevkani giriş kapısının önünde yer alan tonoz, çekme köprünün dayandırıldığı platforma aitti. Tonoz bugün yıkılmıştır.

Res. 4- Kulenin iç düzenini gösteren kuzey-güney kesidi

Res. 5- Kulenin içten görünümü ve kuzey duvarındaki birinci ve ikinci kat pencereleri. Teras düzeyindeki parapetin köşelerinde kuleciklere açılan kapılar görülüyor. ☆

1 Bu yazı, *Studia Troica* dergisinin yakında çıkacak 3. sayısında yayınlanacak olan "About the Hasan Paşa Tower at Yerkesiği, on the plain of Troia" başlıklı makalemin kısaltılmış şeklidir. Makaledeki çizimler, Dr. Sedat Emir başkanlığındaki bir grup Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık öğrencisi tarafından 1989 yılında çizilmiştir.

2 Bu konu için bkz. Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", in *Troy and the Trojan War, a Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984*, (Yay. M. Mellink), Bryn Mawr 1986, s.2

3 Kuleyi ilk defa tanımlayarak tanıtan J.M. Cook'tur: *The Troad*. Oxford 1973, s. 149, lev. 14b, 15b-16b. Daha sonra Korfmann, yukarıda anılan makalesinde yapıya yeniden değinmiş ve Adnan Taşar tarafından çizilen planlarını yayınlamıştır (*a.g.e.*, s.2-3 ve 16, lev. 1-13).

4 A. de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*. 1776, c.2, Paris 1822, lev. 32.

5 Bu gravürde kulenin duvarla aynı düzlemde olan doğu cephesi avluya dönük olarak gösterilmiştir. Kıble yönelişinden çiftliğin batısında durduğu anlaşılan caminin ise karşı tarafta, yani resme bakanın gerisinde durması gerekirdi. Yerinde yapılan krokilerin bir atelyede kompozisyon içine alınmasından kaynaklanan bu hatalar, yorumu oldukça zorlar.

6 Civar köylülerinin anlattığına bakılırsa, köyün son sâkini, 1880'lerde hayatta olması gereken Sarı Hüseyin adında birisiymiş.

7 *Voyage*, s.336

8 *Troad*, s. 128-130

9 M. Turner, *Journal of a Tour in the Levant*, c.III, Londra 1820, s.239-240.

10 Graf Prokesh von Osten, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient*, c.1, Stuttgart 1836, s. 182

11 P.W. Forchhammer, *Beschreibung der Ebene von Troja. Mit einer Karte von T.A.B. Spratt*, Frankfurt am Main 1850. Kaynağı zikreden: Korfmann, *a.g.e.*, s.3, not 6.

12 *Troad*, s.148.

13 186 nolu Bursa Defterinden aktarmalı olarak *Ezine Vakıfları Fihristi*, sıra 6 (Esas 188, sıra 430, mücedded).

14 Bkz. Emin Yakıtal, "Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri", IX. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, c. III, Ankara 1989, s. 1261-1276

15 *Voyage*, s. 336

16 J.B. Lechevalier, *Voyage dans la Troade ou Tableau de la Plaine de Troye*, 1786, s. 159

17 Bkz. R. Walpole (Yay.), *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey, and Other Countries of the East: Edited from Manuscript Journals*, Londra 1817, s. 135

18 J.M. Michaud et J.J. Poujoulat, *Correspondance d'Orient (1830-1833)*, c.1, Brüksel 1833, s. 159

19 Değirmene *Hamam Değirmeni* ya da *Hanım Değirmeni* adı verilmektedir: bu son adın gerekçesi olarak hamamın son işletmecisinin bir kadın olduğu söylenir. Ancak, Dr. Hunt'ün açıklamalarıyla bir bağlantı kurulması da olası.. Velev ki, "Hanım" ibaresi "Hamam" ibaresinin bozulmuş şekli olmasın..,

20 Prokesh burada "*türk tarzında güzel bir*

çeşme" görmüştür (s.182)

21 Hasan Paşa "*deniz kenarına*" yaptırdığı konağını Lechevalier'ye gezdirmiş, padişahın girdiği kapıdan çıkmasının doğru olmaması yüzünden konağa karşılıklı iki kapı açtırdığını anlatmıştır (*a.g.e.*, s. 124)

22 *Voyage*, s.336. Thevet de, Sakız'dan İstanbul'a doğru yola çıktığında, Çanakkale boğazından içeri girebilmek için uygun rüzgârların esmesini beklemek zorunda kalmıştır (*Cosmographie du Levant -Lyon 1556*, Frank Lestrignant yayını, Cenevre 1985, s. 50-51. Ayni sıkıntıyı 1665 tarihinde İzmir'den İstanbul'a giden Bernard Randolph da çekmiştir: "*rüzgârlar ters yönden estikleri için, Mayıs'tan Ağustos başına kadar Yeni Hisarın önünde demirlemek zorunda kaldık. Çünkü burada yazın rüzgârlar çoklukla kuzeyden eser.*" :(*The Present State of the Islands in Archipelago (or Arehes), Sea of Gonstantinople and Gulph of Smyrna with the Islands of Candia, and Rhodes*. Reprint of the Edition Oxford 1687, Bibliothiki Istorikon Meleton 181, Atina 1983, s. 66. Bu durumu, Troia'nın coğrafi konumu için belirleyici sayan Manfred Korfmann'ın makalesine bakınız.

23 Beşik Koyunun morfolojik yapısını ilgilendiren incelemelerin tanıtımı için bkz. Korfmann, *a.g.e.*, s. 12. Beşik Ovasının jeomorfik evrimi için (İlham Kayan, "Holocene Geomorphic Evolution of the Beşik Plain and the Changing Environment of Ancient Man", *Studia Troica*, c.I, Mainz am Rhein 1991, s. 79-92, lev. 1-8). Lagonun konumu için bkz. London Atlas, *Map of the Dardanelles and the Troad, (17 May 1915)-Map of the Dardanelles and the Bosphorus*, Londra (1915?).

24 Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsünün maddi katkılarıyla gerçekleşen bu çalışmanın Trova Kazısı alanında yürütülmesine izin veren Sayın Prof. M. Korfmann'ın ilgileri içten teşekkürlerimi gerektiriyor.

25 Korfmann, *a.g.e.*, şek. 5-7, 12-13

26 Prokesh von Osten, *a.g.e.*, s. 153 ve 181 vd.

27 Iyon başlığı burada duvara dik olarak kullanılmıştır. Bu başlığı gösteren bir fotoğraf Cook tarafından yayınlanmıştır (*Troad*, lev. 15b.) Bu fotoğrafta başlık kesidinin bir kitabeye uygun boş bir yüzey oluşturduğu anlaşılıyorsa da, üzerinde yazı izleri olup olmadığı seçilememiştir.

28 18. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Birgi'deki ünlü Çakırağa Konağının sokak cephesi, üst kat düzeyine kadar sıvanmıştır ve kesme taş izlenimi verecek şekilde derzlerle boyanmıştır: yer yer, derzlerin arasında çizilen yaban çiçeği resimleri, görünümü daha gerçekçi göstermeye yarar. Çeşme kasabasının sıradan evlerinde de bu tarz derzlerin işlendiği görülür.

29 Bkz. Ayda Arel, "Arpaz'da Beyler Konağı", *Tarih ve Toplum*, 69, (Eylül 1989), s. 174-181.

30 A.V.J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor; including a Description of the Ruins of Several Ancient Sites and especially Antioch of Pisidia*, c.1, Londra 1834, s.7. Ayni şey Roma devri villaları için geçerlidir; söz gelimi R. Grimal, Annıbal'in, yenilgisinden sonra çekildiği kent dışındaki villasından söz eden iki ayrı yazarın kullandıkları farklı ibarelerden birinin *kule* olduğuna dikkati çekmiştir: böylece Livius "*ad suam turrem*" ibaresini kullanırken (XXXIII 48,2), Justin *ayni ikametgâh* için "*rus suburbanem*" ifadesini kullanmıştır "Les maisons à tour hellènistiques et romaines", *Mélanges d' Archéologie et d'Histoire de l'École Française de Rome*, 56, Roma 1939, s. 53. Ayrıca bkz. Arif Müfit (Mansel), "Stockwerkbau der Griechen und Römer", *Istanbuler Forschungen*, 1, Berlin-Leipzig 1932, s. 92.

31 W.E. McLeod, Yunanistan'da görülen ortaçağ ve sonrası kuleleri hakkında şunları yazmıştır: "Türk devrinde, *sipahi* ya da ağa'nın, hattâ çiftlik sahibinin konutu *pyrgos* ya da *koulas* (Türkçe *kule*) olarak anılmıştır. Kırsal malikaneler (*tsiflikia*, Türkçe *çiftlik*) Yunanistan'ın en verimli bölgelerine dağılmıştı. Bunlara bitişik olan kuleler, bunların içinde gecelemiş olan ondokuzuncu yüzyıl gezginlerince anılmıştır. Çoğu dört köşe olan bu kulelerin sayısı dörde varabilen katları olurdu: girişe bir dış merdiven ve bir çekme köprü ile ulaşılırdı. Yaşama mekânıyla irtibatlı olmayan zemin kat davarın barınması içindi. Çoğu zaman, çevredeki antik yıkıntılar yapım malzemesi sağlamak üzere yağma edilirdi". Bkz.("Kiveri and Thermisi", *Hesperia*, 31, 1972, s. 391-392).

32 Bkz. Peter Lock, "The Medieval Towers in Greece: a Problem in Chronology and Function", *Mediterranean Historical Review*, 4, 1989, s. 129-145

33 Bu konuyu başka yerde enine boyuna inceleyeceğimiz için ayrıntılara girmekten sakınıyoruz. Gene de Mani bölgesi kuleleri için bkz. "Mr. Moritt'in yazması" (Walpole, *a.g.e.*, s.36 *passim*)

34 Yunanistan ve Arnavutluk için: (W.M. Leake, *Travels in Northern Greece*, c. I-IV), Londra 1835. Bulgaristan için: (H. Wilhelmy, *Hochbulgarien*, 1. kısım: "Die laendliche Siedlungen und die baaerliche Wirtschaft", Schriften des Geographischen Institut der Universitaet Kiel, C. IV, 1935, s. 179. Bosna-Hersek için: H. Kresevljakovic, "Kule i Odzaci u Bosni i Hercegovini", *Naše*, 2, Saraybosna 1954

35 Söz gelimi Lüleburgaz'da "Zindan Baba Türbesi" adıyla anılan kule ile Edirne ve İstanbul saraylarındaki kuleler, Gotik kule geleneğine daha yakındırlar. Buna karşılık Manisa Saray-ı Amire'sinden artakalan Fatih (?) Kulesi, Ege'nin *pyrgos* geleneği çizgisinde inşa edilmiştir. (A. Arel, "Lüleburgaz'da Zindan Baba Türbesi olarak bilinen yapı", *Türkiye Anıt-Çevre-Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (TAÇ) Yıllığı*, c.1, İstanbul 1991, s. 7-24). Ege bölgesinde bulunan Gotik özellikte bir kule, Çandarlı yakınındaki Corci adasında durmaktadır. Choiseul-Gouffier'nin sunduğu haritada "*İleGeorges et Marie*" olarak nitelenen, ancak antik "*Elaiussa*" olması gereken ada, adını Korsikalı Georgio (Zorzi) Marie'den almış olmalıdır. 1667 civarında Türklerin başına belâ kesilen bu kişi için bkz. (Randolph, *a.g.e.*, s.10-12). Kulenin Francesco Gattilusio ile ilişkisi için bakınız: (A. Arel, Ege Bölgesi Ayânlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990, s. 2-3, res. 2-4, şek. 1)

36 A. Arel, *Lüleburgaz...*, s. 7-24

37 A. Arel, "Gothic Towers and Baroque Mihrabs: the Post- Classical Architecture of Aegean Anatolia in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", *Muqarnas*, X, Leiden 1993, s. 212-218.

38 Korfmann, *a.g.e.*, s. 16: *addendum*

39 Lechevalier, *a.g.e.*, s. 230

Necdet Kurdakul

MUSTAFA KEMAL'DE MİLLİ MÜCADELE RUHU

Dergimiz yazarlarından Necdet Kurdakul'un 1906-1923 yıllarını kapsayan yeni kitabı, okuduklarını, dinlediklerini ve çocukluk anılarını, olgun yaşının düşünce süzgecinden geçirerek aktarıyor.

(1.HAMUR KAĞIDA BASILMIŞ 406 SAYFA: 90.000.-TL.)

Hekimbaşı Salih Efendi ve Prof. Dr. Joseph Hyrtl'e Yazdığı Fransızca Bir Mektup

PROF. DR. DR. ARSLAN TERZİOĞLU

I. Giriş

Türk Tıbbının 19. yüzyılda batılaşmasında büyük rol oynayan, Sultan II. Mahmud'un Galatasaray'da tesis ettiği Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin ilk mezunlarından olan Salih Efendi son sınıftan itibaren nebatat hocalığına ve hatta 1265 (1849)'da ilk defa, 1282 (1865-1866)'da ikinci defa bu mezun olduğu müessesenin başına Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırı olarak atanmış, Seretibba-i Sultanî ünvanı ile Hekimbaşılığa getirildiği için bu ünvanla anılmış ve ifa ettiği değerli hizmetleri ile Türk Tababet Tarihinde özel bir yere sahip olması gereken çok değerli bir şahsiyettir.

Hekimbaşı Salih Efendinin 1282 (1865/1866)'da ikinci defa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığına getirildiği dönemde, bu sıfatla Viyana Tıp Fakültesi Anatomi hocası Prof. Dr. Joseph Hyrtl'e yazdığı şimdiye kadar bilinmeyen Fransızca bir mektubu, bir tesadüf neticesi

Hekimbaşı Salih Efendi'nin 1866 da çekilmiş resmi (aslı ailesinde idi)

İnnsbruck Tıp Fakültesi tıp tarihi hocası Medizinaltrat Dr. Rudolf-Josef Grasser'in yardımları ile elimize geçince, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin o dönemine ışık tutacak bu belgeyi ve bu vesile ile onu yazan Salih Efendi'yi bilim âlemine tanıtmakta büyük yarar olacağını düşündük. Zira Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane hakkında şimdiye kadar bilinen yerli ve yabancı kaynaklarla açıklığa kavuşturulamayan hususlara böyle yeni kaynaklar yardımı ile ışık tutulabilmesi mümkündür.

Diğer taraftan Hekimbaşı Salih Efendi hakkında ölümü dolayısı ile eski öğrencisi Ahmed İhsan'ın *Nevsal-i Servet-i Fünun*'un 1312 (1895) tarihli nüshasında çıkan yazısı[1] ile, Dr. Saffet Eren'in 1943'te, Salih Efendinin o zaman hayatta olan kerimesi *Meliha Salih Elkut* hanım vasıtası ile elde ettiği bilgilere ve belgelere danarak yaptığı bir yayın[2] dışında etraflı bir bilimsel araştırmanın şimdiye kadar yapılmamış olması da hayret verici bir husustur.

II- Hekimbaşı Salih Efendi

Saffet Eren'in, Salih Efendinin kendi kaleminden çıkan tercüme-i

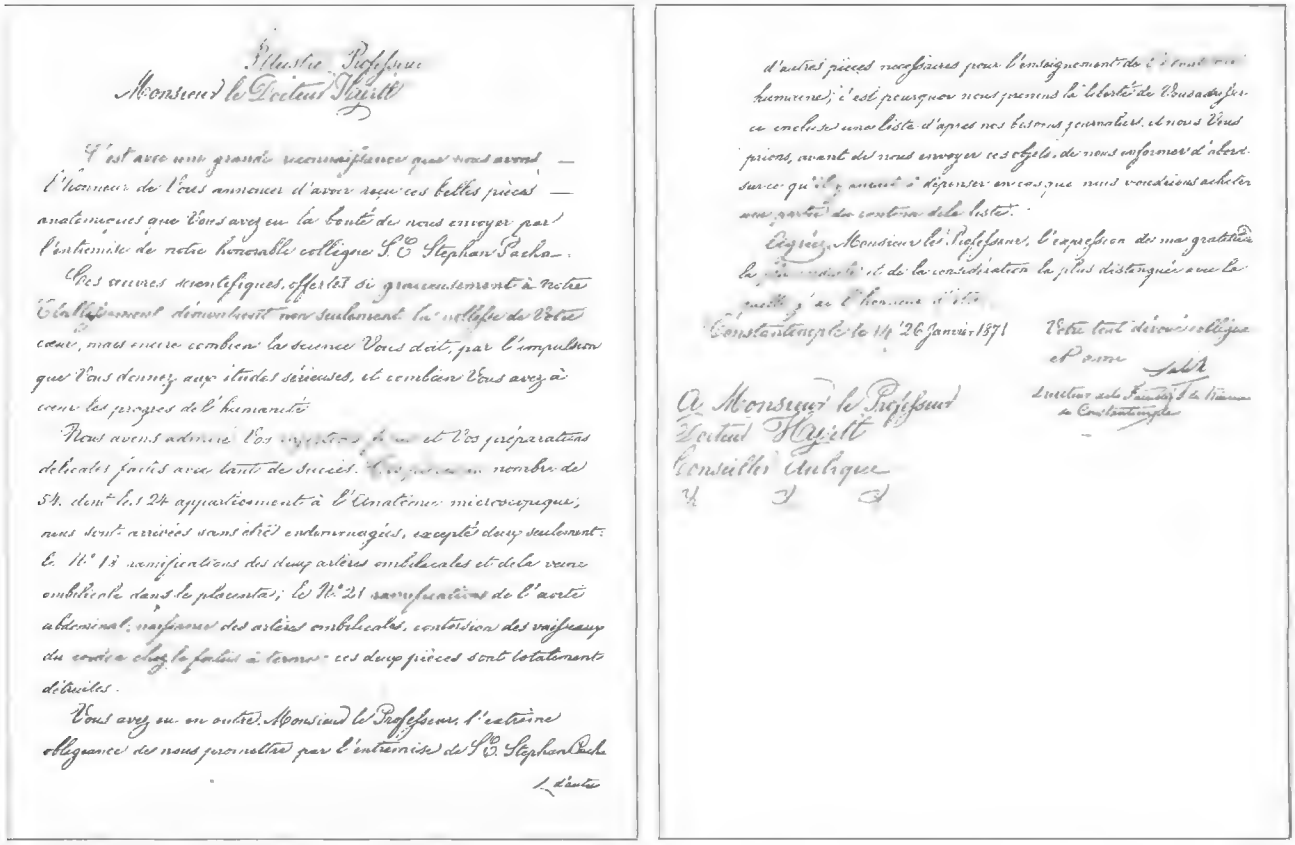

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırı Salih Efendinin Viyana Tıp Fakültesi Anatomi Profesörü Joseph Hyrtl'e yazdığı 14/26 Ocak 1871 tarihli Fransızca mektup.

hâline dayanarak verdiği bilgilere göre, Salih Efendinin kısa biyografisi ve aldığı görevlerin listesi şöyledir:

"...Salih Efendinin babası Hacı İsmail diye meşhurdur. Kendisi İstanbul'da 23 Cemaziyülahır 1231 (1816)'da Tophane'de, Cihangir'de doğmuştur. İlk, orta ve yüksek tahsilini İstanbul'da yapmıştır.

Tıbbiyemizin ilk mezunlarındandır. Zilkade 1251 (1836)'da 21 yaşında iken Mekteb-i Tıbbiye ikinci sınıf talebesidir. En son vazifesi Maarif Müsteşarlığı idi. Arabî seneleri hesabile 45,5 sene hizmet ettikten sonra 4 Cemaziyülevvel 1297 (1880) de tekaüt edilmiştir. Lâkin yine kendisinin en olgun ve çalışacak derecede kuvvetli olduğunu görüyoruz. Vefat ettiği 18 Mart 1311, 4 Şevval 1312 (1895) tarihine kadar muhtelif yüksek mekteplerde ders bile vermişir. Muhakkak ki bu 45 senelik hizmeti esnasında Osmanlı İmparatorluğuna unutulmaz ve tarih sahifelerine geçmiş hizmetleri vardır. Şimdi bu iki devre arasındaki vazifelerini sıralıyalım:

- 1252 (1836-1837) Mekteb-i Tıbbiye'de muid ve muallim muavini, sonra Seririyat-ı Tıbbiye ve Cerrahiye muavinliği, ilm-i nebatat muallimliği ve Saray-ı Hümayun hekimliği.
- 1252 (1843) Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'den, ilk defa diploma alarak doktor ünvanını almış ve hariçte tababete başlamıştır.
- 1265 (1849) Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığı (ferik tayinile) Seretibba-i Sultanî
- 1266 (1850) Ticaret Nezareti Muavinliği (7 sene hizmeti var).
- 1267 (1851) Encümeni Daniş Âzâlığı.
- 1272 (1855-1856) İkinci defa Seretibba.
- 1275 (1858-1859) Birinci Maarif Müsteşarı.
- 1276 (1859-1860) İkinci defa Ticaret Müsteşarlığına memuriyetinin çevrilmesi. Bir sene sonra buradan istifa eder.
- 1277 (1860-1861) Altıncı Daire-i Belediye Riyaseti. 14 ay sonra Divan-ı Zaptiye Riyaseti.
- 1282 (1865-1866) Mekteb-i Tıbbiye Riyaseti.
- 1288 (1871) Buradan çekilmesi.
- 1289 (1872) Selânik'te nümune olarak kurulan Mahkeme-i Kebir Riyaseti (2 sene sonra burası lağvedilmiştir.)
- 1291 (1874) İkinci defa Maarif Müsteşarı.
- 1294 (1877) Meclis-i Kebir-i Maarif Riyaseti.
- 1294 (1877) Memuriyet vaktinden evvel tedris olunmak üzere Mekteb-i İdadi (Mevalîd) muallimliği.

Viyana Tıp Fakültesi Anatomi hocası ve 1864/65 yıllarında Viyana Üniversitesi Rektörü olan Prof.Dr.Joseph Hyrtl'in 1874 yılına ait bir resmi

- 1295 (1879) Tekrar Maarif Müşteşarlığı (Meclis-i Kebir-i Maarif vazifesine ilâveten) 1297 (1880)'de lâğvedilir, ayrılır.

- 1295 (1878) Mekteb-i Mülkiye Nebatat Muallimliği.

- 1297 (1880) Valde Kethüdalığı.

Bu memuriyetleri arasında yerli ve ecnebi pek çok nişan ve madalyalar almış, mülkî rütbesi arttırılmıştır. Bütün bu memuriyetlerin hiçbirinde infisali, töhmet ve mes'uliyeti vuku bulmamıştır. Resmî vazifelerini gösteren ve kendi kalemile yazılmış terceme-i halinden alınan bu listeye ilmî faaliyetine müteallik birşey ilâve olunmamıştır. Meselâ Galatasaray'da toplanan beynelmilel karantina kongresindeki riyaseti ve çalışmaları bahis mevzuu edilmemiştir. Asıl bu ilmî çalışmaları terceme-i halinin en mühim noktalarıdır. Hayatını bu noktadan da tespit etmeğe belki muttasıf olduğu tevazuu mâni olmuştur. Eğer bunları yazıp bıraksaydı, ilmî ve dürüst bir hayat yaşamak istiyenlere bir misal olurdu ve bu tevazu da mâni teşkil etmezdi..."[3].

Burada göze çarpan şu birkaç hususa değinmeden geçemiyeceğiz:

"Salih Efendi 1251 (1836)'da 21 yaşında iken Mekteb-i Tıbbiye ikinci sınıf talebesidir... 1252 (1836-1837) de Mekteb-i Tıbbiye'de muallim muavini, Seririyat-ı Tıbbiye ve Cerrahiye muavinliği ve Saray-ı Hümayun hekimliği" denilen kısımda zikredilen bu 1251 ve 1252 (1836-1837) tarihlerinin yanlış olup, olmadığı hususu üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Zira son araştırmalar ışığında, bilhassa bulduğumuz Avusturya arşiv belgeleri ve kaynaklarına göre Otlukçu Kışlası'ndaki eski Tıphane'den 180 öğrencinin nakledilerek Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 17 Şubat 1939'da törenle açıldığı, bu öğrencilerden Fransızcayı bilenle bilmeyenlerin iki sınıfa ayrılarak 11 Mart 1839'da orada tedrisata başlandığı[4] ve *Takvim-i Vekayi*'nin 6 Rebiülâhir 1255 (19 Haziran 1839) tarihli sayısında 14 Mayıs 1839'da Sultan II. Mahmud'un Galatasaray'da işletmede olan bu Tıbbiye-i Şahaneyi ziyareti anlatıldığına göre[5], Salih Efendinin daha önce 1251 (1836)'da Topkapı'da Otlukçu Kışlasındaki eski Tıphane'de 2. sınıf öğrencisi olduğu ve Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin açılışı ile oraya 17 Şubat 1839'da nakledilerek orada tıp tahsilini tamamladığı anlaşılıyor. Aksi halde bu tarihin 1251 ve 1252 (1836-1837) yerine 1254 (1839) olması gerekmektedir.

Bunu takip eden bölümde "1252 (1843) Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'den ilk defa doktor ünvanını almış ve hariçte tababete başlamıştır" denilmekte. Burada verilen hicri tarihin 1252 yerine 1259 olması lâzım. Zira ailesinde olan tıp diploması 25 Şaban 1259 tarihini taşımaktadır[6]. Ayrıca Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi ilk bitirenlerin diploma töreni "*Journal de Constantinople et des intérêts Oriintaux*, 1. yıl, sayı 51, (Jeudi, 21 september 1843) de çıkan Fransızça habere göre 18 Eylül Pazartesi (1843)'te yapılan imtihanlardan hemen sonra yapılmış olup, Salih İsmail Efeninin, imtihan edilişi ve diploma ve yemin töreni şöyle anlatılmaktadır:

"Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de genel sınavlar bu ayın (Eylül 1843) 18'inde pazartesi günü tamamlandı... Öğle üzeri Hünkâr (Sultan Abdülmecid) yanında Ordular Başkomutanı Rıza Paşa ve onun maiyeti refakatında, Galatasaray Mektebine geldi ve onu orada, Sadrâzam ve Şeyhülislâm, Rıfat Paşa (Dış İşleri Bakanı), Musa Savfetî Paşa (Maliye Bakanı) Mehmet Ali Paşa (Tophaneden), Ahmet Fethi Paşa, Necip Ali Paşa ve diğer yüksek görevliler ve Eflâk prensi de dahil olmak üzere bu büyük törende hazır bulunmuşlardı.

Biraz istirahatten sonra, Sultan Fizik Laboratuvarına geçti, Hekimbaşı hazretleri de bu merasime müteallik bir nutuk irad etti. Hemen akabinde de birinci aday Salih İsmail Efendi üç ayrı tezi büyük bir vukuf ve emniyetle savunarak hazır bulunanların hayranlık ve takdirini kazandı.

Ondan sonra da Sultanın ve Sadrâzamın torbadan çekilen sorularına gerekli en iyi cevapları verdi.

Bundan sonra da Dr. Bernard, Salih Efendinin geçirmiş olduğu üç sınavın neticesini yüksek sesle okudu. Bu okuma bitince de Hekimbaşı hazretleri kürsüye çıkarak adayın tıp ve cerrahî doktoru olduğunu ilân etti ve ona Kur'an üzerine mutad yemini (Hippokrat Andı) ettirerek cüppesini giydirdi. Orada bulunan bu manzara karşısında heyecanlandılar ve bunu yüzlerindeki neşe belirtilerinden okumak mümkündü. Bu resepsiyondan sonra da yeni doktora Sultanın eteğini öpme şerefi bahşedildi..."[7].

Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin direktörü Dr. Karl Ambros Bernard'ın *Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux*, yıl 1, sayı 52, 26 Eylül 1843'de çıkan "Rapport sur les travaux de 1'Ecole de Medecine de Galata Serail" baş-

lıklı 25 Şaban 1259/20 Eylül 1843'te Sultan Abdülmecid'e arzedilmiş olan raporunda, Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den ilk defa mezun olan 16 kişinin adlarını verirken en başta Salih Efendiden bahsettiği görülür. Aynı zamanda Dr. K. A. Bernard Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de yapılan ameliyatların listesini verirken,Salih Efendinin tavşan dudağı ameliyatı, anüs fistülü ameliyatı ve Chalosion ameliyatları yaptığını belirttiği gibi,[8] bu tesisteki botanik bahçesinden ve bu tıbbiyede botanik derslerini Salih Efendinin verdiğinden şu şekilde sitayişle bahseder:

"Botanik bahçesi ise ilginç ve nadir oficinal bitkilerle zenginleşmiştir. Çok iyi bakımlıdır, botanik hocası Salih Efendi bu bahçenin bütün ihtimamını üzerine almış bir öğretim üyesidir ve arkadaşları arasında bilgi ve liyakat ile temayüz etmiştir."(97.

Kendisinden büyük bir nebatat âlimi olarak bahsedilen Salih Efendi'nin Dr. K. A. Bernard'ın bu raporundan, daha eter ve kloroform narkozunun bilinmediği dönemde yukarda sayılan zor ameliyatları başarı ile gerçekleştiren iyi bir cerrah olduğu da anlaşılıyor.

Salih Efendi'nin Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra 1265 (1849)'da Seretibba-i Sultanî (Sertababet-i Şehriyarî) olarak 1. defa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığına, 1266 (1850)'da Ticaret Nezareti Muavinliği ile diğer yüksek mevkilerden sonra 1282 (1865-1866) Rebi ül-âhirinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nezaretine 2. tefa tayin edildiği ve bu görevi 6 yıldan fazla deruhte ettiği ve ölünceye kadar yaptığı himetleri, aldığı madalya ve nişanları eski öğrencisi Ahmed İhsan, Salih Efendinin ölümü dolayısı ile yazarak *Nevsal-i Servet-i Fünun*'un 1312 (1895) tarihli nüshasında yayınlanan yazısında şu şekilde belirtmektedir:

Hekimbaşı Salih Efendinin Anadolu Hisarındaki Yalısının bugünki görünümü

"... Salih Efendi'nin gaybûbet-i ebedîyesi Osmanlı âlem-i fennini bir büyük âlimden mahrûm bırakmıştır, koca hocamızı Mevlâ garîk-i lücce-i rahmet eyleye.

Salih Efendi, 1233 (1816/17) tarihinde Tophane'de Cihangir semtinde mütevellit olup Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin Tıbhâne namile bidayet-i küşadında oraya müdavemet ederek ikmâl-i tahsil ile birinci defa olarak mektepte icra olunan doktor imtihanlarını vererek 1259 (1843) tarihinde ve 26 yaşında olduğu halde diploma aldıktan sonra iptida maiyet ve sonra muallim sıfatile mektepte kalmış ve o esnada icra-yı tababet dahi eylemiştir. Kendisi mektepçe ıkdam ü gayret ve halkça hüsn-ü sît ile iştihar eylediğinden ve huzûr imtihanlarında mazhar-i takdir-i hümayun olduğundan 1265 (1849) Zilhiccesinde rütbe-i ülâ sınıf-ı sânisile Mekteb-i Tıbbiye muallimliğinden Sertababet-i Şehriyârî hizmet-i celilesine intihap buyuruldu. 1266 (1850) Zilhiccesinde Ticaret Nezareti Muavinliğine tayin olunup 6 sene o hizmette ibraz-ı âsâr ru'yet eyleyerek 1272 '1855) Saferinde saniyen Seretibba-yı Şehriyarî tayin buyruldu. Ve bu esnada Avusturya Devleti tarafından Fransuva Jozef (Franz Joseph) nişanının almıştır. Kanun-i ticaret henüz mevki'-i tatbika vaz' olunduğu ve teb'a-i Osmaniye ile teb'a-i ecnebiye arasında tehaddüs eden deâvi-i ticariyeyi ru'yete me'mûr olan Mahkeme-i Muhtelite-i Ticaret kendi taht-ı riyasetinde in'ikat eylediği cihetle kendisi kanunşinas olmadığı halde mütehallik olduğu zekâ ve iktidar saikasile izhar-ı hüsn-i hizmetle iktisab-ı memduhiyete ve usûl-i cedide-i muhakemeyi vaz' ve tesise muvaffak olmuştur. Yine o esnada Encümen-i Daniş teşkil buyurulduğundan (Şaban 1267/1851) ilm ü fazlına mebni Encümen-i mezkûr âzâlığına dahi intihap olunmuştur.

1275 (1859) Zilkadesinde Sertababetten Maarif Müsteşarlığına ve 1276 (1859) Cemaziyelevvelinde yine muavinlik ve bir ay sonra müsteşarlık ünvanile saniyen Ticarete ve 1277 (1860) Rebiülâhirinde 6. Daire-i Belediye riyasetine ve 1278 (1861) Rebiülevvelinde Divân-ı Zabtiye riyasetine ve 1282 (1865) Rebi ül-âhirinde Mekteb-i Tıbbiye Nezaretine nakl ü tahvil-i memuriyet eylemiş ve 6 seneden ziyade dahi bu memuriyette kalmıştır. Bu esnada Darülfünun'da küşat olunan derslerden ilm-i hay-

vanat ve ilm-i nebatatı tedris eylemiş ve 1286 (1869) Cemaziyelâhiresinde ulâ evveliğine ve 1287 (1870) Cemaziyelevvelinde balâya terfi buyrulmuştu. Zaman-ı nezaretinde ilm-i tıp tedrisatı Türkçeye tahvil olunduğu cihetle lûgat-ı fenniyeyi bulmak ve kütüb-ü tıbbiyeyi lisanımıza nakil ve tercüme eylemek bir çok zamanlara muhtaç iken fevkalgâye sarf-ı mesaî eyleyerek mehmâ emken ikmâl-i nevakısa himmet etmiş ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'yi dahi şimdiki esas üzerine tesis eylemiştir.

Bir de karantina ve sıhhiye nizamatını tanzim eylemek üzere İstanbul'da in'ikat eden Meclis-i Muhtelit riyasetine efendi-i müşarünileyh intihap edildiğinden o hususta dahi bir çok hidematı müşahede olup hatta âzâlar ikmâl-i vazife ile dağılacaklarında yekdiğerine teâti etmek üzre fotoğraflarını aldırdıklarından müşarünileyh dahi ömründe bir kere olmak üzere o vakit resmini aldırmıştır ki, Nevsâl'imizde koyduğumuz resim andan me'hûz olup mümkün mertebe ıslâh edilmiştir. Vefatından akdem tekrar resim çıkartmağı çok arzu etmişse de, nasılsa vakit bulamamıştır. Bir aralık Selânik Mahkeme-i Fevkalâde Riyasetinde bulunarak 1291 (1874) Muharreminin 12'sinde saniyen maarif müsteşarlığına ve 1293 (1876) Şabanında infisalile 1294 (1877) Cemaziyelevvelinde Meclis-i Maarif riyasetine tayin buyuruldu. Ertesi sene salisen Maarif Müsteşarlığı uhdesine ilâve kılındı. 1297 (1880) senesinde ihtiyar-ı tekaüt eyledi. Ve 1312 (1895) Şevval'inin 4. gecesi irtihâl-i dar-ı beka etti. Merhum müşarünileyh sulehâ ve fuzelâden metanet ve istikamet-i fikr ü muhakeme ile meftûr ve mehâsin-i ahlâkiye ile meşhur umûrdîde ve vakûr bir pir-i kerim ül-hisaldı. Min el-kadîm ilm-i nebatata merakı olduğundan Anadolu Hisarı'nda kâin sahilhanesinin bahçesini enva'-ı ezhar ve şecar ile imlâ eyleyip açık havalarda kendisi dahi ameliyat-ı türabiye ile iştigal ve telezzüz eylerdi. Arefe günü yine akşama kadar bahçede uğraşıp ve id-i şerifin 1. ve 2. günlerinde ziyaretine gelen ehibbasını güzel güzel kabul eyleyip 3. günü birden bire hastalanmış ve o akşam teslim-i ruh eylemiştir. Kadîmden beri Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de ve Darülmuallimin'de ilm-i nebatat tedris eylerdi. Birinci rütbeden Mecidî ve 2. rütbeden Osmanî nişan-ı zîşanlarını haizdi.

Hekimbaşı Salih Efendi'nin 25 Şaban 1259/1843 tarihli Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den aldığı tıp ve cerrahi doktoru diploması (Aslı ailesinde idi)

Salih Efendi Fransa devletinin Légion d'honneur nişanının commandeur rütbesini, Portekiz'in Ok plak nişanının keza commandeur rütbesini, Prusya devletinin Honneur de la Cour nişanının 2. rütbesinin ve İspanya'nın Karlos nişanını dahi haiz olup Papa hazretleri tarafından dahi kendine murassa bir kama gönderilmişti.

Balâdaki tercüme-i hal Salih Efendi'nin eazz-i ehibbâsından bir zatıâlikadir tarafından verilmiş olup badehu merhûmun hatt-i destile bir mufassal tercüme-i haline de destres olunduğundan oradan dahi istinbat-ı malûmat edilmiştir. "[10]

Ahmed İhsan'ın hocası Salih Efendi hakkında yazdığı bu yazıda ilginç olan hususlardan biri, Salih Efendinin elde mevcut yegâne resminin, onun başkanlığı altında toplanan karatina kongresi esnasında çekilmiş olan fotoğraf olduğundan bahsetmesi, diğeri de onun Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin tesisinde ve tıp tedrisatının Türkçe'ye çevrilmesinde oynadığı büyük rolün üzerinde durmasıdır.

Bursalı Mehmed Tahir'de "Osmanlı Müellifleri" isimli eserinin Osmanlı hekimleri bölümünde Hekimbaşı Salih Efendi biyografisini verirken herhalde Ahmed İhsan'ı kaynak alarak bu hususa değindikten sonra Salih Efendinin hakkında şunları ilâve etmektedir:

"Resimleri mükemmel "İlm-i Hayvanat ve Nebatat" isminde telifleri vardır. Rihleti (vefatı) 1312 (1896) da, kabri Eyyüb'de Feridun Türbesi civarındadır"[11].

Salih Efendinin, münşaat sahibi Feridun Bey'in kabri yakınındaki bakıma muhtaç mezarının taşında şu kitabe yer almaktadır:

Hüve'l Hayyüllezi lâ yemût
Sultan Abdülmecid Han
Hazretlerinin Sertabibi ve sabık
Maarif-i Umumiye Müsteşarı
Kudema-i eazım-ı rical-i
Devlet-i Âliyyeden Salih
Efendinin ruhu için el-fatiha

4 Şevval 1312 ve 18 Mart 1311[12].

Mezartaşında ölümünün hem hicrî hem de rûmî olarak verilmesi, bu konuda bir yanlışığa yol açmayacağı gibi, öğrencisi Ahmed İhsan'ın, hocası Salih Efendinin Boğazda Anadolu Hisarı'ndaki Sahilhanesinde (yalıda) nebatat bahçesinde uğraşıp bayramın 1. ve 2. gününde ziyaretine gelenlerle meşgul olduktan sonra 1312 Şevvalinin 4. gecesi vefat ettiği şeklindeki beyanını da doğrulamaktadır. Bu miladî olarak 31 Mart 1895'e tekabül eder.

Salih Efendinin içinde nebatat

bahçesi de olan Anadolu Hisarındaki bu yalısı bugüne kadar ulaşan yegâne Hekimbaşı Yalısı olarak tamir ettirilerek, hiç olmazsa onun yaklaşan 100. Ölüm yıldönümüne kadar bir müze haline getirilmesi gerektiğini de burada hatırlatmayı bir görev addediyonuz.

III. Hekimbaşı Salih Efendinin Prof. Dr. Hyrtl'e Yazdığı Fransızca Mektup

Hekimbaşı Salih Efendi hakkında elde mevcut kaynaklar ışığında bilinenlerin bir sentezini yaptıktan sonra, onun ikinci defa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığı döneminde Viyana Tıp Fakültesinin ünlü anatomi profesörü J. Hyrtl'e yazdığı şimdiye kadar bilinmeyen ve kısa bir süre önce bulduğumuz Fransızca mektuptan bahsedeceğiz. Gayet güzel bir Fansızca elyazı ile yazılmış olup Türkçeye tercümesi şöyledir:

"Çok Muhterem Profesör Dr. Hyrtl!

Çok değerli meslektaşım sayın Stephan (Arslanian) Paşa ile bize göndermek lütfunda bulunduğunuz çok fevkalâde anatomik preparatları almış olduğumuzu size olan yüksek takdirlerimizle teyit etmek istiyorum. Bizim müessesemize (fakültemize) göndermek nezaketinde bulunduğunuz bu bilimsel çalışmalar, âlicenaplığınızı simgelediği gibi sizin araştırmalarınızın getirdiği teşvikle bilime ne kadar yararlı olduğumuzun ve insanlığın her bakımdan ilerlemesini ne kadar candan arzuladığınızın bir göstergesidir.

Sizin bilimsel enjeksiyonlarınızla mükemmel bir hale dönüşen bu preparatlara hayran kaldık. Gönderdiğiniz 54 parçadan 24'ü mikroskopik anatomiye ait olup, onlardan 18 ve 21 numaralı olanlar dışında hepsi zarar görmeden elimize ulaşmış olup, yalnız adı geçen iki preparat tamamen hasara uğramış durumdadır.

Sayın profesör, ayrıca sayın Stephan Paşa aracılığı ile bize insan anatomisi üzerinde verilecek derslere yardımcı olacak olan diğer preparatların gönderilmesini teklif etmek lütfunda bulunduğunuzdan, aynı posta ile size arzu ettiğimiz preparatların listesini gönderiyoruz ki, bize önceden bunların fiyatını bildirmek lütfunda bulunursanız müteşekkir kalırız.

En derin saygılarımla.

Sizin naçiz meslektaşınız ve dostunuz

Salih

İstanbul Tıp Fakültesi Direktörü

(imza)

İstanbul, 14/26 Ocak 1871"

Bu mektubun incelenmesinde tıp tarihi açısındanda çok önemli ş neticelerin ortaya çıktığı görülür:

1- Akıcı bir Fransızca ile ve güzel bir elyazı ile yazılmış mektubun altındaki Salih Efendinin sadece Salih olarak atılan imzası arasındaki yazı farkı göze çarpmaktadır. Bu nedenle çok iyi Fransızca bilen Salih Efendinin müsvedde olarak hazırladığı mektubun, güzel elyazısı olan biri tarafından temize çekildiği ve gönderilmeden önce bunu Salih Efendinin imzaladığı anlaşılıyor.

Salih Efendinin imzasının altında diğer ünvanlarından hiç birini hatta "Docteur en Médécine et en Chirurgie" ünvanını bile kullanmadığı sadece "Directeur de la Faculté de Medicine de Constantinople" ünvanını kullandığı görülmekte. Bu da Salih Efendi'nin tevâzû sahibi bir insan olduğu gerçeğini bir daha kanıtlamaktadır.

2- Mektubun sol alt köşesindeki 14/26 Ocak 1871 olarak verilen yazılış tarihi de önemli. Zira evvelce zikredildiği gibi, Salih Efendi'nin kendi elyazısı ile yazdığı biyografisine dayanan bilgilere göre, 1282 (1865-1866)'de 2. defa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığına getirilen Salih Efendi 1288 (1871)'de bu görevden çekilmişti. Yalnız onun 1288 hicrî yılının (1871) hangi ay ve gününde bu görevden çekildiği belirtilmemektedir[13] Fransızca mektubun altındaki 14/26 Ocak 1871 tarihinden, bu tarihte Salih Efendi'nin hâlâ Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırı olduğu ve bu sıfatla bu mektubu yazdığı anlaşılmaktadır.

3- Bu mektubun esas konusu Prof. Hyrtl'ın Stephan (Arslanian) Paşa vasıtasıyla İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane için gönderdiği 54 anatomik preparat'tan 24'ünün mikroskopik anatomiye ait olduğu, sadece 2 tanesi dışında hepsinin zarar görmeden ele geçmiş olması ve anatomi derslerine yardımcı olması açısından diğer preparatların gönderilmesi şeklinde olup, tıp tarihi açısından oldukça önemlidir.

Zira Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Avusturya kaynaklarına göre 17 Şubat'ta 1839'da törenle açılıp 11 Mart 1839'da tedrisata başladıktan sonra 1842'de Prof. Hyrtl'in preparatlarından oluşan zengin bir kolleksiyona sahip olduğu,[14] ama Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane binasının *Journal de Constantinople* gazetesindeki 14 Ekim 1848 tarihli sayısındaki bir habere göre 11 Ekim 1848'de bir yangın sonucu yandığı ve oradaki botanik bahçesi, seralar tabiat tarihi koleksiyonu, müze, kitaplık, fizik ve kimya laboratuvarlarının tamamen yok olduğu biliniyor[15]. Demek ki Salih Efendi bu yangında mahvolan Hyrtl'in preparatlarından oluşan koleksiyonu telâfi etmek için Hyrtl'den 54 parça anatomik preparatlar temin ettiği gibi, daha yenilerinin de para karşılığında temini için Hyrtl'e bu mektubu yazmış. Ne yazık ki, ekte gönderdiği bu listeyi şimdiye kadar ne Avusturya Arşivlerinde ne de İstanbul'da bulmak mümkün olamadı.

Ayrıca Salih Efendi tarafından Hyrtl'den temin edilen bu anatomik preparatların bir kısmının bile günümüze kadar ulaştığına dair

bir ip ucu elde etmek mümkün olamadı. Ama hiç olmazsa bulduğumuz bu mektup sayesinde Salih Efendinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin bu eksiğini tamamladığı ve şimdiye kadar bilmediğimiz bu hizmeti ifa ettiğini anlıyoruz.

4- Mektupta adı geçen ve bu anatomik preparatların Viyana'dan İstanbul'a gelmesine aracı olan Stephan Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin eski mezunlarından olup, hocası Dr. Spitzer'in, Galatasaray'daki bu Tıbbiye'nin Avrupa çapında bir eğitim verdiğini göstermek için, son sınıftan seçerek, doktora imtahanı vermek için Viyana Tıp Fakültesine gönderdiği Musa Arif Bey gibi dört çalışkan öğrenciden biriydi[16]. 1848 yılında başarı ile verdiği Viyana Tıp Fakültesindeki bu imtihanı yöneten Prof. Hyrtl idi.[17] Demek ki, bu başarılı imtihandan sonra kısa sürede İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de Patoloji hocalığına ve paşalığa yükselen Dr. Stephan Arslanian Paşa'nın kendisini Viyana'da imtihan eden Prof. Hyrtl'le iyi ilişkiler içinde oldukları bu mektuptan anlaşılmaktadır. Zaten Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de önce Salih Efendinin sonra Stephan Arslanian Paşanın hocası olan Dr. S. Spitzer, Viyana'daki Osmanlı Sefaretinde görevli Mavrozeni'nin ısrarı ve hocası meşhur Anatomi Profesörü Hyrtl'in tavsiyesi üzerine Hekimbaşı ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nazırı Abdülhak Molla tarafından Galatasaray'daki yeni açılan Tıbbiye-i Şahane'ye 1839'da anatomi hocası olarak tayin edilmişti[18].

IV- Sonuç

Böylece Viyana Tıp Fakültesinin ünlü anatomi profesörü Joseph Hyrtl'in, yalnız yetiştirdiği S. Spitzer gibi anatomlar vasıtası ile değil, defalarca gönderdiği anatomik preparatlar vasıtası ile de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin gelişmesinde büyük rolü olduğunu, Salih Efendinin ona yazdığı bu Fransızca mektup bir defa daha doğrulamaktadır.

Ayrıca Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane oradaki Hyrtl'in preparatları ile birlikte 11 Ekim 1848'de yandıktan bir müddet sonra 1265 (1849)'da ilk defa Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Nâzırlığına getirilen Salih Efendinin, bir yıl gibi kısa bir süre, bu görevde iken yapamadığını 1282 (1865-1866)'da ikinci defa bu göreve getirildiğinde yaparak Prof. Hyrtl'in anatomik preparatlarını tekrar Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kazandırdığı bu mektuptan anlaşımaktadır.

Hekimbaşı Salih Efendi gibi nebatları ve tabiatı seven Prof. Hyrtl, 1874'den itibaren Viyana'nın yakınında şirin bir köy olan Perchtoldsdorf'da yaşamış ve çağdaşı olan Hekimbaşı Salih Efendiden biraz önce 1894 yılında ölmüştü[19]. Bu iki büyük ve faziletli bilim adamının aziz hatırası önünde tazimle eğilirken, 1994'de Hyrtl'ın 100. ölüm yıldönümü için Avusturyalıların büyük hazırlıklar içinde olduğunu göz önünde tutarak, Hekimbaşı Salih Efendi'nin yaklaşan 100. yıldönümü için şimdiden hazırlıklara başlanılması gerektiğini, 1277 (1860) Rebiülâhirinden 1278 (1861)'e kadar onun bir süre İstanbul'da 6. Daire-i Belediye Riyasetinde bulunduğu düşünülerek, İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin onun görkemli bir heykelini yaptırarak Galatasaray'a veya İstanbul Tıp Fakültesine konulması için kolları biran önce sıvaması lâzım geldiği kanısındayız. ☆

1 Ahmed İhsan: Salih Efendi. *Nevsal-i Servet-i Fünûn*, 1312 (1895), s. 94-98.

2 Saffet Eren: Hekimbaşı Salih Efendi Hakkında 1231-1312 (1816-1895). *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, c. 6, sayı 21-22, 1943, s. 9-23; s. 362-364 de Salih Efendi hakkında diğer yayınlara işaret edilmiştir.

3 Saffet Eren: a. g. m., s. 10-13.

4 Arslan Terzioğlu: Galatsaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'ye dair Şimdiye Kadar Bilinmeyen Almanca Kaynaklar. *Tarih ve Toplum*, Sayı 100, Nisan 1992, s. 210-211.

5 Takvim-i Vekayi, Def'a 181, 6 Rebiülâhir 1255 (19 Haziran 1839), s. 2; bkz. Arslan Terzioğlu: II. Mahmud'un son Hastalığı ile İlgili Raporlar ve Galatasaray Tıbbiyesi'nin 17 Şubat 1839 da Açılışı. *Tarih ve Toplum*, sayı 83, Kasım 1990, s. 298.

6 Bkz. Saffet Eren: a. g. m., s. 14 ve 21.

7 Ecole Imperiale de Medicine de Galata-Serai. *Journal de Constantinople et des intérêts Orientaux*, 1. yıl, sayı 51 (Jeudi, 21 Septembre 1843); Arslan Terzioğlu: Dr. Karl Ambros Bernard ve Onun Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Hakkındaki Fransızca Raporu. *Tarih ve Toplum*, sayı 103, Temmuz 1992, s. 17-18.

8 Bkz. K. A. Bernard: Rapport sur les travaux de l'Ecole de Medicine de Galata-Sérai pendant l'année Scolaire 1258/59... *Journal de Constantinopel et des intérêts Orientaux*, 1. yıl, sayı 52, Mardi 26 Septembre 1843.

9 K. A. Bernard: a. g. m.; bkz. Arslan Terzioğlu; a. g. m. *Tarih ve Toplum*, sayı 103, Temmuz 1992, s. 19, 20, 21, 22.

10 Ahmed İhsan: Salih Efendi. No: 114, 1312 (1895), s. 94-98.

11 Bursalı Mehmed Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, c. 3, İstanbul 1975, s. 231.

12 Saffet Eren: a. g. m. s. 20

13 Saffet Eren: a. g. m. s. 11; Ahmed İhsan: a. g. m. s. 94-98.

14 Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaisertums* Österreich. Bd. 1, Wien 1856, s. 323.

15 *Journal de Constantinople*, *Echo de L'Orient*, 1 Samedi, 14 Octobre 1848'de çıkan 11 Ekim 1848'deki yangınla ilgili haberin tamamı şöyle:

"11 Ekim 1848 Çarşamba günü gecesi saat 10 civarında Beyoğlu semtinde Linardi sokağında küçük bir evde başlıyan yangın, civardaki evlerin tümünün ahşap ve üstüste olması ve kuvvetli lodos rüzgârının etkisi ile kısa zamanda yayılarak, 8 saat içinde civardaki 300 ev ile birlikte, Mekteb-i Tıbbiye'nin binası ile birlikte eczane, elbise deposu, 40 öğretim üyesi ve 400 kadar öğrenciye ait eşyaların çoğu, botanik bahçesi, seralar, tabiat tarihi koleksiyonu, müze, kitaplık, fizik ve kimya laboratuvarları tamamen yok olmuştur. Maddî kayıp en az 20 milyon kuruştur". Bu kaynağı bize haber veren Prof. Dr. Turhan Baytop'a burada teşekkür ederiz.

16 Bu konuda "Beilage zu den Sonntagsblättern *Wiener Boote*" gazetesinin 1848 yılı No. 2 ekinde detaylı bilgi yermektedir. Bkz. Arslan Terzioğlu: *Başlangıcından Bugüne Kadar Türk-Avusturya İlişkilerine Kısa Bir Bakış*. Türk-Avusturya Tıbbî İlişkileri. Yayınlayan Arslan Terzioğlu ve Erwin Lucius. İstanbul 1987, s. 25-26.

17 Bkz. Arslan Terzioğlu: a. g. e., s. 25.

18 Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexicon des Kaisertums Österreich*. Bd. 36, Wien 1878, s. 195.

19 Rudolf- Josef Gasser: Professor Joseph Hyrtl (1810-1894). Eine Skizze zum Leben und Werk des grossen Anatomen des 19 Jhdts. In: *Der Anatom Joseph Hyrtl (1810-1890)*. Wien-München-Bern (1991) s. 19-63.

Nâzım Hikmet'in Öyküleştirilmiş Rusya Anıları-V

YÜCEL DEMİREL

30 Kânunuevvel 1924 [9]

TROÇKİ VE BOLŞEVİZM

Troçki

Üzerinde Kızıl Ordu üniforması vardı. İri yarı idi. Yüzünün en bâriz tarafı şimşek gözleriyle kır düşmüş keçi sakalı... önünden ağır ağır geçtik. O bizi kafilemizin son neferine kadar bakışlarının çerçevesi içine aldı. Yanında birçok Kızıl Ordu kumandanları, halk komiserleri, ecnebi ihtilal reisleri bulunmaktaydı. Bizim kafilenin arkasında yürüyen kafile tam onun hizasına geldiği zaman o yine bir ormanı kökünden söken deli bir bora uğultusuyla haykırdı:

"Yaşasın müessesât-ı ticâriye kapıcıları!"

Hepimiz başımızı arkamıza döndürerek bu sedanın aksi sedasını dinledik. Cevap gayet sönük çıktı. Derin bir sükut oldu. Birden bire Troçki iki adım ileri attı sonra düşen bir yıldırım gibi kükredi: "Öyle bağırınız ki sesiniz ta Londra'da Lordlar Kamarasından duyulsun! Yaşasın müessesât-ı ticariye kapıcıları! Hurra!" Bu "hurra"nın cevabı bir anda ateş açan bir batarya gibi patladı...

Kulaklarım, dibinde mühib bir davul çalınıyor gibi uğuldadı. Artık resm-i geçit mevkiinden oldukça uzaklaşmıştık. Kızıl Meydan'ı dâiren mâ-dâr dönerek arka sokaklarına girdik. Önümdeki ve arkamızdaki başı ve sonu olmayan bir insan nehri kollara ayrılmış mütemadiyen akıyordu. Yanımdaki kıza sordum:

- Neden kapıcılar ilk önce o kadar sönük cevap verdiler...

Darülfünunlu kız gülümsedi ve dedi ki:

- Rusya'da apartaman, ev, müessesât-ı ticariye kapıcıları en az inkılâpçı olan uzuvlardan biridir. Çarlık devrinde polis bu adamları kendi hafiyeleri gibi kullanırdı. Hatta Petrograd'daki meşhur talebe nümayişini kapıcılar kalın sopalarıyla dağıtmışlardı. Fakat ne zarar var? Onlar da Lordlar Kamarasını sarsacak kadar bağırmasını öğrenirler. Siz asıl bana söyleyin bakalım, Troçki'yi birinci defa mı görüyorsunuz?

- Bu kadar yakından birinci defa görüyorum.

- Hayatı ve şahsiyeti hakkında malumatınız var mıdır?

- Biraz.

- Malumatınızı çoğaltmak ister misiniz?

- Evet.

- Öyleyse dinleyin beni, size anlatayım.

Ve darülfünunlu kız inkılâp şarkılarının ateşli gürültüsü, kızıl bayrakların alev rüzgârları arasında bana Troçki'yi anlatmaya başladı:

"Troçki onun asıl ismi değildir, bu isim Çarlık zamanında Londra'ya kaçtığı zaman pasaportunda yazılı olan isimdir. Fakat bütün inkılâpçı şöhreti bu andan itibaren başladığı için asıl ismi unutulmuştur. Troçki meslek itibariyle gazetecidir.

Bugün bile Rusya'da ondan iyi gazetecimiz yok gibidir. Menbaı bitmez tükenmez bir belagata, kısılması imkân haricinde bir sese sahiptir. Bakınız sabahın sekizinden bugün akşamın sekizine kadar hiç durup dinlenmeden önünden geçen her teşkilâtın ismini bağırarak selamlıyor. Nasıl haykırdığını duydunuz. Moskova'da hiç olmazsa yirmi otuz bin teşkilat vardır ve bunların hepsini selamlamak da epeyce bir iştir zannederim. Troçki

Lenin'den sonra inkılâbın ikinci büyük rehberidir. Trokçi eskiden Bolşevik değildi. İnkılâp başlayınca fırkaya girmiştir.

Rus Sosyal Demokrat Fırkası'nın 20-25 senelik hayatının son on senelerinde Troçki Bolşeviklerle ve bilhassa Lenin'le birçok defa mücadele etmiştir. Kendisi bugün Leninist'tir. Fakat yazdığı bir eserde diyor ki: "Ben Leninizme mücadele ile vâsıl oldum." İnkılâptan sonra da birçok defalar Lenin'le nazari münakaşalar yapmıştır. Bu nazari münakaşaların büyük bir ehemmiyeti vardır. Çünkü ameliyâttan doğan bu nazariyeler ameliyâta yeni bir reviş verecekti. "Amele birlikleri" üzerine cereyan eden münakaşalar bütün fırka hücrelerinde tedkik edilmiş, bir kişi Torçki'nin, bir kişi Lenin'in fikrini müdafaa etmiş nihayet ekseriyetle Lenin'in fikri kabul edildikten sonra, Troçki'de ameli teşkilatçılık kabiliyeti fevkalâdedir. Kızıl Ordu'yu tanzim ve intizamlı bir ordu haline sokan hatta son senelerde şimendifer nakliyâtını ıslâh ve tanzim eden odur. İnkılâbın en nazik zamanlarında büyük yararlıklar göstermiş, çok defa inkılâbı kurtarmıştır. Beyazlar Petrograd'ın 8 kilometre yakınlarına geldikleri vakit...

Birdenbire kızın sözünü sol tarafta yürüyen yirmibeşlik bir adam kesti ve hemen kızla benim arama girerek müteheyyic bir sesle dedi ki:

- Dur... Dur... Ondan ötesini ben anlatayım... Sen o zaman cenup cephesinde idin galiba değil mi.. Anlatayım dinleyin...

Ben şaşırmıştım. 8 saatten beri yanıbaşımda bağıra bağıra kızıl türküler söyleyen ve etrafı görmüyormuş gibi gözleri kapalı yürüyen bu genç birinci defa olarak kıza ve bana hitap ediyordu. Kız benim şaşkınlığımın farkına vardı ve güldü. Öteki ise koluma sıkı sıkı yapışarak ve soluk mavi gözlerini kısarak heyecanlı bir sesle anlatmaya koyuldu:

- Beyazlar Petrograd'ın sekiz kilometre yakınına gelmişlerdi ve üç dört saat sonra şehre gireceklerdi. Bolşevikler için bir tek kurtuluş çaresi vardı: Benim çalıştığım fabrika amelesini beyazlara karşı göndermek. Halbuki biz bilâistisna hepimiz Menşevik idik ve inkılâbın başladığı andan itibaren her türlü vatandaş muharebelerine karşı bitaraf kalmıştık... Yine bitaraf kalacaktık... Fakat...

Genç sözünü kesti, alnı sarardı, sonra bana daha çok sokularak:

- Fakat Troçki fabrikaya geldi... Ve biz beş bin Menşevik, koyu Menşevik amele silahları kaptığımız gibi Bolşevik bayrağı altında cepheye koştuk...

Bu iş nasıl mı oldu? Nasıl olacak! Troçki geliyor dediler! Biz hepimiz, istemeyiz, kahrolsun! diye bağrıştık. Fakat o hiç aldırmadan bilâpervâ aramıza girdi. Fabrikanın büyük meydanına toplaştık. O ağır ağır yürüyerek yüksek duvarın dibindeki bir makina harabesinin üstüne çıktı ve birdenbire bize yüzünü çevirdi. Biz mütemadiyen, defol buradan! diye avaz avaz haykırıyorduk. Ani bir hareketle yırtık eski şapkasını çıkardı. Siyah saçları geniş alnının iki yanından çatık kaşlarının üstüne düştü. Gözleri yandı. Haykırışlar yavaş yavaş kesildi. Hiçbir hareket yapmadan bize bakıyordu. Sustuk. Kımıldanmaksızın durdu. Troçki'nin yanan gözleri büyüdü ve ben artık o iki gözden başka birşey görmez oldum... Sonra bir anda o iki muazzam ocak gibi yanan gözler körüklenmiş gibi parladı ve binlerce çanın haykırmasını andıran bir uğultu kulaklarımda inledi:

- Yoldaşlar... Düşman 8 kilometre yakında, inkılâp tehlikededir. Silah başına!..

Ne oldu bilmiyorum, meydanı dolduran beşbin kişi, beşbin menşevik amele emre itaatkâr bir ordu gibi soldan geri döndü ve Troçki'nin parmağıyla gösterdiği kapıdan fırlayarak dışarıda hazırlanmış olan silah dolu kamyonlara hücum ettiler ve cepheye gittiler... Ben o günden beri Bolşevik Fırkasının azası-

yım ve o beşbin amelenin hepsinde bugün vatandaş muharebelerinden kalan bir iki yara vardır!

Yanımdaki genç birdenbire sustu. Kolumu bıraktı... Yine soluma geçti ve eskisi gibi gözlerini kapayarak alnı yukarıda doludizgin kızıl türkü söyleyenlere sesini uydurdu.

Gece oluyordu. Mıntıkalarına avdet eden kafileler dağılıyorlardı. Bizim kafile de yavaş yavaş dağıldı. Sokaklar çok aydınlıktı. Sinemaların ve tiyatroların kapılarına Kızıl Ordu neferleri ve bahriyeliler elbiselerinin göğüslerinde Troçki'nin Lenin'in resimlerini taşıyan kadın, erkek amelelerle yığılmışlar. Bu gece bütün eğlence mahalleri onlar için bedava. Kızdan ayrılırken sönük alev gözlerini gözlerime dikerek bana bir adres verdi. Bir Komsomol kulübünün adresi. Bu gece orada bulaşacağız. Yemek yerken hep Troçki'yi düşünüyordum. Doğrusu çok velûd bir muharrir. *Pravda* veya *İzvestiya* gazetelerinde hergün mutlaka bir iki makalesi vardır. Hem de ne garip makaleler. Bazen dünya siyasetinin uzun ve derin bir tahlilini yapar. Bazen Marksizmin en ağır nazariyelerini kucaklar, bazen de "küfretmeyelim" diye nasihat verir. Edebiyat hakkında üç ciltlik yeni bir eser yazdı. Orduya, sevkülceyşe, tayyareciliğe ait mühim kitapları var... Velhasıl temas etmediği mevzu kalmamış gibi... Geçenlerde gençlere ithaf ettiği bir makalede: "İlmin granitten kayasını dişlerinizle kemirmelisiniz!" diyordu...

1 Kânunusani 1925 [10]

MOSKOVA'DA KOMSOMOL KULÜBÜNDE

Dârülfünunlu kızın bana verdiği adresi buldum. Şehrin merkezinden uzakça uzun bir sokağın nihayetinde büyük konak gibi bir yer... Kapısının üstüne elektriklerle bir yıldız resmi, resmin içinde "P.K.e.m" harflerini yazmışlar. Kapının önünde bir yığın genç gürültü edip duruyorlar. Geniş aydınlık pencerelerden neşeli sesler geliyor.

Yukarı çıktım, büyük bir tiyatro salonuna girdim. Tam karşıda etrafı kızıl bayraklarla Lenin'in, Troçki'nin resimleriyle süslenmiş geniş bir sahne vardı. Sahnenin üstüne Karl Marks'ın muazzam bir resmi mikabi kafasıyla bütün muhit ve manzarayı kavramış gibi duruyordu.

Salon dehşetli kalabalıktı: Pazarlık elbiselerini giymiş genç ameleler, civar köylerden gelen köylüler ve başları kırmızı örtülerle sıkılmış dik ve sert memeleri gömleklerinin altından fırlamış genç Komsomolların gençler teşkilatına mensup kızlar uzun tahta sıralara oturmuşlardı. Sıraların arasında dolaşanların grup grup toplanarak inkılâp türküleri söyleyenlerin içinde güçbela dolaşarak bizim darülfünunlu kızı aramaya başladım. Buradakilerin hiçbirisini tanımıyordum, halimden ecnebi olduğumu anlayarak, nereli olduğumu soruyorlardı. Türk olduğumu anlayınca hepsinin ilk suali Yunanlıların ne zaman denize dökületeceği, ne zaman saltanatı ve hilafeti Türk köylüsünün ve amelesinin başından def edeceğimizi sormak oluyordu. Birden bire gözüme sağ taraftaki duvarın üstüne asılan resimler çarptı ve onların arasında Mustafa Kemal'in de çizgilerini gördüm. Resimlere yaklaştım. Bu davarın üstüne Türk harfleriyle şöyle yazmışlardı: "Beşeriyetin tarihinde ileri bir rol oynayan inkılâpçılar!" Robespiyer, Danton, Marat, Mustafa Kemal ve sair muhtelif sınıfların muayyen tarihi devirlerinde ileri bir rol oynayan rehberlerinin resimleri bu duvarda kısa tercüme-i halleri birlikte asılmıştı...

Ben duvara daha çok yaklaşıp resimleri gözden geçirirken birdenbire omuzuma bir el dokundu. Döndüm ve karşımda darülfünunlu kızı gördüm.

Etrafın dinç neşesi ve kıpkırmızı rengi içinde bu ateş bakışlı kız o kadar güzelleşmişti ki. Hemen koluma girdi ve ön sıralardan birisinin üzerine yerleşti... Güzel kızın bu gece öyle candan neşesi vardı ki insan onu... avuçları içine bir ateş parçası... yanıyordu. Biz kız ile lakırdı ederken birdenbire salonu dolduran gürültü tahliyetülhava makinesiyle çekilmiş gibi süzülerek kayboldu. Biz sustuk, gözlerimi sahneye diktim. Sahnenin ortasına kırmızı örtülü masa getirdiler. Gözleri şimşek gibi yanan elmacık kemikleri çıkık genç bir komünist yüksek sesle içtimaı açtı. Ve riyaset heyetinin isimlerini okudu. Ekseriyetle liste kabul edildi. İki genç kız, iki ihtiyar köylü, bir darülfünunlu, üç amele aramızdan geçerek sahneye çıktılar ve kırmızı masanın etrafına dizildiler. Mızıka enternasyonal marşını çaldı. Herkes ayağa kalktı ve hepbir ağızdan mızıkanın pirinç boruları içinden birlerce çekicin örslere vurulması gibi çıkan amele listesine refakat edildi. Marş bitti. Yerlerimize oturduk. Kulübe davetli olan muhtelif fabrika ve Kızıl Ordu murahhasları Bir Mayıs Bayramı'nı tebrik ettiler. Her tebriğin arkasından mızıka amele marşının iki mısraını çalıyordu. Tebrikler bittikten sonra heyet-i riyasetin kâtibi bu akşam muhtelif yoldaşların Lenin yoldaş hakkında bazı küçük hatıralarını anlatacaklarını ve bu suretle Lenin'in yâd edileceğini söyledi.

LENİN'İ YÂD

Siyah uzun kıvırcık saçlı, kısa boylu, gaga burunlu, Gürcü olduğu şivesinden anlaşılan bir komünist anlatmaya başladı:

15 sene oluyor. Gürcistan'ın küçük bir şehrinde, çar jandarmalarının apoletleri kadar ve saçma ve budalaca nasihatlerine rağmen, beş kişilik Bolşevik hücresinde çalışıyordum. Günün birinde içimizden üçünü yakaladılar, yakalananların ikisi derhal kurşuna dizildi. Geri kalan bir tanesi de Sibirya'ya sürüldü. Takibat fazlalaştı. Ben de Paris'te bulunan Lenin arkadaşa iltihak etmek üzere merkezden emir aldım. İnkılâp ilk iştirak ettiğim andan beri Lenin ismini muhayyelemde harikayı, azmi, inkılâbı ve ihtilali temsil eden bir mefhum olarak yerleşmişti. Lenin o zaman benim

Gürcü ve dağlı görüşüme göre Kafkas dağları kadar yüksek ve iri boylu, siyah pala bıyıklı, göğsü fişekle dolu, her cebinde bir revolver taşıyan bir dev gibi görünüyordu. Lenin bence dünyanın en cesur, en akıllı, en kurnaz bir dağ kahramanıydı.

Merkezden emri aldığımın ertesi günü derhal hareket ettim. Cebimde üç muhtelif pasaport vardı. Tabii pasaportların üçü de sahteydi. Paris'e soğuk ve dumanlı bir kış akşamı girdim. Bana bu kocaman şehrin kalabalığı arasında Lenin'i göreceğim ve hemen tanıyacağım gibi geliyordu. Fakat bana verilen adrese kadar muhayyelemde tasavvur ettiğim kahramana rast gelmedim. O zaman düşündüm ki Rusya'da alttan alta kocaman birer bomba gibi yatan inkılâpçıları avucunun içinde tutan bir adam elbette esrârengiz bir şahsiyettir. Sokakta düşse bile kendisini göstermez.

Lenin'in oturduğu evin kapısı önüne geldiğim zaman yüreğimin bir taş parçası gibi ağzımdan fırlayacağını zannettim. Lenin'in kapısı önündeydim. Belki beş dakika sonra onu göreceğim. Kazık Dağı'nın karlı kayaları kadar sert ve korkusuz kalbimin garip bir ürkeklikle tuhaf bir sıkılganlıkla çarptığını hissettim. Evi gözden geçirdim, burası Paris'in dış mahallelerinden birinde fakir, küçük taş bir binaydı. Zili çaldım. Gözlerim kararıyordu.

Kapının önünde ne kadar bekledim bilmiyorum. Kapı açıldı. Bir Rus köylerindeki şehirli mektep muallimleri gibi basit ve fakirane giyinmiş orta yaşlı bir kadın karşıma çıktı. İsmimi söyledim.

- Sizi bekliyorduk... dedi. Beni bekliyorlardı. Beni de Lenin bekliyordu.

7 Kânunusani 1925 [11]

KOMSOMOL KULÜBÜNDE LENİN'İ YÂD

Uzun kıvırcık saçlı kartal burunlu Gürcü komünisti sözünü kesti. İçinde yıldırımlar yanan küçük yuvarlak gözlerini kıstı. Kalın boynu geniş omuzlarının arasına sokuldu. Beş dakika öyle hareketsiz ve sessiz durdu. Biz tahta sıralara çivilenmiş gibi oturuyorduk. Yüreğimin kaburgalarıma kocaman bir yumruk gibi çarptığını duyuyordum. Yanımdaki darülfünunlu kız parmaklarını parmaklarıma geçirmiş sıkıyordu. Kulüp salonunu dolduranların hepsi sahneye doğru eğilmişlerdi. Herkes bekliyordu. Bu uzun saçlı kartal burunlu Gürcünün söze başlamasını bekliyordu. Hepimiz bekliyorduk. Kafkas dağlarının tepesine çömelmiş bir akbaba gibi sahnede toparlanmış duran Gürcü birdenbire doğruldu. Küçük yuvarlak gözleri büyüdü, kocaman kara bıyıklarının altında keskin çizgilerle şekilleşen ağzı yavaş yavaş açıldı, boğuk, titrek bir sesle anlatmaya başladı:

Paris'in bu dış mahallesinde bana küçük evin, Lenin'in evinin kapısını açan kadını içimden gelen bir hisle tanıdım. Karşımdan gülen ışıklı gözleri, köy muallimlerinin sade elbiseli duran kadın! Krupskaya yoldaştı. Krupskaya, Lenin'in kafa ve kalp arkadaşı, Bolşeviklerin gazetesinin heyet-i tahririye müdüdü Krupskaya...

- İçeri giriniz!

Dar kapının eşiğini atladım. Başım düşüyordu. Eminim ki Hıristiyanlığı daha yeni kabul etmiş ve dağlı bir Gürcü köylüsü bile Moskova'daki büyük kiliseye girdiği zaman benim duyduğum heyecan ve huşuu duymamıştır!

Kartal burunlu Gürcü komünisti yine birdenbire sustu. Onu dinleyeler yine merak ve üzüntü ile ona doğru eğildiler. Yine müddetini tahmin edemediğim çok heyecanlı ve çok hareketli bir sükût oldu.

Gürcü tekrar söze başladı:

Küçük bir koridordan geçtik, küçük bir odaya girdik. Burası kömür havzalarında çalışan bir amele odası kadar sade ve basitti. Karşıki duvarda Karl Marks'ın büyük bir resmi asılmıştı. Soldaki tahta masanın üstü, altı, etrafı kitaplarla dolmuştu. Krupskaya sağdaki alçak küçük iskemleye oturdu. Öyle basit bir hali vardı ki onda Lenin'in yanında senelerce durmuş bir kadın fevkaladeliğini arayan gözlerim onun aydınlık, temiz, çocuk gözleriyle karşılaşınca kafamda garip bir sıkılma peyda oluyordu. Gülerek dedi ki:

- Evet sizin geleceğinizi biliyorduk ve sizi bekliyorduk. İlyiç biraz dışarı çıkmıştı. Neredeyse gelir. Şimdi anlatın bakalım ne haberler var? Bizimkiler çalışıyorlar mı? Çarın avcı köpekleri yine burunlarını her yere sokuyorlar mı?

Çalışmamız hakkında uzun uzun malumat verdim. Ben arkadaşların harika sergüzeştlerini anlatırken o alelade birşey dinliyormuş gibi gülerek bana bakıyordu. İşte bu kısa muhavere bu kadının inanılmaz kuvvetini bana anlattı. Bu yapılması bir daha mümkün olmayan kahramanlıkları onun tatlı bir şiir, ince bir çocuk masalı gibi dinlemesi, benim acemi ve toy ihtilalciliğime, Krupskaya'nın Lenin'in kalp ve kan arkadaşının olgun inkılâpçılığı arasındaki farkı ne muazzam bir suretle gösteriyordu...

Gürcü komünisti yine sustu. Biz birbirimizin üzerine yıkılarak sahneye doğru ilerledik. Uzun kıvırcık saçlı kartal burunlu komünist bize doru ilerledi. Yüzlerce genç ve kuvvetli çehrenin çelik gibi gözleri onun yuvarlak ve yıldırımla dolu gözleriyle çarpıştı. Elini bize doğru kaldırdı ve teker teker yine anlatmaya başladı:

- Koridorda ayak sesleri duyuldu. Yüreğimin ağzımdan fırlayacak gibi vurduğunu duydum. Krupskaya gülerek:

- İlyiç geliyor.

dedi. Sandalyeme daha ziyade büzüldüm. Ne kadar zaman geçti bilmiyorum. Gözlerim duvarda resmi asılı Karl Marks'ın gözlerine dikilmişiti. Bu büyük dahinin en dahi müridini bekliyordum. Şimdi kapı açılacak içeri dağlı kahramanların en kahramanlarından daha gürbüz, daha ateşli, daha korkunç Bolşevik reisi girecekti. Ben her satırı üzerinde saatlerce düşündüğüm, günlerce heyecan duyduğum adamı görecek, onunla konuşacaktım... Kapı

oldu... Gözlerimi birdenbire o tarafa çevirdim... İçeri orta boylu yuvarlak keçi sakallı güler yüzlü bir adam girdi. Kapının eşiğinde gördüğüm şahsiyet mütevazi küçük bir memura benziyordu... Geniş bir nefes aldım. Bu Lenin değildi. Mutlak onu ziyarete gelenlerden biriydi. Ağır ağır iskemleden kalktım. O bana doğru gülerek ilerledi. Ve elini uzattı, karşılıklı oturduk. Krupskaya ayakta bize bakıyordu. Orta boylu, kısa keçi sakallı adam, iskemlesine yerleşerek dedi ki:

- Ee söyleyin bakalım... İhtilâl yakın mı?

Bu küçük adamın dudaklarından dökülen bu müthiş sualde öyle bir garabet vardı ki... O sanki bana ihtilalin yakın olup olmadığını değil havanın soğuk olup olmayacağını soruyordu. Ne diyeceğimi şaşırdım. Karşımdaki adamın gülen gözleri damarlarıma kadar girdi. Bu küçük adamın karşısında ben küçüldüm, küçüldüm... O büyüdü... Büyüdü ve sanki bütün odayı kapladı. Ayağa kalktım ve titreyerek

- Lenin!

diye üstüne doğru atıldım.

İşte Bolşeviklerin en Bolşeviği Lenin, Leninizm'in Lenin'i bu küçük mütevazi memur kılıklı adamdı.

8 Kânunusâni 1925 [12]

LENİN'İN YÂDINA DEVAM

Kartal burunlu, yuvarlak, ateş gözlü Gürcü komünisti söylediklerine bir kelime daha ilave etmeden kırmızı masanın başında açık kalan yerine oturdu. Komsomol kulübünün büyük salonunu dolduranlar başlarını kaldırdılar. Hepsi Lenin'i tekrar görmüş gibiydiler... Kırmızı masanın etrafına dizilenlerin ortasında oturan kâtip ayağa kalktı ve gür sesiyle haykırdı:

- Petrograd'a Lenin'in ilk gelişinde onu ilk defa gören Mihail yoldaşa söz verildi.

Gözler sahnenin üstünde Mihail yoldaşı aramaya başladı. Masanın etrafındaki heyetin arasından orta boylu geniş omuzlu, bakır sakallı bir adam ayağa kalktı. Hepimiz ona bakıyorduk. Birdenbire içimde bir burgunun burkulduğunu hissettim: Mihail kördü... Bakır sakalıyla çerçevelenen sapsarı yüzünde gözleri, ince uzun bir şeyle oyulmuş gibiydi. Fakat bu kör, kirpiksiz gözlerin öyle kuvvetli bir manası vardı ki... Kâtip, Mihail'in koluna girdi ve onu sahnenin ortasına getirdi.

Bakır sakallı, sapsarı yüzlü, kör gözlü Mihail bize bakıyordu. Bizim ışıklı, renkli gözlerimiz onun karanlık oyuk gözleri karşısında siyah demirden iki kılıcın sivriliğine çarpmış, renkli cam yuvarlaklar gibi kırılıyordu. Mihail kör gözleri gibi keskin fakat renksiz, heyecansız, dümdüz bir sesle anlatmaya başladı. Mihail ağzıyla değil kör gözleriyle anlatıyor gibiydi:

- Yirmi, yirmibeş sene oluyor galiba... Ben Petrograd'da bez fabrikalarının birinde çalışan genç, yakışıklı bir ameleydim... O zaman gözlerim kör değildi. O zaman arkadaşlarım gözlerimin, çelik renginde soluk mavi gözlerimin acayip bir kuvveti olduğunu söylerlerdi... Fabrikada herkes beni sever, herkes benden biraz korkardı. Her grevin mutlak başında bulunurdum... Çar jandarmalarıyla döğüşmekte büyük ve neşeli bir meharetim vardı. O günler ne günlerdi... Ne günlerdi o günler!..

Kör Mihail sustu... Karanlık gözlerinin perdesinde eski ve uzak mücadele senelerini görüyordu...

- Bizim fabrikadan üç amele ile birlikte bir hücre vücuda getirmiştik. İçimizde iki darülfünunlu talebe de vardı. Haftada üç gece mezarlıkta toplanırdık... Öyle kudretli bir heyecanımız, öyle sonugelmez bir neşemiz vardı ki... İnkılâbı anlatan, ihtilali haykıran en küçük bir satırın okunması bizi çarın göğsüne hançer saplatacak, arabasına bomba atacak kadar cüretli yapardı. Darülfünunlularla beraber her gece muntazaman Karl Marks'tan birkaç sahife okurduk. Bir gece darülfünunlulardan birisi Petrograd'a ismi inkılâpçılar arasında yavaş yavaş şöhret bulmaya başlayan Lenin'in geldiğini söyledi ve bana gidip kendisini beraber görmemizi teklif etti. Üç gece sonra karlı, soğuk bir gece Lenin'in dördüncü katında küçük bir bekâr odasını işgal ettiği köhne apartmanın merdivenlerinden çıkıyorduk. Lenin'in oda kapısını birkaç defa vurduk. Cevap alamadık birkaç defa daha vurduktan sonra kapı açıldı. Karşımızda genç Lenin'i gördük... Çalıştığı için kapının vurulduğunu işitemediğini söyledikten sonra bize yer gösterdi. Karşılıklı oturduk. Bana ilk sorduğu sual:

- Sizin fabrikada kışın sıcak su var mıdır? suali oldu.

- Hayır... Sıcak su kaynamaz... dedim.

- O halde neden bunun için mücadele etmiyorsunuz? dedi...

Bu basit fakat ameliyâtta büyük ehemmiyeti olan sualin karşısında şaşırdım ve o zaman karşımdaki gencin ne yaman bir kafa olduğunu anladım... Epey konuştuk. Sualleri hep hayata ait basit şeylerdi.
Her cevabımda kendisi not alıyordu. Sohbetinde öyle tatlı bir samimiyet vardı ki zamanın nasıl geçtiğini anlayamadık. Ben onunla daha ziyade Marks'ın içtimaiyatından, felsefesinden, iktisadiyatından konuşacağız zannediyordum. Halbuki o böyle şeyleri hiç bilmezmiş, daima fabrika hayatından, amelelerin nasıl küçük ameli şiarlarla harekete getirileceğinden bahsediyordu... Sabaha karşı yanından ayrıldık... Bu ayrılış çok uzun sürdü, tâ 1917 İnkılâbı'nın ilk gününe kadar Lenin'i görmedim. Fakat Lenin'i duydum, Lenin'i okudum, Lenin'in fırkasında çalıştım, hâlâ da kör gözlerimle Lenin'in gittiği yolda dev adımları atmaya çabalıyorum...

Bakır sakallı kör Mihail yine sustu. Hepimiz onun kör gözlerini dinliyorduk. Onun oyuk, karanlık gözleri yavaş yavaş aydınlanıyor, eski genç Mihail'in soluk çelik renginde keskin gözler haline giriyordu. Mihail tekrar söze başladı:

- 1917 İnkılâbı'nın ilk günüydü. Lenin Petrograd'da oturuyordu.

Hemen kendisini görmeye gittim. Beni büyük bir sükûn ve samimiyetle karşıladı ve yine bana ilk suali:

- Fabrikayı amele işgal etti mi? demek oldu. Leninizm gibi muazzam bir nazariye yapan bu adamın bütün kudreti nazariyenin ameliyâttan doğduğunu ve ameliyât için olduğunu çok iyi kavramasındaydı.

- Fabrikayı işgal ettik. dedim...

Biraz daha konuştuk. Lenin'in yüzü çok değişmemişti. Yalnız çenesinde küçük bir sakalı vardı. Gözleri yine o eski mütebessim, parlak gözlerdi... Ayrıldık... Ben vatandaş muharebelerine atıldım... Petrograd'da kanlı bir sokak muharebesinde gözlerimin birisi Çar Kazaklarının sivri süngüsüyle oyuldu. İki ay hasta yattım. Hastaneden çıktıktan sonra yine gidip Lenin'i gördüm. Sağlam ve ışıklı kalan tek gözümle Lenin'i bir kere daha görmek arzusu hastanede yattığım müddetçe beni bir humma gibi sarmıştı.

Lenin'le kavuştuk... Çok az konuştuk, çünkü o meşguldü. Bir anda beş telefona emir veriyor yazıyor, nutuk hazırlıyordu... Bir devin yemek yemesi gibi çalışıyordu... Ayrıldık. Ben bu sefer cenuptaki vatandaş muharebelerinin kızıl dalgaları arasına karıştım ve orada gözümün ikincisi kör oldu. Şimdi eski çelik gözlü Mihail'in gözleri kör... Şimdi Mihail Lenin'i bir daha göremiyor. Onun yazılarını kendi gözüyle okuyamıyor. Fakat onun gözlerinin karanlığında Lenin'in satırları elektrikle çizilmiş hatlar gibi şimşeklenmiş, Lenin'in yüzü en küçük çizgisine kadar beyaz mermerden bir kafa gibi görünüyor..

Bakır sakallı kör Mihail sendeleyerek yerine oturdu. Yanımdaki dârülfünunlu kızın güzel geniş gözlerinde acayip bir mânâ vardı.

SONSÖZ

"Nâzım Hikmet'in öyküleştirilmiş Rusya Anıları", *Son Telgraf* gazetesinin 13 Kânunuevvel 1924 tarihli sayısında "Seyahat Hatıraları-Moskova'ya Doğru" adıyla yayınlanmaya başlayan bir dizi yazıdır. İlk yazının altında "Nâzım" imzası var. Dizinin daha sonraki bölümlerinde. Nâzım Hikmet'in o sıralarda da kullandığı adının baş harfleri olan "N. H." imzası bulunuyor. Dizi yazı 14 Kânunuevvel'de "Seyahat Hatıralar-Bolşevikler içinde", 15, 18 ve 20 Kânunuevvel'de "Seyahat Hatıraları-Bolşevikler Arasında", 24 ve 25 Kânunuevvel'de "Bolşevikler Arasında", 26 Kânunuevvel'de "Bolşevikler Arasında-Moskova'da Bir Mayıs Bayramı", 30 Kânunuevvel'de "Bolşevikler Arasında-Troçki ve Bolşevizm", 1 Kânunusâni 1925'te "Bolşevikler Arasında-Moskova'da Komsamol Kulübünde", 7 Kânunusâni'de "Bolşevikler Arasında-Komsamol'da Lenin'i Yâd" ve 8 Kânunusâni'de "Bolşevikler Arasında-Lenin'in Yâdına Devam" başlıklarını taşıyor.

Nâzım Hikmet bu yazıların yayınlandığı sırada Rusya'dan Türkiye'ye yeni dönmüştü (Ekim 1924) ve *Aydınlık*'ta yazılar ve şiirler yayınlıyordu. Daha sonra orak çekiç'te de yazacaktı.

Nâzım Hikmet araştırmacılarının önde gelenlerinden Kemal Sülker, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı* adlı çalışmasının birinci cildinde (1. basım, İstanbul, 1976) şairin Rusya'ya gidişini ve oradaki yaşamını (s. 134 vd.) ayrıntılarıyla anlatır.

Kitabın "Nâzım Moskova'dan Yurda Dönüyor" başlıklı bölümünde (s. 231-243) yazıların yayınlandığı sırada, şairin neler yaptığı anlatılır. Yalnız bölümün sonlarında (s. 242-243), Nâzım Hikmet'in "iktidar tarafından daha çok 'tehlikeli'" sayıldığı, "iktidar için kazınılması" gerektiği, "sürekli ve önemli iş verme önerileri"başladığı ve "Nâzım'ın oralı olmadığı", *Vakit* gazetesinde sekreter ve fıkracı olarak yazma önerisine Dr. Şefik Hüsnü'ye aktardığında "Vakit matbaasının çarkları arasında ufalanır, kaybolup gidersin. Ama yine sen bilirsin" cevabını aldığı ve Nâzım Hikmet'in bu sözlere uyup *Aydınlık*'tan ayrılmadığı yazılıyor ve şunlar aktarılıyor. "*Son Telgraf* Gazetesi Başyazarı Sadri Ethem (Ertem) Nâzım'ı beraber çalışmaya davet etti. *Son Telgraf* 1925 başlarında hatırı sayılır gazetelerdendi. Nâzım, Doktor'un sözlerini hatırlayarak Babıâli basınında maaşlı olarak geçmeye yine yanaşmadı. Nâzım, dergi ile uğraşma zevkini ve sevgisini *Aydınlık*'ta babasının çıkarmaya başladığı *Sinema Postası*'nın sayfa düzenlemesinde tadıyor ve dergicilik öğrenimini geliştiriyordu".

Vakit gazetesi iktidar yanlışı bir gazetedir. Sola yakınlık gösterdiği söylenemez. Fakat Sülker'in iddiasının aksine, Nâzım Hikmet'in yazdığı *Son Telgraf* gazetesi ise, 14 Haziran 1924'te çıkmaya başlayan, başyazarının Sadri Edhem olduğu (ilk sayılarda Subhi Nuri (ileri) başyazar), yazarları arasında Fevzi Lütfi, Süleyman Nazif, Halide Edib, Refik Halid, Cenab Şahabeddin'in bulunduğu muhalif bir gazetedir (Takrir-i Sükûn döneminde -1925 Haziranı- kapanacaktır). Gazete sol'a açıktır. Örneğin, 2 Temmuz 1924 tarihli sayısında *Aydınlık* dergisinden iktibas ettiği Şadiye Sabiha (Şevket Süreyya) imzalı "Lenin'in Baş Ucunda" adlı yazıya yer verirken şöyle yazılmıştır: "... bunu, fikirleri fikirlerimize uyduğu için değil, bir mefkûre ve meslek heyecânını kuvvetle, ateşle gösterdiği için neşrediyoruz. "Gazetenin başyazılarını diğer yazarları da yazmışlardır. Ancak bunların dışında "iktisad Doktoru Vedâd Nedim (Tör)" imzalı "Beklediğimiz Fırka" adlı yazının başyazı sütununda yeralması ilginçtir (14 Kânunusâni 1925). Ayrıca Sadri Edhem imzalı yazılarda sol eğilimler görülür: Amele Fırkası (13 Kânunusâni 1925) Türk işçisi (5 Şubat 1925)...

Tarih ve Toplum'da ilk kez yeni harflerle yayınlanan bu dizi yazıya Nâzım Hikmet araştırmacıları şimdiye kadar hiçbir gönderme de yapmamışlardır. Bu dizi yazıyı Nâzım Hikmet'in bazı şiir ve düzyazıları ve onunla ilgili anıların değerlendirilmesi bakımından yeni bir kaynak olarak araştırmacıların dikkatine sunduk. ☆

Abdülhamit Nasıl ve Ne Zaman Pes Etti?

DR. HASAN ÜNAL

Yakın tarihimizde Abdülhamit dönemi ile İttihat ve Terakki üzerine gözle görünür bir bilgi yoğunlaşması olduğu çok açıktır. Önceleri teorik çerçeveli veya genel nitelikli olarak başlayan araştırmalar son yıllarda yerli ve yabancı pekçok arşivdeki birinci elden kaynakların incelenmesiyle derinlik kazanarak devam ediyor. Bu çalışmanın gayesi de bu tür arşiv kaynaklı araştırmalara küçük bir katkıda bulunmak olacaktır. Osmanlı çöküşünün en zor döneminde otuz yılı aşkın bir süre tahtta kalmayı başarmış ve uluslararası ilişkilerde "kurt" bir siyasetçi haline gelmiş olan Sultan II. Abdülhamit'in, 1908 yılı yazında bir grup genç subayın isyanına nasıl ve hangi şartlarda "boyun eğdiği" konusu üzerinde durulacaktır. Doktora tezimizi hazırladığımız sırada inceleme fırsatı bulduğumuz yerli ve yabancı arşivlerdeki malzemelerin, aslında Jön Türk İhtilali'nin nasıl başlayıp geliştiği, Abdülhamid'in ne tür tepkiler gösterdiği ve yabancı devletlerin (hem Avrupalı Büyük Güçler hem de Balkan ülkeleri) nasıl bir tavır takındıkları konularında mevcut bilgilerimizi bazan doğrulayan; bazan yeni bilgiler ekleyen; ama, çoğu zaman doğru kabuledilegelmiş pek çok hususu sorgulayan nitelikte olduğu dikkatimizi çekmişti. Şimdi, bu konulardan birine burada ışık tutmaya ve Abdülhamit'in İttihatçı subayların darbesine boyun eğerken, uluslararası arenada "vaziyeti kurtarmak" için bir takım ayak oyunlarına girişip girişmediğini tesbit etmeye çalışacağız. Sultan Abdülhamit'in bu tür girişimlerine geçmeden evvel 1908 Temmuz'unda ihtilalin nasıl başlayıp, geliştiğine kısaca bir göz atarak bilgilerimizi tazelemek faydalı olacaktır.

İttihatçıların ilk isyan teşebbüsü 11 Haziran günü Selânik'teki Merkez Komutanı Nâzım Bey'e yapılan başarısız suikast girişimiyle başlar. Daha önceden İttihatçı subayların orduda hücreler kurduğunu tesbit etmiş olan Nâzım Bey, bu suikastten yaralı olarak kurtulur. Kendisi Abdülhamit'in çok güvendiği hafiyelerinden biri olduğu için, İhtilalci örgüt Nâzım Bey'in, topladığı bu bilgileri Sultan'a ulaştıracağını düşünerek telaşa kapılır. Öyle anlaşılıyor ki, ihtilal hareketini 1908 yazı için planlamamış olmasına rağmen, İttihat ve Terakki örgütü bu telaşla çökertilme ve çözülme tehlikesine karşı toptan harekete geçmeye karar verir[1]. Örgütün Selanik'teki merkezinin böyle bir karar alması üzerine, Osmanlı Makedonyasının değişik bölgelerinde İttihatçı genç subayların dağa çıktığına şahit olunur. Bunlardan Niyazi Bey 200 kadar asker ve bir o kadar da başıbozuk ve siville birlikte Temmuz başında Resne'de dağa çıkar[2]. Enver Bey'in Tikveş'te ve diğer bazı subayların ise Makedonya'nın değişik bölgelerinde isyan ettikleri ve dağa çıktıkları gözlenir[3].

Bu isyan teşebbüsünün başlangıcında Abdülhamit bir takım tedbirler almaya koyulur. Nâzım Bey'e yapılan suikast teşebbüsünün hemen ardından Mahir Paşa'yı olayı soruşturmakla görevli bir komisyonun başına tayin eder[4]. Aynı günlerde, disiplinden yana olduğu söylenen İbrahim Paşa'yı[5] da Selanik'teki III. Ordu'nun kumandanlığına getirir[6]. Ancak,

ne Mahir Paşa ne de İbrahim Paşa soruşturmalarında örgütü çözecek nitelikte bilgiler toplayamazlar[7]. Öyle anlaşılıyor ki, bunun sebebi Hüseyin Hilmi Paşa'dır. Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde 1903'den beri "Büyük Devletler"in gözetiminde uygulanmakta olan uluslararası reformları denetleyen, olağanüstü yetkilerle donanmış Hüseyin Hilmi Paşa'nın, Jön Türk hareketine sempatisi dolayısıyla bu soruşturmaları bir nevi engellediği görülür[8]. Bu arada isyan genişleme alâmetleri göstermektedir. Manastır'daki olayda görevli ve Abdülhamit'in sıkı hafiyelerinden olan müftü öldürülür ve kısa bir sürede Manastır bölgesi adeta isyancıların eline geçer[9]. Saraya Kanun-i Esasî'yi yeniden yürürlüğe koyması için yüzlerce telgraf çekilir ve bunu Makedonya'nın değişik bölgelerinden gönderilen aynı yoldaki diğer telgraflar izler[10]. Ancak bütün bunlar, Abdülhamit'in isyanı bastırmak yolundaki kararlılığını kırmaya henüz yetmez. En güvendiği alaylı generallerinden Arnavut Şemsi Paşa'yı "tahkikat ve te'dip" için Manastır'a gönderirse de, İttihatçı "fedailerden" birisi 7 Temmuz günü Şemsi Paşa'yı öldürür[11]. Onun yerine tayin edilen Osman Paşa'nın askerleri isyancılara ateş etmemekte ısrar edince Paşa, adetâ elikolu bağlı bir vaziyete düşer[12].

Bu arada İttihat ve Terakki suikast kampanyasını hızlandırır. 18 Temmuz'da Manastır'daki Polis Müdürü Sami Bey; hemen akabinde Saray'dan gönderilen ve halkı sükûnete davet eden bir telgrafı hükümet binası önünde okumakta olan Osman Paşa öldürülür[13]. Bu sırada Abdülhamit'in yavaş da olsa azminin kırılmaya başladığı görülür. Meselâ, Hüseyin Hilmi Paşa'nın tavsiyesi üzerine, daha önce İhtilalci örgüt faaliyetlerine karışmış olan iki subayın derhal serbest bırakılmalarını kabul eder[14]; ancak, öldürücü darbe henüz gelmemiştir.

Aynı günlerde, Firzovik bölgesinde, Kosova'da emelleri olduğu ileri sürülen Avusturya-Macaristan'a karşı başlayan bir halk gösterisi, İttihatçı bir kaç subay tarafından meşrutiyet yanlısı bir hareket dönüştürülerek Saray'a Kanun-ı Esasî'nin yeniden yürürlüğe konulmasını isteyen bir telgraf çekilir[15]. Telgraf, Abdülhamit'in en güvendiği Arnavutlarca çekilmiştir; işte, öldürücü darbelerden birisini yemiştir Sultan. Diğer darbe ise, İzmir'den Selânik'e getirilen askerlerin karaya ayak basar basmaz, isyancılara ateş açmak yerine, onlarla birleşmeleridir. Çünkü, bu askerler daha önce İzmir'de "kamp kurmuş" olan meşhur İttihatçı "Dr. Nâzım Bey ve şûrekâsı tarafından ifsad" edilmişlerdir[16]. Bu gelişmeler üzerine daha fazla bir şey yapamayacağını anlayan Abdülhamit, "müslüman kanı akmaması" için direnmekten vazgeçer ve 22-23 Temmuz gecesi Avlonyalı Ferit Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek yerine Sait Paşa'yı tayin eder ve Kanun-i Esasî'nin yeniden yürürlüğe konulmasını kararlaştırır. Yani, genç subayların isyanına "pes" eder.

Acaba, özetle verdiğimiz hikaye gerçekten bu kadar mıdır? "Yılların kurdu" Abdülhamit gerçekten bu noktada "boyun eğmiş midir"? Meselâ, bazı devletler nezdinde girişimlerde bulunarak "durumunu kurtarmaya" çalışmamış mıdır? İngiliz, Fransız, Bulgar, Avusturya ve hatta Osmanlı belgelerine göre, Abdülhamit, Makedonya'da hızla yükselmiş olan tansiyonu, dikkatleri dışarıya çekerek ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Kendisine bu konuda hangi devlet veya devletler "yardımcı" olabilirdi. Meselâ, aniden patlak veren ihtilal hareketine dair hiç bir bilgileri olmayan; hatta, asker ve subayların başkaldırışlarını maaş ödenmemesi yüzünden Makedonya'da sık sık meydana gelen "kışla huzursuzluklarıyla" karıştıran Avrupalı Devletlerin[17] yapacakları fazlaca bir şey yoktu. Zaten, niyetleri de olamazdı; zira, her hangi birisinin doğrudan veya dolaylı müdahalesi veya müdahale teşebbüsü diğerlerinin karşı koymasına yol açacaktır. Yani, sonuçta hepsi de hareketsiz kalmaya mahkûmdurlar. Ayrıca, Avrupalı Büyük Güçlerin Abdülhamit'i "kurtarmak" için kendi çıkarları açısından bir "gerekçeleri" de yoktur. Öte yandan, Almanya gibi Abdülhamit'le "arası biraz iyi olan" devlet veya devletlerin[18] istese de böyle bir ortamda "yardım" etmeye fiziki açıdan durumu müsait değildir; zira, Osmanlı ile sınırı yoktur. Kaldı ki, belirttiğimiz gibi, uluslararası ortam böyle bir girişime kesinlikle müsaade edecek durumda değildir.

Abdülhamit gibi Avrupa'daki gelişmeleri yıllarca çok yakından izlemiş ve belki de en iyi anlamış olan birinin, bütün bu zorlukları bilmesi veya tahmin etmesi çok doğaldır. Avrupalı Büyük Güçler değil; ama, meselâ, komşu bir ülkeyle çıkarılacak bir sınır buhranı; hatta, küçük çaplı bir sıcak askerî çatışma kendisine "belki" yardımcı olabilirdi. İşte bu düşüncelerle olsa gerektir ki, Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da bulunan Osmanlı temsilcisi ve en güvendiği adamlarından biri olan Kamil Bey'i devreye sokar. Kamil Bey, Abdülhamit'ten aldığı talimatla Bulgaristan Dışişleri Bakanı Paprikov'u görmeye gider ve ona Jön Türk ihtilalini bastırmak için Sultan'ın kendilerinden "yardım" istediğini açıklar. Ve öyle anlaşılıyor ki, Kamil Bey'in Bulgar Dışişleri Bakanı ile görüşmeleri bir kereden ibaret kalmaz. Paprikov'u defalarca ziyaret ederek "yardım" talebini bazan açık bazan da üstü kapalı olarak dile getirir[19]. Hatta, Kanun-i Esasî'nin ilân edildiği 23 Temmuz tarihinden sonra da,

yaklaşık bir hafta süreyle bu girişimlerine devam eder[20]. Bütün bunlar, Paprikov'un Bulgaristan Prensine gündelik olarak sunduğu siyasî raporlarda çok açık bir şekilde görülmektedir[21].

Kamil Bey'in bu girişimleri Sofya'da bulunan diğer yabancı temsilciliklerinin de kulağına gider. İngiltere temsilcisi George Buchanan 1 Ağustos tarihinde Londra'ya çektiği bir telgrafla, Kamil Bey'in Sofya Hükümeti nezdinde yaptığı bu girişimlere dair duyduklarını kısaca özetler[22]. 5 Ağustos'ta ise, oldukça teferruatlı bir rapor gönderir ve bu konudan da bahseder. Duyduklarını oldukça "ihtiyatlı" bir çerçevede ele alan Buchanan'ın tesbitlerine göre, Abdülhamit, bir sınır problemi çıkararak Osmanlıya saldıracak Bulgarlara karşı orduyu birlik ve bütünlüğe davet etmeyi; böylece, dikkatleri içeriden dışarıya çekmeyi ve mümkünse "fırsattan istifade" bu ihtilali ezmeyi planlamış; bütün bunların "mükâfatı" olarak da henüz tam bağımsız olmayan Bulgaristan'a bağımsızlık vaadinde bulunmuştur[23]. Sofya'daki Fransız temsilciliğinin tesbitleri de aynı doğrultudadır[24]. Fransız belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, bu meseleden Rusya temsilciliği de haberdar olmuş ve Rus Dışişleri Bakanı Isvolsky Ağustos 1908'de Abdülhamit'in bu girişimlerinden dolayı İstanbul ile Sofya arasında hâlâ bir "sıcak çatışma" çıkmasından korktuğunu müttefiki Fransızlara iletmiş ve onları da uyarmıştır[25].

İşin en ilgi çekici yanı, Abdülhamit'in bu teşebbüsünden İstanbul'da meşrutî idarenin ilk sadrazamı olan Sait Paşa'nın haberdar olduğuna dair elimizde ciddî ipuçları olmasıdır. Bilindiği gibi, Sait Paşa 23 Temmuz'dan sonra iki haftayı biraz aşkın bir süre sadrazamlık görevini yürütür. Görevden alınmasının hemen ardından da, İngiltere'nin İstanbul büyükelçiliği baş tercümanı, G.H. Fitzmaurice ile bir görüşme yapar ve Sultan'ın "Kanun-ı Esasî'nin yeniden uygulamaya konulmasına rıza göstermek yerine, Bulgaristan ve hatta başka devletlerle 'komplikasyonlar' yaratmayı düşünmüş olduğunu" belirtir[26]. Meşrutiyetin ilânından bir gece evvel görevden alınan Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa ise, İstanbul'daki siyasî vaziyeti çok iyi bilen Avusturya-Macaristan Büyükelçisi Johann Markgraf Pallavicini'ye, Sultan'ın Kanun-ı Esasî'yi uygulamaya koymamak için hemen her yolu denediğini; ancak, başka çaresi kalmadığından dolayı "pes" ettiğini ifade eder[27]. Ne Sait Paşa'nın ne de Avlonyalı Ferit Paşa'nın hatıralarında konuyla ilgili tek satır bilgi vardır[28] ki, bu da Türkiye'de yayınlanan ve bu günlerde adetâ bir "furya" şeklinde neşr edilen hatıraların ne kadar dikkatli kullanılması gerektiği konusunda ciddî bir uyarı olsa gerektir[29]. Osmanlı vesikalarına göre, Kamil Bey Ağustos ayı içinde derhal görevinden alınır ve kendisine İstanbul'a dönmesi için sadece 24 saatlik bir süre verilir[30]. Hatta, aynı Kamil Bey bir kaç yıl sonra Sofya'daki görevi sırasında zimmetine para geçirdiği iddiasıyla yargılanır[31].

Hikayemiz bu noktaya kadar oldukça açık gibi görünüyorsa da, karşımıza yeni bir soru çıkıyor. Acaba, Osmanlının Makedonya topraklarına diş bilemekte olan Bulgaristan, Abdülhamit'in bu tavrından faydalanmak yolunu neden seçmemiştir? Bağımsızlık ve belki daha fazla bir şeyler elde etmek için neden gayret göstermemiştir? Öyle anlaşılıyor ki, bunun iki önemli sebebi vardı. Birincisi, XIX. asrın son yıllarından itibaren Osmanlı-Bulgaristan ilişkilerinde yaşanan gerginlik ve hatta sertlikle ilgilidir. Bulgaristan'ın 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun gözetimi altında tam otonom bir yapıda kurulmasının ardından, İstanbul ile Sofya arasındaki ilişkiler yumuşaklıktan sertliğe bir takım evreler geçirir. Meselâ, 1880'lerin ortalarında yaşanan "Şarkî Rumeli Buhranı" sırasında ilişkiler çok sertleşir ve hatta savaş ihtimali ortaya çıkar[32]. Fakat, onu izleyen Stambulov devrinde ilişkilerde bir yumuşama ve "flört" ortamı yaşanır[33]. Ancak, Stambulov'un iktidardan düşmesinin ardından, 1890'ların son yıllarından itibaren Bulgar Prensi Ferdinand Makedonya'da yaşayan Bulgarları Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye teşvik eder ve "Makedonya Dahilî İhtilâl Teşkilâtı"nın finansmanına yardımcı olur[34]. Bu tür bir siyasetin İstanbul-Sofya ilişkilerini gerginleştireceği kaçınılmazdı. Makedonya Dahili İhtilâl Teşkilâtı'nın 1903 yılında çıkardığı toplu silâhlı isyan -İlinden Ayaklanması- ile birlikte iki ülke arasında yaşanan gerginlik had safhaya ulaşır[35]. Bulgaristan'ın hızlı bir şekilde silâhlanması, çok disiplinli bir ordu kurması, askerî manevralarını Osmanlı Makedonyasını ele geçirme şeklinde planlaması gibi sebeplerden dolayı[36], İstanbul-Sofya münasebetleri hızla kötüleşme yolundadır.

Tabii ki, Bulgaristan'ın bu potansiyel saldırganlığı sadece Osmanlıyı ilgilendiren bir konu değildir. Makedonya'da gözü olan Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan'ın büyümesinden memnun olmayan Romanya da Sofya'nın izlediği siyaseti yakından izlerler ve adetâ Osmanlının müttefikleri haline gelirler. Bütün bunları iyi bilen Abdülhamit, bir yandan, Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın Makedonya'ya silahlı adamlar göndererek Bulgar çeteleriyle savaşmalarına göz yumar[37]; öte yandan da, Sofya aleyhine bir ittifak kurmak üzere kolları sıvar. En güvendiği adamlarından olan

"Paris Sefir-i Kebiri" Salih Münir Paşa'yı 1907 yılında Balkan başkentlerini ziyaret etmeye ve nabız yoklamaya memur eder; ancak, öyle anlaşılıyor ki, bu girişimden pek fazla bir sonuç elde edilemez[38]. Fakat, Sultan hemen vazgeçmez ve Salih Münir Paşa'yı 1908 yazında tekrar Bükreş, Atina ve Belgrad'a gönderir. Paşa Yunanistan'dan Sırbistan'a geçeceği günlerde ise Makedonya'daki Jön Türk ihtilali son safhasına ulaşmaktadır. Nitekim, Salih Münir Paşa 25 Temmuz'da Belgrad'a ulaştığı zaman Meşrutiyet ilan edilmiştir ve bu şartlar altında Sırplar, bir manada "eski" rejimin temsilcisi olan Paşa'ya fazla yüz vermezler, daha önceden "olumlu" sayılabilecek mesajlar gönderdikleri halde[39]. Yani, Abdülhamit bir yandan Kamil Bey vasıtasıyla Sofya hükümetinden Jön Türk İhtilalini bastırmak için "yardım" isterken, bir başka adamı da Bulgaristan aleyhine işler tezgahlamaktadır. Böyle bir ortamda, Sofya'nın Abdülhamit'e azıcık dahi olsa "güvenmesi" mümkün olamazdı. Ayrıca, Sırbistan ve özellikle Yunanistan'ın Bulgar yayılmacılığına karşı aldığı tavır, Bulgaristan'ı her halükarda hareketsiz hale getirmişti.

Sofya hükümetinin hareketsiz kalmasını etkileyen ikinci sebep ise İttihat ve Terakkî'nin "Bulgar yanlısı" gibi görünen bazı davranışları ve genel ihtilal ortamının yarattığı kargaşa olmuştur. Bulgaristan, Jön Türk ihtilaline hem habersiz hem de hazırlıksız yakalanır. Prens Ferdinand ülke dışındadır ve Malinov hükümeti nasıl bir siyaset izleyeceğine hemen karar veremez. Bazı "kötümserler", bu ihtilalin Osmanlıyı tam bir anarşi ortamına sürükleyerek sonunu getireceğini ileri sürerken, "iyimserler", bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden doğuşunun başlangıcı olacağını ileri sürüyorlardı. "İyimserler" İttihat ve Terakkî'nin Makedonya'nın çeşitli yerlerindeki Bulgar unsurları lehine yaptıkları girişimlerden etkilenerek[40], yeni anayasalı dönemin Bulgarların tam otonomi elde etmesi yönünde bir basamak teşkil edeceğini düşünürler. Aynı görüşe göre, İhtilal Makedonya'daki Sırp ve Yunan emellerinin de sonu olacaktır. Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girmesinden iki gün sonra Prens Ferdinand'ın sekreterine gönderdiği raporda Paprikov şöyle der:

"Bir kaç gün içerisinde Makedonya tanınmaz hale geldi. Tek kelime ile, izah edilemez ve gayri mümkün görünen bir şeyler oldu. Şu anda sınır açık ve Makedonya'ya giriş bütünüyle serbest; 'şehit düşmüş' Bulgar çetecileri Türkler tarafından halk kahramanları olarak göklere çıkarılıyorlar[41]. Bütün bunlar imkansız; ama, gerçek. Makedonyalılara reformların yıllar boyunca veremeyeceğini, ihtilal bir kaç günde verdi. Makedonya'da şimdi Sırp unsuru artık na-mevcut haldedir. Yani Sırbistan'ın uzun yıllar boyunca inşa etmeye çalıştığı her şey bir haftada göçtü. Yunanlılar da epeyce zarar gördüler. Şu andan itibaren işler nasıl giderse gitsin, Bulgar unsurunun vaziyeti sağlamlaşmıştır"[42].

Öte yandan "kötümserler" İttihat ve Terakkî'nin temel ideolojisinin "milliyetçilik" olduğuna dikkat çekerler ve yeni rejimin Osmanlıyı bir bütün olarak tutmaya çalışacağına dikkat çekerler. Hatta, İttihatçıların, Bulgarların da aralarında bulunduğu gayr-i müslimlerin sahip olduğu ayrıcalıkları ortadan kaldırmaya çalışacaklarını belirtirler[43]. Meselâ Bulgaristan'ın İstanbul'daki "kapukethüdası" Ivan Geshov "kötümserlerdendir" ve şöyle der:

"Jön Türk İhtilali Bulgaristan için iyi bir şey değildir... Çünkü, bu ihtilalin, Makedonya sorununun bizim anladığımız ve uğrunda yanıp-tutuştuğumuz manada çözümünü Bulgaristan'ın ellerinden olabildiğince uzak noktalara itmiş olduğu açıktır. Son tahlilde, benim ulaştığım sonuç şudur: Biz bu ihtilalden devlet olarak kayba uğruyoruz; çünkü, Makedonya sorunu şu anda yer değiştirmiş ve bizim bu soruna ilişkin konumumuz çok zayıflamıştır. Biz bu Jön Türk darbesinden zarar göreceğimize göre, tazmin edici bir şeyler istemek zorundayız. Şu dakika itibariyle, bu tazminat, Bulgaristan'ın tam bağımsızlığını istemekten başka bir şey olamaz"[44].

Bütün bu belgeler Sofya Hükümetinin içinde bulunduğu kararsızlık ve zihin kargaşasına işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu şartlarda Bulgaristan'ın Abdülhamit'in "attığı oltaya gelmesini" beklemek güç olurdu. Aslında, bu ihtimali belki de en iyi bilen Abdülhamit'in neden Sofya nezdinde girişimde bulunduğunun izahı pek kolay görünmüyor; ama, en "makûl" iki sebepten birisi, içinde bulunduğu ümitsizlik ve onun yarattığı "son çare" fikri olabilir. Diğeri ise, kendisine ancak Osmanlıya karşı saldırgan bir siyaset izleyen ve bölgedeki hareket kabiliyeti en hızlı orduya sahip olan Bulgaristan'ın "yardım" edebileceği düşüncesi olsa gerektir.

1 F. Ahmad, The Young Turks: *The Committee of Union and Progress in Turkish Politics* 1908-1914 (Oxford, 1969), s.2; Ş.S. Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, 1860-1908*, I (İstanbul, 1970), s.533-534; H. Menteşe, *Osmanlı Mebûsan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları* (İstanbul, 1986), s.122-123; S. Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1987), s.74-75, Tecrübeli İngiliz Başkonsolosu Harry Lamb, Selanik'ten İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğine gönderdiği ilk raporda, Nâzım Bey'e yapılan suikastin şehirde sık rastlanan diğer eylemlere pek benzemediğini hemen vurgular. Bkz. İngiliz Belgeleri, PRO (Public Record Office, Lamb to Barclay, 12.07.08, F0371/544,22225; F0195/2330.

2 Ahmed Niyazi Bey, *Hâtırât-ı Niyazi* (İstanbul, 1326/1910), s. 52, 61; F.Ahmad, *The Young Turks*, s.4-5; M.Ş. Hanioğlu, "Genesis of The Young Turk Revolution of 1908", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies* (İstanbul, 1982), III, s. 299; İ. H. Uzunçarşılı, "1908 Yılında Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dâir Vesikalar", *Belleten*, XX/77 (1956), s. 107-108.

3 H.E. Cengiz (hazırlayıcı), *Enver Pa-*

şa'nın Anıları,1881-1908 (İstanbul, 1991), s. 99-105; Uzunçarşılı, s. 153-154

4 A.B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul, 1959), s. 466-467; Ali Cevat, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi* (Ankara, 1960), s. 158; K.N. Duru, *İttihat ve Terakkî Hatıralarım* (İstanbul, 1957), s. 22-26

5 İstanbul'daki İngiliz Askerî Ataşesi, Albay Surtees, İbrahim Paşa III. Ordu kumandanlığına atandığı zaman, onun disiplin yanlısı olduğunu belirtir ve orduda kök salmış olan disiplinsizlik ve Jön Türklük gibi hususları ortadan kaldıracağını zanneder (Bkz. Surtees to Barclay, 01.07.08, F0371/544,24038).

6 F. Ahmad, *The Young Turks*, s. 4

7 *Ibid.* ; Duru, s.9.

8 Bkz. geniş bilgi için, "British Annual Report for Turkey for the year of 1908", F0195/2363, Ayrıca, bkz., Lamb'in gönderdiği raporlar, F0195/2330

9 Ahmed Niyazi Bey, s. 52-61; H. Menteşe, s. 124; M.Ş. Hanioğlu, s.299.

10 *Ibid.*

11 Uzunçarşılı, s. 108-109; Ali Cevat, s. 154

12 *Ibid.*

13 F. Ahmad, *The Young Turks*, s. 10-11; Heathcote to Barclay, 22.07.08, F0371/544,23168

14 F. Ahmad, *The Young Turks*, s.10.

15 G.W. Swanson, *Mahmud Şevket Paşa and the Defense of the Ottoman Empire: A Study of war and Revolution During The Young Turk Period* (Basılmamış doktora tezi, Indiana University, ABD, 1970), s. 40; S. Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet* (İstanbul, 1944), s. 60-62. Ayrıca, bkz. S. Skendi, *The Albanian National Awakening, 1878-1912* (Princeton University Press, 1967), s. 176-214, 335-345.

16 H. Menteşe, s. 125

17 Bkz. FO371/544. Bu konuyu ele alan "British Response to the Young Turk Revolution, The First Year, 1908-1909" başlıklı bir makalemiz yayınlanmayı beklıyor. Şimdilik bkz. H. Ünal, *Ottoman Foreign Policy During the Bosnian Annexation Crisis, 1908-1909* (Basılmamış doktora tezi, Manchester Univercity, England/UK 1992), s. 57-58.

18 Aslında Almanya Türk tarihçiliğinde sanılanın aksine, Abdülhamit'in devrilmesinden ve Jön Türk İhtilalinden memnun olmuştur. Bkz. H. Ünal, s. 59-60; B. Fürst-von Bülow, *Memoirs, III.* (Berlin, 1930), s. 321. Alman belgeleri için, bkz., *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette* (hazırlayanlar; Johannes Lepsius, Albrecht Mendelsohn-Bartholdy, Friedriche Thimme, Berlin 1925), 25/2, no: 8881, 8884, 8899. Ayrıca, bkz, *The Holstein Papers. The Memoirs, Diaries and Correspondence, 1897-1909* (hazırlayanlar: N. Rich, M.H. Fisher, Cambridge, 1963), IV, no: 1112, s. 545-546.

19 T.S. Todorova ve E.P. Statelova, *Dokumenti po Obyavyavane na Nezavisimostta na Bâlgaria 1908 godina. Iz Tayniya Kabinet na Knyaz Ferdinand* (Sofia, 1968) no: 13; T.Vlakhov, Krizata V Bâlçaro *Turskite Otnosheniya, 1895-1908* (Sofia, 1977), s. 155-157, 161.

20 *Ibid.*

21 *Ibid.*

22 Buchanan'dan Grey'e, 01.08.08, F0371/544,26786

23 Buchanan'dan Grey'e, 05.08.08, F0371/545,27961.

24 Fransız belgeleri için, bkz., *Documents Diplomatiques Français, 1871-1914* (Ministère des Affaires Etrangères, Commission de la Publication de Documents Relatives Aux Origines de la Guerre de 1914), 2. Seri, XI, no: 422, not I, s.732.

25 *İbid.*

26 Fitzmaurice'den Lowther'a, 10.08.08, F0371/545,28455.

27 F.R.Bridge, "The Young Turkish Revolution; an Austro-Hungarian Assessment" (Basılmamış tebliğ. İngiltere'nin Manchester şehrinde 1987 Mart ayında toplanan, "The Young Turks and The Young Turk Revolution," adlı konferansta sunulmuştur ve şu anda baskıda beklemektedir. Dr. Bridge'e kullanmama izin verdiği için teşekkür borçluyum).

28 Meselâ, bkz., Said Paşa, *Said Paşa'nın Hatırâtı*, II/2 (İstanbul, 1328/1912)

29 Batılı hatıra kitapları ile Türk hatırat eserleri arasında mukayeseyi amaçlayan bir araştırmamız devam etmektedir.

30 Bâb-ı Ali Evrak Odası, Mümtaze Kalemi, Bulgaristan Evrakı, 175/30.

31 İrade-i Hariciye, Ocak, 1911, no:2621

32 H. Ünal, s. 80-81

33 R. J. Crampton, *Bulgaria, 1878-1918: A History* (London, 1983), s.125-160, 308-309

34 R. J. Crampton, s. 310.

35 F. Adanır, *Die Makedonische Frage. Ihre Entstehung und Ihre Entwicklung bis 1908* (Wiesbaden, 1979), s. 179-199

36 R. J. Crampton, s. 309-310.

37 H. Ünal, s. 28-30

38 H. Ünal, s. 29-30

39 Yıldız Evrakı, M. Kamil Paşa Evrakına Ek, 86/32,3175. Fransız belgeleri için, bkz., "Affaires Etrangères, Novuelles Série, Levant", no:67.

40 Vlakhov, s. 143-145.

41 H. Ünal, s. 83.

42 *Ibid.*

43 H. Ünal, s. 83-84.

44 *Ibid.* öj

"Otuz Yıl Boyunca Cinayet" veya "L'assiette Au Beurre"e Göre

II. Abdülhamit İmgesi

JEAN-LOUIS MATTEI

"L'Assiette au Beurre", Fransa'da 1901'de yayımlanmaya başladı. Radikal ve anarşist çevrelere yakın olan bu hiciv ve karikatür dergisinin, 70'li senelerde çıkan ünlü "Charlie-Hebdo"nun[1] öncülüğünü yaptığını söyleyebiliriz.

"L'Assiette au Beurre" ifadesi Türkçe "Yağlı Kuyruk" anlamına gelir. İş verenler, politikacılar, bakanlar, cumhurbaşkanları ve kralar bu kelepire konmak istiyorlar. Bu "yağlı kuyruğa" yalnız iktidarla erişiliyor.

Tabiî ki "L'Assiette au Beurre"de kapitalist toplum eleştiriliyordu. Resimleri, bazen ateşli bir üslûpla yazılmış bir metin takviye ediyordu. Bu dergide aşırı sola bağlı olan Emile Pouget[2], Charles Malato[3], Gustave Hervé[4], Amilcare Cipriani[5] isimleri bulunuyor.

Steinlen, Willette, d'Ostoya, Grandjouan gibi Fransa'nın ünlü karikatüristleri "L'Assiette au Beurre"e çok resim verdiler.

135'inci sayıdaki resimleriyle II. Abdülhamit'in politikasını eleştiren V. Hradecky üzerine maalasef çok az ayrıntı bulabildik.

Sadece Orta Avrupa'dan geldiğini ve derginin "Çarlığın Cinayetleri" ("Les Crimes du Tsarisme") diye adlandırılan sayısında II. Nikola'yı eleştirdiğini biliyoruz.

Çarlık Rusyası dergimizin en önemli hedefi sayılabilir, çünkü Rus devrimcileri Fransa'daki aşırı solun hemen hemen bütün ümitlerini taşıyordu. Üzerine karikatüristlerin hicivini çeken bir ülke de, II. Wilhem'in Almanyasıdır. Yağlı Kuyruk'ta, disiplinli Prusya zihniyeti ve militarizmi şiddetle eleştiriliyor.

Ayrıca, Boerler savaşı sırasındaki tutumu yüzünden, İngiltere birinci emperyalist güç sayılmakta.

"L'Assiette au Beurre", bütün Fransız basını gibi, İngiltere ile alay ediyor ve Boerlerin cesaretini çılgınca övüyor[6].

Osmanlı İmparatorluğu da ideal bir hiciv konusu oluşturuyordu. "Otuz yıl Boyunca Cinayet" diye adlandırılan sayı 31 Ekim 1903'te çıktı. Bu makalede amacımız, sadece sayın okurlamıza Fransa'daki II. Abdülhamit'in imgesi üzeri-

Göründüğü gibi derginin kapağındaki resim Abdülhamit'in karakterinin çok çarpıcı bir özetidir. Çok işlenen bir imgenin karşısındayız: Kurnaz, hilekâr ve aynı zamanda da gaddar bir Doğu adamı Batılı okurlara sunuluyor.

Yıldız Köşkü'nde toplantı.

Yabancı Devletlere cevap. Arka planda bulunan ölüm, Abdülhamit'in politikasını eleştiren ve yeni imtiyazlar isteyen Batı Devletlerine padişah'ın cevaplarını dikte ediyor.

Sözkonusu belgenin ilk sayfası

ne fikir vermektir. Onun şahsını veya politikasını yargılamak yahut yargılamamak konumuzu aşar. Üstelik, bu resimler, bazen, gerçekten uzak olabilir.

Buna rağmen, her resimle, küçük bile de olsa, bir yorum yapmayı yerinde bulduk.

Ayrıca, makalemizin ikinci bölümünde resimlerle birlikte yayımlanan Léon Bloy'nın[7] metninin son satırlarının tercümesi veriyoruz. Bazen yazar yanlış yorumlar yapıyor ve sert ifadesi dikkati çekiyor.

Léon Bloy'nın metnine gelince, o kadar çok yanlış ve sert ifadeleri kapsıyor ki, onu bütünüyle yayımlamamayı tercih ettik.

Bilindiği gibi şiddet adaletin eşanlamlısı değildir.

Bir Fransız yazarı "Abartılan şey sayılmaz" der.

Buna rağmen, Bloy'nın metninin son bölümünü örnek olarak okurlarımıza sunmak istedik.

Şimdiden anlaşılsın ki, Léon Bloy'nın fikirlerini paylaşmıyoruz. Léon Bloy makalesi sonuç olarak, bir hükümdardan öte bir halkı yargılamaktadır. Maalesef, Léon Bloy'nın metni ırkçılık kokuyor.

Aslanın pençesi

Düzenli askerler oradan geçtiler. Bu kelimeler, Victor Hugo'nun "Les Turcs ont passé là" cümlesini anımsatmak istiyor. "Aslan", padişahdır.

Kafes

Herkesten ve her şeyden şüphelenen Abdülhamit muhafızları tarafından korunuyor ve bir aslan gibi kafesini aşındırıyor.

Nitekim, yazar şöyle yazıyor:

"Abdülhamit, öz kardeşi V. Murat'ı zindana attıran ve büyük bir ihtimalle de O'nun katili olan kişidir[8].

Mithat paşanın kesilmiş kafasını Yıldız Köşkü'ne sanki bir sanat eseri imiş gibi getirtti[9].

Unutmayalım ki aynı Mithat paşaya yükselişini borçluydu! Buna rağmen, bütün bunlar ona yetmiyor. Çünkü kendisi bu olaylardan uzaktır. Kan görmek, hıçkırıkları ile umutsuzluk çığlıklarını duymak istiyor.

Ona çırpınmaların ve can çekişmelerin görüntüsü gerek.

Bunun için, özel ve imtiyazlı cellâtları var. Onlar sarayda gözünün önünde çalışıyorlar. Aydın

Padişah'ın rüyası

Yarın ne olacak?

Ölümün gölgesi, cinayetleriyle baş başa kalan ve yarını düşünmekte olan Abdülhamit'e yavaş yavaş yaklaşıyor.

bir amatör olan Abdülhamit onlara tavsiyede bulunuyor ve bazı işkenceler icad etmekten bile gurur duyuyor.

Türk olduğunuz halde bile hak ettiğiniz şeyler başınıza geliyor.

Keşke bu cani bütün İmparatorluğunu yok etseydi!

Fakat, böyle bir katilin ortağı olan ve ona Avrupalı halklarının katliamına bile izin veren Avrupa'nın hareketsizliği artık diz boyu.

Abdülhamit geberdiği zaman, o da belki yakında olacak, Hanotaux'lar[10] ve bütün diplomasinin ayak takımı hıçkırığa boğulacak.

Külotlarıyla Bizans'a gidecekler ve matemin ihtişamı için belki Sultan Süleyman'ın cenaze törenindeki atlarınkine benzeyen bir muamele yapılacak.

Nitekim, burun deliklerine, esas olarak ne olduğu bilinmeyen gözyaşartıcı bir toz üflendiği için, söz konusu atlar gözyaşlarını döktüler!"

Sonuç olarak, diyebiliriz ki, Abdülhamit'in imgesi tamamen olumsuzdu, fakat aynı zamanda da Batılıların kompleksleri onunla tedavi ediliyordu.

Léon Bloy, meselâ, Türkiye'ye karşı Fransa'nın veya İngiltere'nin emperyalist rolünü hiç algılamıyordu.

Müdahale edelim, peki. Kimin lehine? Bu, kapitalist güçlerin menfaatlerine göre bir müdahale olurdu.

Söz konusu müdahale zaten Birinci Cihan Harbinden sonra meydana gelmedi mi? Gerçekten, Léon Bloy belirli bir Fransız propagandasının kurbanı oldu.

Bazı Fransız çevrelerinin nüanssız tavrının Türk-Alman ittifakını hızlandırdığını sanıyoruz. Bu tavra, zaten, Fransa'daki bazı siyasal ortamlarda yakın bir tarihe kadar hâlâ rastlanıyordu.

Herşey yavaş yavaş değişmeye başladı, fakat bu konuda II. Abdülhamit'in imgesinin kuşkusuz ağır bir payı vardı.

1 "Charlie-Hebdo" denilen dergi, liberter ve aşırı solcu akımının temsilcisi sayılabilirdi. Birkaç yasaklanmasına rağmen, on yıl civarında (1971-1981) hayatını sürdürdü.

Arena

Büyük devletler, Almanya, Rusya, Fransa v.b., kanlı bir arenaya inmekte olan Abdülhamit'e bakıyorlar.

Ezilenlerin ebedî rüyası: cömert Fransa'nın Müdahalesi

Resmin sağ bölümünde Fransız Cumhuriyeti'nin harabeye dönüşmüş olan vecizesi (özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) boş bir alan çevreliyor. Marianna, (yani Cumhuriyet'in simgesi) gitti, sadece ayakkabısını ve Frig bonesini bıraktı. Fransa, Osmanlı İmparatorluğuna karşı müdahale etmeyecek.

Ümit

Avrupa'nın ezilen halkları Abdülhamit'i Boğaziçi'nin üzerinden diğer tarafa atıyorlar.

2 Emile Pouget, ünlü C.G.T sendikasının kurucularından biriydi. C.G.T'nin resmî organı olan "La Voix du Peuple"ün sekreteriydi. O devirde C.G.T, anarşist (yani Proudhon, Bakunin ve Kropotkin'in düşüncelerine bağlı) akımının temsilcisiydi.

Pouget, 1907'de C.G.T'ye ithaf edilen "L'Assiette au Beurre"ün 331. sayısının metnini yazdı.

3 Charles Malato, anarşist düşünceleri paylaşıyordu.

Jean Grave (söz konusu akımın başka bir düşünürü) onu pek sevmiyordu. Onu geveze ve palavracı buluyordu.

Claude Ferrer'in idamından sonra, Charles Malato "L'Assiette au Beurre" için Ispanya'ya ithaf edilen sayısında bir makale yazdı.

4 Gustave Hervé, anarşist düşünür ve yazar (1871-1944).

Ünlü anarşist prens Kropotkin ile polemike girdi. Gustave Hervé tamamen antimilitarist idi, Kropotkin ise Almanya'ya karşı savaş seçeneklerini destekliyordu.

Gustave Hervé, biraz sonra kralcı oldu...

5 Amilcare Cipriani (1844-1918). İtalyan kökenli bir radikal politikacıydı. Garıbaldi'nin yardımcısı oldu, Paris Komünü'ne katıldı. Girıt savaşında, Yunanlı saflarında yer aldı (1898).

6 Bu coşku pek yerinde değildi belki çünkü Boerler ırkçı "Apartheid" rejiminin temelini attılar.

7 Léon Bloy (1842-1977) Fransız düşünürü ve yazarı.

Yoksulluktan çok acı çeken Bloy'nın mistik ve aynı zamanda da anarşist tarafları vardı.

Bu bir çelişki değil çünkü Bloy Katolık kilisesinin geçmiş saflığını yeniden bulmak isterdi. Léon Bloy Ermenileri Yunanlılara tercıh ediyor. Türklerden hoşlanmıyor belki fakat onların da Abdülhamit tarafından katlettirildiğini yazıyor. Léon Bloy, "La Femme pauvre" (Yoksul kadın) ve "Les Derniéres Colonnes de l'Eglise" (Kilisenin son sütunları) gibi eserlerinden öte bir "Günlük" bıraktı.

Léon Bloy'nın eserlerini özetleyen bir cümle var: "Asıl hüzün veren tek şey şudur: biz aziz olamayız!"

Léon Bloy, ateşli üslubu yüzünden metinde bir kaç tarihî hatalar yapmıştır.

8 Bu apaçık bir yanlıştır çünki V. Murat sadece 1904'te öldü ve söz konusu Léon Bloy'nın metni 1903'te yazılmış!

Fransızca'da bir atasözü var: "On ne prête qu'aux riches" yani insanlar sanıyorlar ki "kötülük yapanlar daha çok başka kötülükler yapabiliyorlar."

9 Bıldiğimiz kadarıyla Mıthat Paşa'nın kesilmiş başı olayı Léon Bloy'nın hayal ürünüdür!

10 Yazar, Hanotaux ile Delcassé'yi de kastediyor.

Hanotaux (1853-1944) Dışişlerde ataşeydi. İstanbul'da bir süre kaldı. Siyasî eylemleri mühimdir.

Delcassê (1852-1923) Dışişleri Bakanı oldu.

Ingiltere ile Entente Cordiale'ı, Rusya ile ittifakı sağladı.

Léon Bloy, Osmanlı Imparatorluğuna karşı ılımlı tavırları yüzünden, bu iki siyaset adamına karşı ateş püskürüyor.

Léon Bloy

Nurican Efendi'nin Yeni Bulunan Deontoloji Kitabı-III

DOÇ. DR. NURAN YILDIRIM

VI

Hekimin Topluma Karşı Görevleri

Her iyi yurttaş gibi hekim de daima halkın huzurunu gözetmek, toplumu yöneten kurumların korunmasına katkıda bulunmak zorundadır.

Özellikle mesleğini ilgilendiren konularda sağlık zabıtası[8], halk sağlığı ve adli tıbbın yönelttiği sorularda daima bilgi vermeye hazır olmalıdır.

Hastahane, bakımevi, okul, hapishane, eğlence yeri (tiyatro), mezarlıklar ve bunun gibi yerlerdeki hijyenik şartlar ve karantina düzenlemeleri hakkında kamuoyunu aydınlatmak hekimin görevidir. Şehirlerdeki gıda zabıtasını[9] denetleyenler, iyi işleyen bir kanalizasyon sistemi ve etkili bir havalandırma düzeninin gereğine işaret edecek olanlar hekimlerdir. Bulaşıcı hastalıklara karşı halkı önceden uyarıp, yönlendirmek, salgının patlak vermesi önlenemezse memleketi kasıp kavuran hastalığa karşı halk için koruyucu tedbirler almak hekimlere düşer. Hatta bu tür önlemlerin yeterli olmadığı, hastalığın yayılmasının önlenemediği durumlarda bile hekim görevinin başından ayrılmaz. Salgının ortasında hastalığa meydan okurcasına insanlara şifa vermek, onları cesaretlendirmek, teskin etmek için bir yerden ötekine koşturur durur. Salgının dehşeti bütün toplumsal ilişkileri askıya alsa bile hekim özel konumundan ötürü halkı sükûnete davet etmeli, insanları tehdit eden afetlere karşı yardıma koşan bilimin elçisi gibi telaşa kapılmadan insanlara sakin olmalarını telkin etmelidir.

Ölüm saçan bir salgının ortasında hiç bir şey hekimin kendisini yurttaşlarının selametine adamaktan alıkoyamaz. Zaman aşımına uğramayan, her an bütün önemiyle varolan bu görev bütün hekimlerin vicdanında silinmez harflerle yazılı olmalıdır.

İşte böyle kederli ve üzüntülü günlerde hekim, değerini takdir edemeyen insanlara içlerindeki kötülüğü, istihzayla sık sık tıp sanatının saygınlığına, yüceliğine yüklenerek yansıtan şüpheci kişilere karşı dayanma gücünü, bu fedakârâne ve kahramanca gayretlerinde bulur. Onlara, tıbbın, yeryüzündeki bütün acıları ve ölümü yok etme gücü olmasa da; hekimin yani tıp sanatını icra eden kişinin, hastalığa ve ölüme meydan okuma cesaretine sahip, hastaları iyileştiremediği zamanlarda hiç olmazsa onları teselli etme avutma meziyetine malik bir insan olduğunu gösterir.

Littré'ye göre hekim: "Hayatı pahasına da olsa, gözünü budaktan esirgemeden her yere gider ve hizmet götürür. Karşısındaki tehlike ne denli güçlü ve yıkıcı olursa olsun dinlemez, ihtiyacı olanları avutmaya teselli etmeye koşar, elverişli koşullar bulursa hastalık kurbanlarını kurtarmak için sonuna kadar uğraşır. Salgının orta yerinde, görevine sınır tanımayıp öteki insanlardan daha

fazla tehlike altında olsa bile hastalık ve nedenleri üzerinde çalışır, vefat etmiş insanların organlarında mevcut patolojik belirtileri inceler, bulaşıcı hastalıklar hakkında ölüm tehlikesi taşıyan deneyler yapar. Buna ilaveten ölüm saçan köylere giderek, cesaret, soğukkanlılık ve özveriyle, bu âfet karşısında hiç de eşit olmayan silahlarla gözlemlediği olayları kıyaslar, birleştirip senteze gider ve genellemeler yapar."

Bu cesaret ve özverinin kaba ve basit bir erdem olduğunu sanmayınız. Büyük salgınların, ahlak ve toplumun gidişatı üzerinde etkileri hiç de iyi değildir. Bu felaketler insanı kötülük saçan bir vahşi hayvan haline getirir. En acımasız içgüdülerini ortaya çıkarır. Her şeyi kuşatan, en merhametsiz bencillik her yere hakim olur. XIV. yüzyıldaki kara veba salgını bunun en çarpıcı örneğidir. Şurası gerçektir ki, geniş halk kitlelerini etkisi altına alan hiç bir hastalık, hatta Atina Vebası[10] bile, XIV. yy. daki bu salgın kadar dehşet verici olmamıştır. Onu bir kaç sözcükle anlatmak yerinde olur.

Veba, atmosfer ve yer koşullarının yarattığı, sarsıntının etkisiyle, Asya'nın en ücra köşelerinden kopup gelerek, yerkürenin en bilinen parçasına çullanmış ve "Avrupa nüfusunun dörtte birini, yani 25 milyon insanı silip süpürmüştür. Cavino (Simon de Cavino)[11] bu konuda; "Ne iklim değişikliği, ne güney ülkeleri, ne kuzeyin temiz havası, ne soğuk, ne sıcak hiç bir şey bu korkunç hastalığın ilerleyişini durduramıyordu" der. Dağlara vadilere yayılıyor; adaları, ovaları, yaylaları kırıp geçiyor; ne ormanlar ne göller ne de bataklıklar ondan kurtulabiliyorlardı. Veba insanları köylerden, kasabalardan, kentlerden okyanus kıyılarına kadar sürükleyip kovalıyor, kışın ayazından boşuna medet umuluyordu. Ne ilkbaharın tatlılığını ne de yaz sıcağını dinliyordu. Kadın, erkek, yaşlı, genç herkes hiç istisnasız bu hastalığa yeniliyorlardı. Özellikle hamile kadınları kurban seçiyordu.

Halk arasında gizli bir gücün, insan türünü veba ile yoketmek istediği söylenir olmuştu, Bütün şiddetiyle zalim bir felâket insanların önüne çıkıveriyor ve peşlerini bırakmıyordu. En gözüpek yürekler bile, her türlü insani çabaya meydan okuyan bu felâket karşısında tereddüde düşüyordu. Orada hayatın hiç bir kıymeti yoktu; en sağlıklı, en güçlü kuvvetli insanlar sanki ufak bir esintiyle yıkılıp gidiyorlardı. Bütün ilahi ve dünyevi kanunlar çiğneniyor, en kutsal aile bağları koparılıyor, kanun adamları çaresizlik içinde kalıyorlardı".

Burada salgına tanık olmuş Mussis'nin çizdiği tabloya hızla bir göz atıp, bazı sözlerine yer vermeden geçemeyeceğiz:

"Hasta yatağında yalnız başına içini çekerek acıyla yatıyordu. Ne bir dostu ne ailesinden biri yanına yaklaşmaya cesaret edebiliyor; ne de eve gelmek istiyordu. Rahip bile son dinî vecibeleri korku içinde yerine getirmişti. Çocuklar anne- babalarını, anne-babalar evlatlarını, eşler birbirlerini, yürekleri parçalayan acılı çığlıklarla boşuna çağırıyorlardı.

Hastalar perişan bir yalnızlıkta ölüp gidiyorlar, ölenler, rahipsiz ve duasız olarak mezarlığa götürülüyorlardı.

Avignon'da hekimlik yapan ve bu sebeple bulunduğu yerden ayrılamayan Guy de Chauliac (Auguste Chaiuveau, 1827-1917) izlenimleri şöyle anlatıyor: "Ölenler için yardım edecek kimse yoktu, rahipsiz toprağa veriliyorlar; babalar oğullarını, oğullar da babalarını aramıyorlardı. Merhamet ölmüştü, umut yok olup gitmişti."

Yaşayan felâketler halkın düşünme yeteneğini de zayıflatmıştı. İnsanlar Tanrı'nın öfkesini yatıştırmak için kefaret ilâhileri söyleyerek gruplar halinde şehirler ve köyler boyunca yürüyorlardı. Littré bu konuda şöyle diyordu: "Avrupa'da nedamet getirip günah çıkarma ve yas tutma, adeta bir sabit fikir gibi insanların ruhunu sarmıştı. Bu aslında kocamış bâtıl inançların ve yeni ortaya çıkan dehşetin bir karışımıydı. "Öte yandan daha önce görülmemiş yeni türde bir şaşkınlık, kan dökücü bir zulüm fırtınası insanları avucunun içine almıştı."

Bilge yazarımızın ifadesiyle devam edersek: "Veba gözle görülmeyen, elle tutulmayan bir felâket gibi kentlerin köylerin nüfusunu eritirken, mezarlıklar ölü yığınlarına kâfi gelmiyor; herkesin acılarına insanların öfkeden adeta deliye döndüren yeni acılar ekleniyor; insanın öfkesiyle tabiatın çılgınlığı birbirine karışıyordu. Bunun neticesinde 1348 yılında İsviçre'de Yahudi katliamı patlak verdi. Yahudiler İspanya'daki Magriplilerle işbirliği ederek Hristiyanları zehirlemekle suçlanıyorlardı. Bazılarının işkence altında sözlü itirafları alındı. Hüküm giyenler, hemen yakıldılar. Halkı saran bu kudurmuş öfke yapılan bu hukuki cinayetlerle bile doyacak gibi değildi. Yahudiler sinagoglarına kapatılarak ateşe verildiler. Ayrıca binlerce zavallı kadın, erkek, çoluk çocuk devasa odun yığınlarının içine atılıp yakıldılar. Mayence'de direnmeye çalışan Yahudiler yenildiler ve bu sefer de yaşadıkları mahalleleri ateşe vererek kendilerini yaktılar. Onları Hristiyanlardan kurtarmak için, çocuklarını kendi elleriyle alevlerin içine atıyorlar, ar-

dından da kendileri ateşe atlıyorlardı... Bu gaddarca oyunda bütün Avrupa'nın payı vardı. Her yerde takibata uğrayarak kaçmaktan bitkin düşen Yahudiler, Polonya Kralı Büyük Kazimir'in (Kazimierz III, 1310-1370) yanına sığınmaktan başka çare bulamadılar. Musevi sevgilisi Esther'in yalvarmalarına dayanamayan Kral Kazimir, yüz yıl önce Boleslave Dükü'nün (Polonya Dükü Boleslaw V, 1226-1279) örneğini vermiş olduğu soylu bir davranışla Yahudileri himaye etmeyi kabul etti.

İnsanı bedenen ve ruhen mahveden bu dehşet verici ortamda hekimlerin ne yaptığını soracak olursak; aralarında sonunda altın ve şeref kazanamayacaklarını bildikleri bir işe atılmada ağır ve isteksiz davranarak umarsız durumdakilere sırtını dönenler olmuşsa da çoğu ellerinden geleni yapmışlar ve hatta Montpellier ve Venedik hekimleri gibi görevlerine sadakati ölümleriyle taçlandırmışlardır. Nitekim Guy de Chauliac, onursuzluk damgası yememek için Avignon'dan ayrılmamış ve veba tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Tarih böylesine sıkıntılı dönemlerde bile, hekimlerin genel olarak, bu müthiş felaketin nedenlerini incelemek ve hastalığa yakalananların acılarını dindirmek için ellerinden geleni yaptıklarına adil bir biçimde tanıklık etmektedir.

Tıp tarihi sayfalarından aldığımız bu kısa örnek çok önemli iki bilgiyi kapsıyor. Birincisi yöneticilerinin ve hekimlerinin himayesinden mahrum kalan insanlar, ölüme karşı verdikleri bu umutsuz savaşta kendi başlarının çaresine bakmayı öğrenmişlerdir. İkinci olarak da mücadeleye kalkışan insanlar tamamen ondördüncü yüzyılın ruhuna uygun davranmışlardır: Sözüm ona kötülük kaynağı Yahudilerin, takibat altında yakalanarak, kamçılanarak öldürülmüş kanlar içindeki cesetleri... Tarihin bize öğrettiği bir başka şey de şudur: İnsanlar her zaman dürüst ve cesur hekimlerin yardımına ve tesellisine muhtaçtır. İnsanlardan bahsederken şöyle çıkışan Bruyere ne derse desin durum böyledir: "Kullanmasını bilenler için bir altın madeni olan esrarengiz tıp dilinizle, siz hekimler, doktorlar, hukukçular eğer insanlar erdemli, kanaatkâr mütevazi olsalardı, akıllarını başlarına toplayabilselerdi, sizler ne denli büyük bir düşüş kaydederdiniz!" Littré'nin Bruyere'den aldığı bu sözlere karşılık kendimizi savunmak için bazı gözlemlerini de beraberinde aktarmak yerinde olur. Kanaatkârlık ve erdemin dünya üzerindeki hastalıkları ve özellikle de salgınları önleyemediğini gösterdikten sonra Littré şöyle devam ediyor: "Gerçeği tam olarak yansıtmamasına rağmen başka bir çok ahlakçının da paylaştığı La Bruyere'nin bu fikri, insanla tabiatı birbirinden ayrı olarak ele alan yanlış bir felsefeden kaynaklanmakta olup insanı tabiatı bozan, suistimal eden bir varlık olarak kabul eder. İnsan açısından bakıldığında, doğanın düzeni mükemmel halini henüz almamıştır, insanın bütün çabası bedensel ve zihinsel gücü oranında doğayı düzeltmek içindir. Onu bozup çürütmeyi bir tarafa bırakınız, insan tabiatı düzene koyar. Kanaatkarlık, sağlığa yardımcı ahlaki bir davranış kuralıdır; bu kural bizi ne hastalığa yol açan sebepler konusunda ne de onlarla mücadele yolları hususunda aydınlatır. Bizi aydınlatan bilimdir; bilim daima ilerleme kaydeder, hep insanların yardımına koşar fakat her zaman hakettiğinden daha az ödüllendirilir. Medeniyet aslında, asla sonu gelmeyecek türde bir görev ile hiç bir zaman tükenmeyecek çaba arasındaki mücadeleden başka bir şey değildir."

Hekimin topluma karşı görevleri, sadece genel halk sağlığı meselelerinden ibaret değildir. İlişkiler ağını ilgilendiren başka yüce görevleri de vardır. Gördüğü özel eğitim sayesinde hekim toplumun bütün sınıflarına rehberlik edip onları aydınlatmakla yükümlüdür.

Adli tıp ile alakalı pek çok konuda hukuki soruşturmaları aydınlatmak üzere her an yetkililerin yardımına koşmaya hazır olmalıdır.

Ancak bilim, haklı olarak çalışan sınıfların içinde bulunduğu şartların iyileştirilmesi gibi önemli bir konuda yapılması gereken herşeyin yerine getirilmesi için çabuk ve kesin bir rol oynamak isteyebilir. Bu noktada sözkonusu sınıfların acılarını ve ihtiyaçlarını çok iyi bilen hekimin görevi adeta bir havarinin misyonu kadar hayati önem kazanır. Zira hekim, kitlelerin ruhuna sinmiş olup, uygarlığın ilerlemesine ve hayatın gelişmesine en çok zararı dokunan önyargıların kökünden sökülüp atılması sırasında, bilimsel bilginin çevreye yayılmasından yardım alacaktır.

Tek bir cümle ile söylersek insan ana karnındaki cenin halinden başlayarak, ister muhteşem bir anıt isterse genel bir çukurda olsun defnedilinceye kadar hayatının her aşamasında hekimin hizmetine muhtaçtır.

VII

Tıp mesleğinin, hekimliği seçmiş kişilere yüklediği bunca çeşitli ve ağır görevleri inceledikten sonra, şimdi de size bizim haklarımızdan ya da daha doğru deyi-

miyle hastaların görevlerinden yani toplumun hekimlere karşı yerine getirmesi gereken ödevlerden söz etmek istiyorum.

Günümüzde hekimler artık ne Aeskulape tapınaklarındaki gibi tedavi ilminin mucidi olarak tanrılaştırılmak ne Homeros'un övgüler dizdiği Macaon ve Podalin[12] gibi olmak ne de İslâm halifelerinin hekimlerine yaptıkları gibi vezir mertebesine getirilmek istiyorlar. Tekrar ediyorum, bugün asla imtiyazlara sahip olma ya da bunlar için yerinme kibri taşımıyoruz. Büyük şairin dizeleriyle ifade edersek şunu arzuluyoruz:

Non sunt mihi nota potentum munera

Taşıdığı bu ağır sorumluluğa karşılık hekimin toplumdan istediği umumi çıkarlar toplumun çıkarlarından hiç bir zaman ayrılamaz.

Gençliğini bunca uzun ve sıklıkla, tehlikeli tıbbi çalışmalar içinde harcayan genç hekim adayının, daha sonra, gerektiğinde hayatı pahasına hastalarının yardımına koşarak, veba, kolera, sarı humma, difteri ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı cesaretle meydan okurken, bence toplumdan cömert bir minnettarlık beklemeğe hakkı vardır. Fakat hiç de beklenildiği gibi olmaz. Hekimin hizmetlerine şükran duyma, bugün sadece hassas ruhlara özgü az rastlanılan bir erdemdir. Hastaların çoğu, hekime ücretini ödedikleri zaman şükran borçlarını da ödediklerini zannederek minnet duygularından kurtulurlar.

Bu konu üzerinde fazla durmadan halkı doğrudan doğruya ilgilendiren meselelerin incelenmesine geçiyorum.

İnsanlar, bütün bilimlerin en karmaşığı ve en zoru olan tıp ilmine sezgi yoluyla erilemeyeceğine inanmalıdır.

Hastanın birinci görevi, ihtiyaç duyduğunda, düzenli tıp eğitimi almış bir hekime başvurmaktır. Bilimi rehber almadıkça acı bir biçimde, yanılma tehlikesi de mevcuttur. Burda Littré'den bir bölümü aktarmaktan kendimi alamıyorum:

"Bilimsel olarak açıklanamayan mucizevi olaylar toplumun aydın kesimi de dahil belli bölümünü etkisi altında tutabilmektedir. Şeyhin müridleri üzerindeki nüfuzu homoepathienin[13] göklere çıkarılması, masaların yerlerinden oynatılıp ruhların çağrılması, başka nasıl açıklanabilir? Bu şekilde kuşkusuz. Şunu da eklemek isterim ki bu gibi şeylerin destekçileri, ilerleme ve gelişme yanlıları arasından da çıkmaktadır. Bunun mantığı ancak akla yatar olanın bilinir kabul edilmesidir. Bilmek için görmek, tecrübe etmek gereklidir. Düzenli bilim, ruhun bilinmeyen derinliklerinden ilham alan düzensiz bilimin denetiminden çıkmalıdır. Bilimi bir put ya da mucizevi bir simya aleti haline getirmek istemiyorum. Fakat bilim adamlarının her zaman halkın yaygın his ve yargılarının çok üstünde olma hayalleri kurduklarını zannetmeyin. Bu yargılar belli koşullara bağlıdır. Bilim iki unsura dayanır. Deneysel olarak kanıtlanmış olan ilki kesindir ve itiraz edilemez Diğeri ise çeşitli olgu grupları için farklı doğrulama ve koşutlama süreçlerinin olması ve kullanmak için bunların iyi bilinmesi gerekliliğidir. Manyetizma, ruhçuluk, homoeopathie, okultizm[14] kesin olmayan ve herkes için kabul edilemeyecek kurallar içerip, sözde sağlam deneylerle kanıtlar ileri sürerler. Oysa bilim her bir olguya uygun tecrübi süreçlerle bunların yanlış olduğunu ispatlayan delilleri ortaya koyar. Güvenilir ve sağlam deliller gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. Yaklaşık ve yetersiz deneyler ise insana bir fikir ya da güç vermeyen boş çabalardır."

Burada beyler, işiniz gayet hassas ve nazik bir boyut kazanmaktadır. Her zaman batıl inançlarla mücadele etmek zorundasınız. Zira insanlar, bizim onlara götürmeğe çalıştığımız ölçütlerden daha çok mucizevi inanışlara meyillidirler.

Littré sözlerine şunları ekliyor: "Batıl inançlarla mücadele etmenin en emin yolu, en ücra ve karanlık köşelere kadar girebilen bilimsel ruhtan yararlanmak ve sadece görmek istemeyen gözlere ve duymak istemeyen kulaklara değil, bütün dünyaya batıl inançların doğallığa ve eleştirel bakış açısına dayanamadığını göstermektir."

Hasta kendisini zevk ve sefaya vermiş, kulüplere dadanmış, her ne olursa olsun mesleğinin gerekleri ile alakasız meşguliyetler edinmiş birini değil, düzenli bir yaşama biçimi olan hekimi seçmelidir.

Hastalar mümkün olduğu kadar, kendilerinin ve ailelerinin tedavisini bir hekime bırakmalıdırlar. Zira hastaya düzenli olarak bakan hekimin hasta üzerinde tecrübesi vardır. Hastanın yapısını, alışkanlıklarını ve eğilimlerini bilir. Bütün bunlar aile hekiminin bir defa gelen hekime göre tedavide başarılı olmasını sağlar.

Hekimini seçmiş olan hasta, hafif bile olsa herhangi bir rahatsızlık duyduğunda hemen bu hekime başvurmalıdır. Zira görünüşte çok ciddi bir durum arzetmeyen rahatsızlıkların, ağır ve öldürücü bir hastalığa dönüştüğü sık sık görülmektedir. Diğer önemli bir konu da ağır hastalıkların iler-

leme devresinde, hekimin hazır bulunup bulunmadığıdır.

Tıp sanatının sorumlu tutulduğu belirsizlik ve kifayetsizlik ithamlarının büyük bir bölümü işte bu ihmalden kaynaklanmaktadır.

Hastalar çekinmeden ve sakınmadan, hastalıklarıyla ilgili konuları hekimlerine açmalıdırlar. Bu hakikaten çok önemli bir konudur. Hekimi en yakın dostları addedip en mahrem hususlarda bile ona danışmalıdırlar.

Hastalar, hastalıklarıyla ilgisi olmayan halleri ve lüzumsuz ayrıntıları anlatarak hekimi bunaltmamalıdırlar. Kendilerini ilgilendiren ve konuyla fazla alakası bulunmayan bir sürü ayrıntıdan bahsetmek yerine; mevcut belirtileri anlatıp, hekimin sorduklarına açık ve net cevaplar vererek, hastalığın teşhisinde ona çok daha fazla yardımcı olabilirler.

Hasta hekime tam ve tereddütsüz itaat etmeli, kendine has fikirleriyle ya da ahbaplarının nasihatleriyle hekimi etkilemeye asla kalkışmamalıdır. Kendisini tedavi eden hekime hastanın güveni öylesine kuvvetli olmalıdır ki ziyarete gelen başka hekim dostlarına dahi hastalığından ve gördüğü tedavi şeklinden bahsetmekten sakınmalıdır.

Müdavi hekimin izni olmadan hasta konsültasyon için asla başka bir hekim çağırmamalıdır. Müdavi hekimin ve konsültasyona gelen hekimin tam anlamıyla mutabık kalmaları çok önemlidir. Zira uygulanan tedavi ne olursa olsun, olumlu sonuç verse de başka bir tedavi biçimi eklendiğinde sonuç felaket olabilir.

Hasta hekimini değiştirmek istediği zaman, bunu hakkaniyet ve nezaket kuralları içinde ve sebeplerini açıklayarak yapmalıdır.

Beyler görüyorsunuz hastalara karşı haklarımız hiç de aşırı ve ölçüsüz şeyler değildir. Üstelik onlardan istediğimiz tamamen hastaların yararına olan hususlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi biz hekimliğin, dalkavukça ayrıcalıkları, şan, şeref ve zenginlikle süslenmesi gerektiği iddiasında değiliz.

Böylesi ayrıcalıklar halkın önünde hekimi yüceltmez. Hakiki bilimsel saygınlık, sayısı ve türleri her gün artan şarlatanlar ormanına karşılık tercih edilmekle elde edilir.

Gerçek bilimin, toplumda baskın olan cehalet tarafından aşağılanması kabul edilemez.

Toplum, bilim adamına (hekime) bir takım dokunulmazlıklar ve ayrıcalıklar vermek mecburiyetinde değilse bile en azından, bilimi korumak ve tıp eğitimiyle ilgili teşvikleri ve kolaylıkları çoğaltmak zorundadır. Tıp Fakülteleri en cömertçe donatılması icab eden yurtsever kurumlar olmalıdır. Halk herkesin faydalandığı bu en yararlı bilim dalının gelişmesi ve ilerlemesiyle yakından ilgilenmelidir.

Dünyanın her yerinde bilime savaş açmış şarlatanlığın doymak bilmez tutkuları ve cehaletle mücadele etmenin tek yolu budur. Acımasız bir kavgada şerefini tehlikeye atarak; aklını, zekasını ve enerjisini harcayan cesur insanların ellerinde yeterli kuvvet yoksa; iktidar, gerçek bilimin yardımına koşarak, halk yararı için en değerli unsur olan insan hayatını koruma işlevini yerine getiren tıp kurumlarını teşvik edip güçlendirmeye çalışmalıdır.

Sözlerime son verirken, sizlere hekimler arasındaki mesleki dayanışma duygusu ile ilgili bir kaç şey söylemek isterim. Beyler, bu ayni zamanda hem hak hem de görevdir. Günümüzde çok ender görülen, hekimler arasındaki bu hakiki sevgi ve dayanışma duygusu, ustalık temeline dayalı bilgi ve tecrübe alışverişi olan bir kurum gibi yerleşmiştir. Halk nezdinde tıp camiasının saygınlığını yükseltmek için en kuvvetli yol budur. Kıskançlık, küçük menfaat hesapları ve geçimsizlik, hekimleri halkın gözünden düşürür. Mesleğimizin büyüklüğüne ve kutsallığına inanmışsak, bütün tıp camiasına ve hastaların esenliğinin aleyhine olan, hekimlerarası dostluk ve dayanışma duygusunu öldüren bu dar çıkarcılığın yerini çömert bir görev rekabeti alacaktır. Ayni özveri fikri, ayni bilim ve görev aşkı ile yürekleri çarpan insanlar için bu uyum, anlaşma ve dayanışma duygusundan daha değerli hiç bir şey olamaz. ☆

8 Salgınlar sırasında şehirlerde sağlığı korumaya yönelik vasıtalar ve yasaların tümü. Bk. *Lugat-ı Tıb.* Eser-i Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye. İstanbul 1316/1318.

9 Gıdaların kurallara uygun olup olmadığını kontrol eden görevliler. Bk. *Lugat-ı Tıb.* İstanbul 1316/1318 (1900); Şerefeddin Mağmumi: Kamus-ı Tıbbî. Kahire 1328. C:1.

10 M.Ö. 430-425 yıllarında Atina'da görülen veba salgını.

11 1382 veba salgınını, Guy de Chauliac, Boccaccio ve Simon de Cavino anlatmışlardır. Bk. Fielding H. Garrison: A.g.e., s.188.

12 Makhaon ve Podaleiros. Asklepion'un oğulları, Makhaon kardeşi Podaleiros ile birlikte Troya savaşına katılır ve her ikisi de hekim olarak büyük yararlılık gösterirler. Bkz. Azra Erhat: *Mitoloji Sözlüğü.* İstanbul 1972,s. 253,318

13 Samuel Christan Friedrich Hahnemann (1755-1843) tarafından karakterize edilen bir tedavi usulüdür. Şu ilkelere dayanır: A- Hastalıklar ve hastalık belirtileri ayni ve benzer patolojik etkiler gösteren belli droglarla tedavi edilebilir (similia similibus curantur). B- İlaçların dinamik etkisi bunları çok küçük dozlarda vererek yükseltilebilir. Dozlar bölünemeyecek kadar küçük olmalıdır. Bu da azami miktarda sulandırılarak veya toz haline getirilerek yapılabilir. Bu yöntem özellikle Amerika'da geniş kabul görmüştür. Bk. *Lugat-ı Tıb.* İstanbul 1316/1318; Fielding H. Garrison: A.g.e., s. 438.

14 Gizli kuvvetlere inanma ve onları etkisi altına alma.

İştikakçi Profesör'e Yanıt

EROL ÜYEPAZARCI

Tarih ve Toplum'un Haziran sayısında Sayın Mete Tunçay'ın de yimiyle "İştikakçi" olan Profesör Şinasi Tekin'in yazarlarından biri olduğum "İkinci Mahmut'un İstanbul'u" adlı kitap için kaleme aldığı eleştiri yazısını okudum. Bazı kişisel işlerimin yoğunluğu nedeniyle yanıtımı gecikmiş olarak "Tarih ve Toplum" okuyucularının dikkatine sunuyorum[1].

Eleştiriyi yanıtlamadan önce sözkonusu yazının tartışma düzeyi hakkındaki düşüncemi belirtmek istiyorum. Bunun içinde "İştikakçi" profesör'ün sık kullandığı bir yönteme başvuralım. "Eleştiri" kelimesinin sözlük anlamına bakalım. T. Dil Kurumu Sözlüğü şöyle tanımlıyor: "bir fikrin, bir hükmün doğruluk ve yanlışlığını meydana çıkararak; gerçek değerini belirtmek için onu incelemek"[2]. Meydan Larousse'da ki ifade ise şöyle: "Edebiyat ve sanat eserlerini açıklama ve yargılama sanatı [3].

İngilizce Webster's sözlüğünde "Bir kişi ve düşünceyi mukayese etme, yargılama ve değerlendirme" diye bir tanım verilirken Fransızların Petit Robert'i işe sözcüğü "estetik veya filozofik bir görüş açısından bir düşünceyi, bir olayı duyarlı bir şekilde yargılamak" diye açıklıyor.[4]

Görüldüğü gibi bu tanımların hiç birinde *hakaret* etme'nin eleştiriyle ilişkisini gösteren bir sözcük yok. Bir de şimdi "İştikakçi" profesörüln eleştirisindeki şu tümcelere bakalım:

- "Fakat bu üslup zaman zaman tatsız, çiğ ve lâübâli bir havaya bürünüyor."
- "Bir milletin geçmişine saldırmaktan, dil uzatmaktan o kadar zevklenip kendinden geçmişler ki yazarlar..."
- "zevksiz ve lâübâli bir sahne..."
- "Yazarların bu milletin geçmişine dil uzatmalarının çirkinliğini ve iğrençliğini gözler önüne sermek için..."
- durumun abesliği, çirkinliği ve iğrençliği ne kadar açık değil mi?..."
- "Münasebetsiz bir cümle, çiğ ve soğuk bir ifade.."
- "Bir yolunu bulup bu milletin geçmişine dil uzatmak amacını güdüyorsunuz."

"İştikakçi" profesörün yazısından yaptığım yukarıdaki aktarmalar bu zat-ı muhteremin eleştirisini hangi üslûpla yaptığını ve dolayısıyla tartışmaya nasıl baktığını göstermeye yeter sanırım. Bu üslûbu bir kere daha "Tarih ve Toplum" okuyucularının önüne getirdiğim için beni bağışlamalarını dilerim. Hemen belirteyim ki, ben böyle bir üslûp içinde tartışmayacağım ve kendisini bu üslûbu ile başbaşa ve "*muhatapsız*" bırakacağım. Çünkü amacım bu yanıtımda sorunları bu alt düzeyde üslûp ile tartışmak ve bundan bazı yararlar ummak değildir. Eleştirel tartışmanın bir "*düzey*"inin bulunması gerektiğine içtenlikle inanıyorum ve bu inancıma bağlı kalacağım. Yapıtımızda yanılgılar ve eleştirilecek kimi noktalar bulunsa da belli bir düzeyde ve çerçeve de tartışıldığı sürece, bunların konumuza bazı katkıları olabileceğine inanıyorum. Ancak gerçekleri açıklarken yukarıda aktardığım ifadelerden bazılarını yinelemek ve yanıtlamak zorunda kalırsam bağışlanmamı dilerim. Çünkü bütün hoşgörü duygularımı harekete geçirsem de hakarete karşı susmak kişisel onur duygumla uyuşmuyor.

Cevabıma bir durum saptamasıyla başlamak istiyorum. Yazdığımız kitap doğrudan doğruya "Bostancıbaşı Defterleri"ni incelemek için kaleme alınmış bir yapıt değildir. Sayın Mete Tunçay'ın eleştiri yazısını tanıtırken söylediği "Bostancıbaşı Defterleri hakkında son çıkan kitap" ifadesi gerçeği göstermediği gibi, "İştikakçi" Profesörün Bostancıbaşı Defterleri'nin nasıl incelenmesi gerektiği hususunda ki yorumları da-biz kitabımızda böyle bir amacı gütmediğimizden- kitabın eleştirisiyle alâkası olmaması gereken genel anlamda sözlerden ileri gidemez.

Yazdığımız kitabın adı "II. Mahmut'un İstanbul'u"dur. 1808-1839 arasında padişahlık yapmış bu ilginç, etrafındaki kişilere göre çok çağdaş, ama bahtsız padişahın dönemindeki İstanbul'u özellikle Boğaziçi'ni anlatmayı amaçlamıştır. Eserde kullandığımız en önemli kaynaklardan biri de 1815 tarihli Bostancıbaşı Defteri'dir. Bütün Haliç ve Boğaz sahillerinde ki yerleşimi tek, tek saptayan bu belgenin önemi açıktır. Bu nedenle ve bildiğim kadarıyla ülkemizde ilk kez olmak üzere bu defterin "tıpkı basımı" kitabın arkasına ek olarak konulmuş ve bu defterlerin önemi üzerinde kitabın önsözünde bir yorum yapılmıştır. Ama yine vurgulayalım; kitabın konusu hiç bir zaman Bostancıbaşı Defterleri'ni irdelemek olmamıştır.

Yapıtı inceden inceye tetkik ettiği anlaşılan ve "haşmetlum" yerine "haşmetlu" yazılmış diye neredeyse iki sahife eleştiri yapan "İştikakçi" profesörün bu gerçeği anlamamasına olanak yoktur. Öyleyse asıl amacı okuyucuya "II. Mahmut'un İstanbul'u"nu anlatmak olan bir kitabı eleştirirken kalkıp da kitapta kullanılan önemli kaynaklardan biri olmak niteliğinden başka bir özelliği olmayan Bostancıbaşı Defterleri için "sizin yaptığınız gibi incelenmezşöyle şöyle incelemeliydiniz" demenin ne anlamı vardır?

Eğer biz de "İştikakçi" profesör gibi sevdiğim bir halk deyimiyle "öküz altında buzağı arasaydık" bu eleştirinin altında "bacanağı Sayın Turgut Kut'un hazırlamakta olduğunu söylediği kitabının reklâmını yapmak amacından başka bir anlam bulamadık" derdik ve aslında da hiç te haksız olmazdık.

Sayın Kut'u bu târizimizden doğal olarak uzak tuttuğumuzu ve çalışmasının önemini takdir ettiğimizi ve eserinin yayınlanmasını merakla beklediğimizi de belirtmek isteriz. Zaten kitabımızın önsözünde de-herhalde bu satırlar Şinasi Tekin'in gözünden kaçmış- Sayın Turgut Kut'un bu çalışmalarından bizde bahsetmiş; bizim 7 adet olarak saptadığımız bu defterlerin Sayın Kut'un belirlemesine göre 12 adet olduğunu da ayrıca belirtmiştik.

Bu ilk saptamamızdan sonra "İştikakçi" profesörün eleştirilerinden önemlice bulduğum bir kısmını yazısındaki sırayla yanıtlayacağım.

Önce kitabı görmeyen "Tarih ve Toplum" okuyucuları için bir de biz yineleyelim. Kitabımızı kendi düşüncemize göre-resmî bir tarih kitabının kuruluk ve sıkıcılığından kurtaralım diye- hayali bir senaryo içinde çağımızın iki kişisini II. Mahmut dönemine götürerek bazen padişah kayığında bazen de o dönemin önemli adamları olan Şânizâde Atâullah, Keçecizade İzzet Molla ve Başhoca İshak Efendi gibi ilginç kişilerin yanında dolaştırıp kitabın öykü çerçevesini çizdik. Bu kişilerin ağzından küçük anekdotlarla dönemi betimliyebilecek saptamalar yaptık. Bunu yaparken olayları saptırmamaya özen gösterdik, ama kendi yorumumuzu ve inandıklarımızı da yazdık.

Bu yaklaşımımız eleştirilebilir.Hiçbir itirazımız yok. Ancak kitabın önsözünde kullanacağımız yöntemi açıklamış ve dönemi "hayalî" bir gezi ile izleyeceğimiz söylenmiş olduğu halde "İştikakçi" profesörün bizleri eleştirisinin pek çok yerinde kitabın içinde "hayalî senaryolar", "uydurma sahneler" icat etmekle suçlaması anlaşılır bir olgu değil.

Eleştirmenin bizi "eskiye çatma, geçmişi küçük görme hastalığı" ile suçlamasına gelince eskiyi yani Osmanlı'yı değerlendirirken kendisiyle aynı kanaate sahip olmadığımız ortada, ama bunun hastalıkla filan ilgisi yok. Uygar bir düzeyde bizim ve kendisinin düşüncelerini irdelemeye her zaman varız, ama "gerçeğin ve doğrunun tek bekçisi olarak kendini gördüğü için; bu gerçek ve doğru hakkında yargıda bulunmayı çok doğal hakkı sayan ve karşıt yargıları hastalık diye nitelendiren" bir zat ile adının önünde profesör titri olsa da ve bu profesörlüğünü Amerika'da yapsa da böyle bir düzeyli münakaşanın olabileceğini sanmıyoruz.

Biz kitabımızda Osmanlı'da bulunduğu dönemin evrensel değerleri

ile çelişen çağdışılıkları ve Osmanlı ricali içindeki değersiz kişileri eleştirdik.. Örnek verirsek Şeyhülislam Esirîzâde Mehmet Efendi'yi yerdik.Neden mi? Köprülü Mehmet Paşa ölünce padişahın huzurunda:

"- Baban çok zalim bir adamdı; nahâk yere çok kan döktü." deyip yeni sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'dan;

"- Katlettiği adamlar için senden fetva alırdı." cevabını alınca;

"- Ne yapayım zulmünden ben de korkardım" yanıtını verdiği için!

Tıpkı Fazıl Ahmet Paşa gibi bu riyakar şeyhülislâma sormaz mısınız?

"- Sen Allah'tan korkmayıp da sadrazamdan mı korkardın?"

Bu tiynette bir adamı sırf "meşihat" kutsal makamını işgal ediyor diye eleştirmeyecek miydik?

Yine hepsi Osmanlı olan Şânizâde, Başhoca İshak Efendi ve şanssız II. Mahmut, yeniçeriliği ilga eden fetvayı cesurca veren Şeyhülislam Kadızâde Mehmet Tahir Efendi için kitaptaki olumlu yorumları niye anmıyorsunuz?

Kanınızca Osmanlı tarihinde hiçbir şeyi eleştirmemek mi gerekiyor; eleştirenler sizin kanınızca "milletin geçmişine dil mi uzatmış" oluyor. "İştikakçi" profesör "Osmanlı tarihin gerilerinde kalmış, savunucusu yok yani ortalık bomboş; bindir gitsin" diye yazıyor. Bizce kitabımızda böyle bir değerlendirmeyi haklı gösterecek bir durum yok. Yok da Osmanlıyı "İştikakçi" profesör gibiler bu yaklaşımla savunacaksa, vah zavallı Osmanlı'ya!

Kitabımızda "Donanmanın gidişini Osmanlı Sarayı'nın *dişileri* de bu köşke gelerek izliyebiliyorlar" diye yazmışız."İştikakçi" profesör soruyor. Dişi sözcüğünü nasıl kullanırmışız? Hanımefendi yerine "Dişi efendi" mi dermişiz; "Kızınız veya kerimeniz nasıl?" diyeceğimize "Dişi çocuğunuz nasıl" mı diyormuşuz? Bu soruların ardından okuyuculardan özür diliyorum, ama "abesle iştigal eden" upuzun bir hakaretnâme...

Evvela belirtelim ki, yukarıdaki tümcede "dişi" kelimesini özellikle kullandık. Söz konusu olan kadınlar padişahın haremindeki kadınlardır. Sizin buyurduğunuz gibi gerçekten de "dişi kelimesi insan türü *ile* ilgili olarak kullanıldığında daima kadının cinsel tarafını" kastetmektedir.Bu sizin tanımınız. İşte yukarıda ki tümcede *dişi* sözcüğünün kullanılmasının nedenini de sizin bu tanımlamanız doğruluyor.

Hareme kapatılmış yüzlerce kadının belirleyici tek niteliği "dişi"likleridir. Onlar ne sevgili, ne karı ne de hayat arkadaşıdır. Yalnız *dişi*dirler; yalnız bir adamın cinsel tutkularını gidermek için oraya kapatılmışlardır. Bana kalkıp harem uygulamasının eski Bizans'ta da olduğu, onun etkisiyle Osmanlıya geçtiği, o dönemlerin kıymet hükümlerinin çağımızdan farklı olduğu, XVIII. yüzyıl Fransız krallarının onlarca, yüzlerce metresi olduğu gibi itirazları ileri sürmeyin. Hepsi kabul, ama bu savlarınız haremdeki kadınların oraya kapatılma amaçlarını ve yalnızca-padişah anaları ve kızları hariç- birer *dişi* muamelesi gördükleri gerçeğini değiştirmez.Haremdeki bu kadınların yalnız "dişi" olması niteliğinden Osmanlı padişahları bile şikâyetçidir. Abdülmecid'in özel doktoru Şpitzer'in anıları bu hususun açık bir kanıtıdır.[5]

İşte Sayın "İştikakçi" Profesör bu harem kadınları için "dişi" sözcüğü bilerek kullanılmıştır ve kanımızca onların durumunu vurgulamak bakımından bu sözcük "kadın" sözcüğünden daha anlamlıdır. Merakımızı anlatabildik mi bilmiyorum, ama sanki kitapta "kadın" sözcüğünün geçmesi gereken her yerde "dişi" sözcüğünü kullanmışız gibi bize hakaret edip sayfalarca yalan, yanlış yorum yapmak da kanımızca Osmanlı'nın sıkça kullandığı bir deyimle "sebük-mağzâne" bir davranıştan başka bir şey değildir.[6]

Yine kitapta uzunca bir inceleme olan "Osmanlı Ailesi-Bir Çözümleme" başlıklı bölüm eleştirilirken bu bölümün bütünseli içinde bir yorum getirmektense, tek bir cümleyi alıp eleştiri yapmak da kanaatimizce en azından iyi niyet eksikliğini gösterir.

Bu bölümde Osmanlı'da din adamları dışında yönetici sınıfın aile bağlamında bir süreklilik gösteremediği; en çok bir kaç kuşak sonra yok olduğu vurgulanmış ve bunun nedenleri irdelenmiştir. Bu nedenlere katılmazsınız, anlarım. Ancak insanların göçebeliği derken yönetici sınıfın bir yerde uzun süre kalmamasını; sürekli mevki ve mahal değiştirmesini kastettiğimiz halde, bunu sanki yörük göçebelerinden bahsediyormuşuz gibi ele almanız ve bizimle göçebeler "haşerât-ı bahriye" yemez, Boğaz'da ölürlerdi diye çok ince (!) alay etmenizin yorumunu da okuyucuya bırakıyoruz.

Kiliselerde nüfus kaydı tutulmasının önemini vurgulamamıza niye kızdınız onu hiç anlayamadık."Tarih ve Toplum"un sürekli okuyucuları Sayın Kevork Pamukçiyan'ın Ermeniler hakkında yazılarını okurken verdiği ayrıntıları hatırlarlar. Kim nerede ne tarihte doğmuş, kiminle hangi tarihte evlenmiş, kaç çocukları olmuş hep ayrıntılarıyla yazar. Bunu da kilise kayıtlarından çıkarır. Biz kitabımızı yazarken böyle kayıtların olmamasının eksikliğini çok hissettik.

İngiliz Elçisi Sir Robert Liston'un II. Mahmut ricaline verdiği ziyafet bahsinde Osmanlı üst yönetiminin çatal,bıçak kullanılmasına şaşmasını yazmamız da "İştikakçi" profesörü kızdırıyor. "Bu satırları yazan efendiler (yani biz!) Amerika'da bazı sofralarda on parmağın birden kullanılmasının hiç de yadırganmadığının farkında değiller. Yazık çok gerilerde kalmışsınız. Ama pek yakında çatal, bıçak konusunda bu çağdaşlaşmaya ayak uydurabileceğinizden eminim." diyor Eleştirinin bu türlüsüne ne denir? Pek çok kez gittiğim Amerika'da hafızamı çok zorladım, ama özel bir kemikli tavuk kızartması yapan "Kentucky" lokanta zincirlerinden başkasında-orada da çatal, bıçak verirler- on parmakla yemek yendiğini gördüğümü hatırlamıyorum. Fakat bir Arap ülkesinde yarı resmî bir davette elle pilav yendiğine tanık oldum ve yiyenlerin bileklerinden sızan yağları görünce midem allak, bullak oldu. Sonuçta eleştirmenimizin emin olmasına karşın en az midemin sağlığı açısından geri kalmayı tercih edeceğim ve "çatal, bıçak" konusunda ilericiliği "İştikakçı" profesöre bırakacağım.

Gelelim eleştirmene göre en büyük günahımıza. Hekimbaşı Behçet Efendi'ye padişaha "haşmetlu" diye hitap ettirmişiz; doğrusu "haşmetlum" imiş. Sözcükteki son "m" harfini yazmamakla "miletimizin geçmişine saldırmaktan, dil uzatmaktan o kadar zevk alıyor"muşuz ki "kendimizden geçiyor"muşuz!..

Bu satırları okuyunca gözlerime inanamadım. Bütün titizliğimize karşın kitapta bazı dizgi hataları var. Kitabın 1992 kitap fuarına yetiştirilmesini arzulayan kitap yayımcısının bu haklı isteğini gerçekleştirmek için düzeltme işlerine gerektiği kadar zaman ayrılamadı. Bu arada "haşmetlum" sözcüğünün sonunda ki "m" nin yazılmaması gibi bazı hatalar da düzeltilemedi. Aynı nedenle eleştirmenin haklı olarak tenkit ettiği Boğaz haritasını da istediğimiz gibi yaptıramazdık. Meselenin açıklaması bu kadar basit. Ama "İştikakçi" profesörün bu olasılık hiç aklına gelmiyor, bizi "milletimizin geçmişine dil uzatmaktan zevk alıp kendinden geçen" bir sapık yapıyor. Bu işte bir anomali var ama biz de mi yorumu yapan zatta mı okuyucu takdir etsin.

Diyelim bu "m" harfini bilerek yazmadık. Bizi en fazla padişahla böyle konuşulmaz diye eleştirebilirsiniz. Kitabımız Osmanlı "elkâb-ı resmiyesi"ni aynen günümüze iletmek amacıyla yazılmadı ki. O zaman kitapta eski bir sadrazamdan bahsederken Osmanlı teşrifatında âdet olduğu üzere "ubbuhetlü" demedik diye de bizi eleştirmeniz gerekir. Bir "m" harfinin basılmasını bu kadar büyütüp yarım sayfa "iyelik eki" kullanmak dersi vermesi "İştikakçi" profesörün mesleği ile ilgili bir *saplantısı* kabul edebilir ve bunu anlayışla karşılayabiliriz; ancak bu saplantısı bize "milletin geçmişine dil uzatmanın çirkinliği ve iğrençliği" veya "durumun abesliği, çirkinliği hatta iğrençliği" gibi haysiyet kırıcı hakaretler yapmasına hak kazandıramaz. "İştikakçi" profesörün biz yazarlara karşı kullandığı sözcüklere ve bunun nedenine bakınız! Ne diyelim; kendisine Osmanlı'nın bir özdeyişiyle yanıt vermekle yetineceğiz: "Üslûb-u beyan ayniyle insandır." Bu güzel özdeyişi genç okuyucular için açıklayalım:

Bir insanın meramını anlatmak için kullandığı ifade tarzı kendisinin aynısıdır; yani yetişme tarzının, aile terbiyesinin ve kültür birikiminin bir bileşkesidir.

Son olarak nezaket (!) üslûbuyla müsellem "İştikakçi" profesörün "münasebetsiz, çiğ ve soğuk" bulduğu bir kanımız hakkındaki eleştirisini yanıtlayalım.

Kitabımızda Osmanlı'nın dilde Farsça ve Arapça sözcükleri gereksiz yere kullanmasını yermiş ve bu gün "Yenikapı" dediğimiz semte sanki marifetmiş gibi "Bâb-ı Cedit" demelerini eleştirmiştik. Ne büyük günah işlemişiz!

Bu günahı işlemekte devam edeceğiz. Çünkü Osmanlı aydınının dilde Türkçe yerine gereği olmadığı durumlarda bile -Meselâ burada olduğu gibi "Yenikapı" sanki felsefi veya dini soyut bir sözcükmüşde Türkçede karşılığı yok sayılıp Arapçası kullanılması gerekirmiş gibi- Arapça ve Farsça sözcükleri kullanmayı marifet sayması dil modası, genel dilbilimin kavramları (ne demekse!) ile açıklanacak; Osmanlı'nın dil zevki ve dil esprisi diye yüceltilecek bir olgu değildir. Yönetici ile yönetilen millet arasındaki bağları kopartan bir etken ve çoğu devşirme olan yönetici tabakanın yönettiğini aşağılamasının bir göstergesidir ve eleştirilmeye layıktır. Konuyu gerektiği için biraz açalım.

Bilindiği gibi "İştikakçi" profesörün bizi geçmişine saldırmak ve dil uzatmakla suçladığı "millet "ve" milliyetçilik" kavramları 1789 Devrimi'nde gündeme gelmiş, yaygınlaşmış ve etkinleşmiştir; ama bu dönemden evvel de hiç bir Fransız aydını, hiç bir İngiliz aydını "İdraksiz Fransızlar", "İdraksiz İngilizler" sözcüğünü diline pelensenk etmemiştir. Habuki Osmanlı'nın aydın ve yönetici kesimi için Türk halkı hep "etrâk-ı bî idrak"tir. Bu sevimli Evliya Çelebi'de de böyledir, Arnavut kökenli Koçi Bey'de de, Şair Nef'i de de, Nâbi'de de.

Bu akıldâneler kendi milletinin kullandığı "Yenikapı" yerine"Bâb-ı Cedit" demeyi marifet zan etmişler; Türkçe sözcük kullanmayı "avamperestâne" bir davranış sayıp Arapça ve Farsça sözcükleri herhalde daha asil(!) bulduklarından kullanmayı yeğlemişlerdir. Avrupa ulusları benzer şekilde kendilerinde görülen Latince hayranlığından kitapta incelediğimiz dönemden çok önce kurtulmuş iken Osmanlı aydın ve yönetici tabakası bu durumu sürdürmüş Arap ve Acemperestliği bir ayrıcalık gibi algılamış ve kendi ulusunu aşağılamağa devam etmiştir.

O kadar aşağılamıştır ki Kadimî adlı Divan-ı Hümayun Kâtipliği yapan bir şair Hazreti Muhammed'e atfedilen uydurma bir hadisi "Üktül-üt-Türke velev kâne ebbak" yani "Türk'ü öldür baban da olsa" zevzekliğini uyak alarak aşağıdaki beyitleri yazmış, hiç bir tepki görmemiştir(!).

Devr idelden beri şâhım eflâk
Zem olur âlem içinde etrâk
Vermemiş Türk'e Hüda hiç idrâk
Aklı evvelde olursa bi bâk
Üktül-üt Türke ve levkâne ebbak

Türkü zan etme kim ola âdem
Türk ile durma oturma bir dem
Şeker alsa eline Türk ola sem
Ser-i etrâki kesüp hiç yeme gam
Üktül-üt Türke ve levkâne ebbâk

Ey Kadimî Türke hiç olma yakın
Sözleri olur ise dürr-i semin
Zinhar olma sakın Türke yakın
Kes başın, kanını dök, çekme gamın
Üktül-üt Türke ve levkâne ebbâk

Şiiri bu günkü dilimize çevirmeğe çalışalım:

Felekler döneli beri "yani dünya kurulduğundan beri"
Türkler herkesin içinde ayıplanmış, kınanmıştır,
Yaradılıştan olan aklı bile olsa korkma
Allah Türk'e hiç kavrayış vermemiştir
Türk'ü öldür baban da olsa

Türk'ü adam olur sanma;
Türk'le hiç bir zaman bir arada olma.
Türk eline şeker alsa zehir olur.
Türklerin kafasını kesip hiç gam çekme, üzülme
Türk'ü öldür baban da olsa

Ey Kadimî sözleri pahalı bir inci bile olsa
Türk ile yakın"dost, aşina" olma.
Aman ha sakın Türk'e yakın olma.
Başını kes, kanını dök; bunun içinde üzülme
Türk'ü öldür baban da olsa

İşte bir Osmanlı devlet görevlisinin şiiri.

"Bu ne husumet! Bu ne mel'anet! Bununla beraber o menhusun da Türk'ün ekmeğini yiyerek yetişmiş olduğu bulunduğu memuriyetten belli. Fakat böyle nankörler yalnız o değildi. Osmanlı saltanatı zamanında iktidar mevkiine çıkmış olanların bir çoğunda dahi Türk'ü aşağı görme, kendi mensup olduğu ırkı yüksek görmek gibi şaibelere ben hayatımda bir çok kereler şahit olmuştum."

Bu şiiri yorumlayan yukarıda ki sözler kimin mi? Muhafazakâr ve dindar olduğunu kimsenin yadsıyamayacağı ve bu nitelikleri nedeniyle 1933 Üniversite Reformu'nda kürsüsünden olan Profesör Mehmet Ali Aynî'nin[7]. Bu saygıdeğer kişi "İştikakçi" profesör gibi Osmanlı için kayıtsız, şartsız ön yargıyla hareket etmediğinden pek alâ Osmanlı'yı eleştirebiliyor.

Sonuçta tekrar vurgulayalım ki, Osmanlı aydınlarının ve yönetici takımının dildeki bu gericiliğini ve bunun sonucu kendi halkını aşağılamasını eleştirmek hakkını her zaman saklı tutuyoruz. Bunu dil modası, Osmanlı dil zevki, genel dil bilim kavramları gibi deyimlerin arkasına saklanarak ve bizi "Milletin geçmişine dil uzatmakla" itham ederek eleştirmenizi kabul etmiyoruz. Tıpkı bu gün gerekli, gereksiz ingilizce sözcükleri kullanmayı, utanıp sıkılmadan "eyç bi bi" diye TV kanalı adını söylemeyi marifet sayan ukalâların bu marifetlerini savunmak için "ama efendim türkçede eş anlamlısı yok ki" demelerini kabul etmediğimiz, kendi dilleri ve uluslarına saygısızlık yaptıklarını söylediğimiz gibi.

Bu arada bu dil konusunda ki savınızı pekiştirmek için verdiğiniz iki örnekte ki bilgi eksikliğinizi de belirterek bu konuyu da kapatalım. Aksaray semtinin ismi sizin sandığınız nedenlerden değil, İshak Paşa'nın Karaman seferinden sonra Niğde Aksaray'ında oturan Türkleri bu semtte iskân etmesinden gelmiştir, tıpkı Fatih'teki Çarşamba semtinin isminin olduğu gibi[8].

Bir de "İstanbul'un Ahırkapısı'nın ahırla ilgisi ne?" buyuruyorsunuz. Bunu anlamak için öyle uzun boylu araştırmalar; konuya özgün kitaplara başvurmaya gerek yok. Bir zahmet edip sıradan bir genel kültür yapıtına örneğin Meydan Larousse'a baksaydınız Ahırkapısı'nın ahır ile olan ilgisini o mevkide ahır olup olmadığını anlardınız. Bu kadar zahmeti bile ihtiyar etmeyip yanlış ahkâm yürütmek ve bu yanlışlıklara bina edilen ön yargılarla kişilere hakaret etmek için isminizin önündeki akademik elkâp bile yeterli özür sayılamaz![9]

Okuyucuların sabrını kötüye kullanmamak için benim için üzücü olan bu yanıt verme işini burada kesiyorum, ama son söyleyeceğim iki husus var. Birincisi şu:

Tarih ve *Toplum*'un eski sayılarından biliyorum Sayın Prof. Talât Tekin ile bir polemiğiniz olmuştu. Sayın Tekin'in sizi "dergi'nin 'etimolog' dostumuz diye tanıttığı Ş. Tekin" diye tavsif etmesini "Şahsa ve umuma zımnen hakâret taşıyan bir mânada gördüğünüzü yazmıştınız[10]. Yani size "etimolog dostumuz" denmesinde bile küçümseme buluyordunuz ve bunu ulu şahsınıza ve şahsınız dolayısıyla kamuya hakâret olduğunu söylüyordunuz. Azıcık bir insafınız varsa bize karşı kullandığınız dil siz-

de bir utanma duygusu yarattı mı?

Kendi cân-ı azizinize 'etimolog dostumuz" denmesi *zımnî hakâret* oluyor da yukarıda örneklerini verdiğimiz sözleriniz sıradan bir eleştiri kapsamına mı giriyor ve bu davranış bir bilim adamının tutarlı olması gereğine ne kadar uyuyor?!.

İkinci husus ise şu: Kendimi bir tarafa bırakıyorum; kitabın diğer yazarı Cahit Kayra'yı tanıyor musunuz? Uzun yıllar namuslu bir bürokratlık yapmış; müsteşarlığa, büyükelçiliğe ve bakanlığa kadar yükselmiş ve bu gün 76 yaşında kısıtlı malî olanaklarıyla yaşayan ve Türk okuruna birşeyler vermeğe çalışan bu saygı değer kişiye "milletinin geçmişine saldırmaktan zevklenip kendinden geçen" sıfatını vermeye nasıl cüret ediyor ve hangi âlî(!) nitelikleriniz yüzünden bu hakâret etmek hakkını kendinizde buluyorsunuz.

Eğer *Tarih ve Toplum*'un okuyucularına saygımız sınırsız olmasa sizi kendi akademik(!) üslûbunuzla yanıtlamak benim için hiç zor olmazdı bilesiniz[11]

Sözü uzatmak ve polemik yapmak hususunda ki merakınızı biliyorum. Eğer bu yanıtımı cevaplandırır ve yine aynı seviyeli(!) üslûpla yazarsanız size bu kez yanıt vermeyeceğimi de bilmenizi isterim. Bu yalnızca okuyuculara olan saygımızın ve hakaretleri yanıtlamanın tek yönteminin cevap yazmak olmadığının bilincinde bulunmamızın sonucudur.

1 Kitabın diğer yazarı Sayın Cahit Kayra bu eleştiriyi yanıtlamayı eleştirinin içeriği ve üslûbu açısından gerekli görmedi. Eleştiriyi okuyunca kendine özgü İstanbul efendiliği ile "Çok seviyeli(!), hele dil bilgisine katkıları yadsınamaz" dedi geçti. Ama ben onun kadar efendi olamadığımdan bu yanıta gerek duydum.
2 *Türkçe Sözlük*. İstanbul 1945; sahife: 182
3 *Meydan Larousse*, Cilt: XII. İstanbul 1973, sahife: 57
4 *Webster's New Universal Unabridged Dictionary*. New York 1988, sahife: 473 ve Le Petit Robert. Paris. 1977, sahife: 426
5 Hususi Doktoru Şpitzer Tanzimat Padişahını, Saray'ı ve 1840-1860 Hâdiselerini Anlatıyor. *Tarih Konuşuyor Dergisi* Sayı: 13 ve 14. İstanbul 1965
6 Bu "sebûk-magzâne" sözcüğünün anlamını merak eden genç okuyucular Ferit Devellioğlu'nun yazdığı *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara 1962, sahife: 1111'e bakabilirler.
7 Aynî Mehmet Ali. *Milliyetçilik*. İstanbul 1943, sahife: 393-394
8 Eyice Semavi. *İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme*. İstanbul, s: 215 ve İstanbul Ansiklopedisi Cilt: 1. İstanbul 1963, sahife: 535
9 *Meydan Larousse* Cilt: I. İstanbul 1969, sahife: 159
10 *Tarih ve Toplum*. Ekim 1991 tarihli 94. sayısı, sahife: 16
11 Bu saygımın aynısını *Tarih ve Toplum* Dergisinin değerli yöneticilerinde de görmek isterdim. Ama üzülerek gördüm kitap tanıtma adı altında en ağır hakaretleri içeren bir eleştiriyi(!) yayınlarken asgari nezaket kurallarına uymak gereğini "İştikakçi Dost"larına hatırlatmayı gereksiz bulmuşlar. Bu sitemimi eleştiriye gücenmek diye yorumlayacaklarına ve her onurlu insanın "iğrenç davranış" gibi, "milletin geçmişine saldırmaktan zevklenip kendinden geçmiş" gibi hakaretlere tepki göstermesinin normal hakkı olduğunu kabul edeceklerine inanmak istiyorum.

Elle Skopetea: *"Örnek Krallık" ve Megali Idea*

HERKÜL MİLAS

Selânik Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma ilk kez 1984'de, son biçimiyle 1988'de yayımlanmıştır (*To "Protypo Basileio" Kai Hé Megalé Idea*, Atina: Polytypo Yayınları, 456 sayfa). Giriş ve Sonsöz'den başka beş bölümden ve zamanın kaynaklarını sunan toplam 996 dipnottan oluşan bayan Skopetea'nın bu tarih çalışması, Yunan ulusçuluğun 1830-1880 yıllarındaki ideolojik ve toplumsal serüvenini ele almaktadır.

Yunan Devleti'nin kuruluşunu izleyen yıllarda, Yunanlılar arasında tartışılan konularından biri yeni devletin varabileceği en geniş sınırlarıydı. Kimilerince bu sınırlar "ayaklananların" bulunduğu yörelerle, kimilerince tarihsel antik bölgelere göre belirlenmeliydi. Bu yıllarda bu konuda bir belirsizlik görülür. Üzerinde anlaşılan konu yeni devletin bir "Avrupa" devleti olacağıdır; "*Avrupa uygarlığının son tahlilde bir Yunan uygarlığı olduğu varsayılıyordu*" (s.55). Birinci bölümde, dört altbaşlık altında ayrıca, yeni kurulan devlet sınırları içinde eskiden yaşıyanlarla dış yörelerden gelenlerin (savaşçılar, göçmenler ve aydınlardır bunlar) arasındaki iktidar mücadelesi ele alınmaktadır. 1848'de bu mücadele Millet Meclisi'nde açık bir biçimde ortaya çıkar. İki kesimin ortak yanı, "yabancı" Bavarya yönetimine karşı tutumlarıdır.

İkinci bir sürtüşme alanı iç ve dış Yunanlılar (Yunanistanlı/Yunanlı) sorunudur. Yunan Devleti'nin kuruluşuyla birlikte, özellikle "Doğu"da (İstanbul, Anadolu gibi) Yunan toplulukları kalabalıklaşıp gelişmektedirler (s.68). Yunanistan'da bu "soydaş"lara parababası ve çıkarçı gözü ile bakılmaktadır. (Oysa Türk Yönetimi yıllarında bu tür kimselere "yardımsever", Yunan İhtilali sırasında ise "yabancı" gözü ile bakılırdı) (s.77). Tanzimat Fermanı'yla, Atina ile dış Yunanlılar arasında çıkar birliği yok olmaktadır (s. 82); ulusal devlet zengin "dış" Yunanlılar'a kıyasla o denli güçlü değildir.

Yazar, Osmanlı Yönetimi'ni hiç tatmamış olan ve Batı etkisinde gelişmiş olan Yedi Ada (Batı'daki Yunan Adaları) halkı ile çok özel bir konumda olan Fenerliler'i ayrı bir altbaşlık altında ele almaktadır. Birinciler gerçek Avrupalılar, ikinciler ise Yunanistanlılar'ın tepkisine neden olmuş olan Doğu'lu ve politik deneyimli aydınlar olarak nitelenmektedirler.

İkinci bölümde ulusu oluşturan dil ve din gibi öğelerin alanındaki arayışları konu edinmektedir. 1821 Yunan İhtilal'i sırasında "Patrikhane resmen Osmanlı düzeninin hizmetine girdiğinden" (s.121) bağımsız Atina Kilisesi ve yeni Devlet İstanbul'daki Ortodoksluk'un merkezi ile her türlü ilişkiyi koparacak, hatta Papa ile ilişkiler ve laiklik olanakları aranmaya başlanacaktır (s. 126). Bu ilişkiler ancak 1850'de düzelecek, devlet ve kilise ittifakı kurulacak ve "Devrim düşmanı" Patrik 5. Gregorios bile martir sayılmaya başlanacaktır. (s.134). Bölümün son altbaşlığı eğitim alanındaki gelişmelerle ilgilidir. "Dış Yunanlılar"ın bu konuda büyük katkıları olur: "*1861'de İstanbul'da 'Hellen Filolojik Dernek' kurulmuş..., sadrazam da derneğin ilk üyelerinden biri olmuştu*" (154).

Üçüncü bölümde Avrupalılar'la ilişkiler ele alınmaktadır. Fallmerayer 1830'da çağdaş Yunanlılar'ın eski Yunanla ırk akrabalıklarını yadsıyınca arkeoloji, kazılar, halkbilim, gelenekler v.b. seferber edilir; "*Yunanlı tarihçi Yunan tarihinden başka bir konu ile ilgilenmeyi düşünemez, bir yabancının da Yunan tarihi yazacağını da düşünemez*" (176). Bizans (ki bu tarihe kadar ya unutulmuş yada geriliği yüzünden yadsınmıştı) Sp. Zampelios ve K. Papparregopoulos tarafından keşfedilir. (s. 179). "Resmi tarihçilik" denebilecek bu gelişme ile Balkanlar da "Hellen" olarak algılanmaya başlanır (s.184-188).

Dördüncü bölüm *Megali Idea*'ya (M.İ.) ayrılmıştır. Terim olarak ilk kez 1844'de kullanılmış olan M.İ. 19. yy. içinde üç aşamadan geçecekti. En başta İstanbul merkez olarak algılanacak ve bir İmparatorluk düşlenecektir. Sonra Atina merkez sayılacak, sınırların genişletilmesi düşünülecektir. 1870'lerde Osmanlı Devleti içindeki reformlarla, Avrupa güçlerinin bu devleti muhafazaya kararlarıyla ve Rum cemaatin gelişen konumuyla ilişkili olarak "Hellenotomanizm"i düşüncesi gelişecektir. Bu anlayışa göre Yunanlılar Osmanlı toplumunun bütünlüğü içinde ve bu devletin uyruklusu olarak yaşayabileceklerdi. Bu görüşleri krize sürükleyen olaylar ise, sırasıyla, Kırım Savaşı, Girit isyanı ve 1875-8 olaylarıdır.

Bu bölümün devamında ve beşinci bölümde Yunanlılar'la öteki Balkan devletleri ilişkileri ele alınmakta ve Sırp devletinin deneyimi ile kıyaslamalar yapılmaktadır. Rusya'nın rolü, Balkanlar'daki çekişmelerin ideolojik kökenleri, resmi ideolojinin bocalamaları, Avrupalılar'a karşı "layık" görünme kaygıları, farklı konumdaki Yunanlılar arasındaki mücadeleler bu kitabın derinlemesine ele aldığı başka konulardır. Yazar çok başarılı bir biçimde, ulusçu dönemimizde, içinde yaşadığımız ideolojik kargaşayı verebilmiştir. *"Günümüzde ulusçuluğu araştıranın sorunsalı, ulusçuluğun dilinden başka kullanabileceği bir dile sahip olmaması ve bu kısır döngünün içinde kalmasıdır"* (s.431). Sorunun bilincinde olan yazar sorunun üstesinden gelebilmiştir.

Osmanlı ve Türkiye tarihiyle doğrudan ilişkili bu kitabın çok yetersiz özeti, zamanımızda egemen olan ulusçu ideolojinin aşırılıklarını yeterince ortaya koyamamaktadır. Yazarın kıvrak ve esprili havasını verebilmek için aşırılıklardan bir örnekle yazıya son verelim: *"II. Mahmut'un ölümü işitilince,* (Yunanistan kralı) *Otton İstanbul'a gidip imparator tacını giymek ister. Tarihçi Lebides'e göre, onu zar zor caydırır; bunu da, var olan tek buharlı geminin tamir edilmekte olduğunu söyleyerek sağlar"* (274).

Matbuat Hatıralarım'ın Karartılan Talihi

ALİ BİRİNCİ

Matbuat tarihimizin en mühim isimlerinden biri olan Ahmet İhsan Tokgöz'ün hâtıraları, şüphesiz bu tarihin en güzel hikâyesidir ve bu bakımdan da benzeri ve rakibi olmayan bir kitaptır. Bu denli kıymetli bir mehazın ilkinden altmış sene sonra basılabilmiş olması ise garip, garip olduğu kadar da düşündürücüdür. Matbuat hayatımızın bahçesinde çok zevkli ve öğretici bir seyahati andıran kitap kültür tarihimizde bir devrin (1888-1914) gerçek bir hikâyesini vermektedir.

Kısaca hatırlatmak gerekirse, 1866'da Erzurum'da doğan, 1886'da Mülkiye'den mezun olan Ahmet İhsan, 27-28 Aralık 1942'de geceyarısı 0.30'da Değirmendere'deki çiftliğinde hayata gözlerini yumarken, geride, ilk sayısı 27 Mart 1891'de çıkan ve 26 Mayıs 1944'de son sayısıyla (No. 2464) veda eden *Servet-i Fünun*'un yanısıra tercüme ve telif birçok eser bıraktı[1]. Haftalık olan bu mecmua matbuat âlemine[2] şu satırlarla duyurulmuştu: "Muharrirlerden Ahmed İhsan Bey'in taht-ı idaresinde olarak edebiyat, fünun, teracim-i ahvâl, seyahat, roman vesair mevadd-ı nafıa-i mühimmeden bahs etmek ve bilhassa Avrupa'da imâl ettirilen resimlerle müzeyyen bulunmak üzere Servet-i fünun nâmiyle haftalık musavver bir Osmanlı gazetesi neşrine ibtidar olunmuştur." Servet-i Fünun'un sermuharriri ve müdürü henüz yirmibeş yaşında bulunan Ahmet İhsan'dı. Dergi perşembe günleri çıkıyor, yüz paraya (2,5 kuruş) satılıyordu. Yeni bir imtiyaz alınmamıştı ve Nikolaidi'nin sahibi bulunduğu *Servet*'in fenni ilâvesi olarak çıkarılması tercih edilmişti. "Gazeteye münderiç imzasız bilcümle makalât sermuharririndir" ibaresi Ahmet İhsan'ın yaptığı işin vüs'atini göstermeye kâfiydi.

Diğer birçok gazete ve mecmua gibi *Servet-i Fünun* da Dahiliye Nezaretinden her ay 3.240 kuruş miktarında tahsisat aldı[3] ve 225. sayısıyla beraber (22 Haziran 1311) üçbin nüsha basılan siyasî ilâve vermeye başladı[4]. Terakki ve maarifin vasıtası olarak görülen her mevkute gibi devlet tarafından desteklenen[5] gazete siyasî ilâve'de minnettarlığını şu satırlarla ifade ediyordu: "Hakikat hâlde her türlü terakkiyat-ı maddiye ve maneviye-i Osmaniye'nin müsebbib-i yegânesi bulunan padişah-ı dil-agâh ve şehin-şah-ı âlem-penah efendimiz hazretlerinin *Servet-i Fünun*'un daha ikinci sene-i intişarında lütfen bezl buyurdukları eltaf ve inayat-ı seniye-i maarif-perverleri olmamış olsa idi, ceridemiz şimdiye kadar gösterdiği âsâr-ı terakkinin hiçbirini iraeye muktedir olamaz idi. Beş senelik müddet-i intişarında *Servet-i Fünun* ne yapabilmiş ve ne göstermiş ise, bunları mücerred atıfet ve inayet-i mahsusa-i hazret-i şehriyarî sayesinde hiz-i husûle getirebilmiştir."

Bu himaye daha sonra da devam etmiştir. Ahmet İhsan Matbaasında kullanılmak üzere Almanya'dan getirilen biri büyük, diğeri küçük renkli baskı yapabilen iki litoğraf makinesinin gümrük resminden muafiyeti hakkındaki irade ise, "zaman-ı tesisinden beri nail olduğu enva-ı avatıf ve eltaf-ı mülükânenin eda-yı hakk-ı şükranından cidden âciz bulunan *Servet-i Fünun* bende-i keminelerini bir kat daha garik-i bahr-i minnet ü şükran" eylemişti (No. 824,25 kânun-ı sânî 1322, s.274). Tabiî ancak kısmen ifade edebildiğimiz bu gerçeklerin, Cumhuriyetin ilk senelerinde yazılan hâtıralarda, satırlara dökülmesi beklenemezdi. Bunların kitaba sokulması rûzigâra muhalif esmek olurdu ve beşer takâtini aşardı.

Güzel, temiz ve renkli baskısı ve muhtevasıyla nesiller için bir mektep vazifesi gören *Servet-i Fünun*'un taşradan ilk abonesi Edirneli Şevket Bey oldu. Mütareke devrinde üç sene kadar çıkamadı[6]. A. İhsan'ın Ordu mebusu olarak Meclis'e girmesi üzerine ise Halid Fahri ve oğlu Gavsi Ozansoy'un gayretiyle, A. İhsan'ın ölümünden sonra da bir müddet çıktı ve ilk sayısından (27 Mart 1891) elliüç sene, iki ay sonra (26 Mayıs 1944) matbuat tarihine göçtü[7].

Ahmet İhsan, hâtırat türünü sevenlere gerçek ve ölmez hizmeti olan hâtıralarının ilk cildinin bir kısmını *Vakit*ve *Milliyet*gazetelerinde[8] ve son kısımlarını ise *Servet-i Fünun*'da neşrettikten sonra 1930'da kitap haline getirmiştir. Üç cilt olarak düşündüğü kitabının 1888-1908 devresini içine alan ilk cildi Recaizâde Ekrem'e; 1908-1914 devresine dair ikinci cildi ise matbuat tarihimizin bir büyük ismi Şeyhü'l-muharririn Mahmud Sadık'a ithaf edilmişti. Hâtıraların ilk cildinin *Servet-i Fünun*'daki kısımları 23 tefrika miktarındadır ve gayrimüteselsil bir şekildedir. Bu tefrikada Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa, Mabeynci Mehmed Arif Bey, Halil Rifat Paşa, Ferid Paşa, Başmüddeiumumi Cemal Bey, Nafıa Nâzırı Mustafa Zihni Paşa gibi ünlülerin güzel fotoğrafları da basılmıştır, ki bunlar kitapta yer almamıştır.[9]

Hatıraların 1908-1914 devresine ait olan ikinci cildi ise yine *Servet-i Fünun*'da aynı şekilde tefrika edildikten sonra 1931'de kitap hâlinde basılmıştır[10]. 1914-1923 devresini anlatacak olan 3. cildini İsmet İnönü'ye ithaf[11] niyetini A. İhsan şu satırlarla duyuruyordu: "Bu üçüncü cildi, felâketli muharebe, elemli mütarekeden sonra, en şerefli günleri bize Lozan'da yaşatmış bulunan çok kıymetli İsmet Paşa hazretlerine-lütfen verdikleri müsaadeden cesaret alarak-ithaf ediyorum." Ne yazık ki bu cildin sadece üç tefrikası basılabilmiş ve tamamlanamadan bu kadarıyla kalmıştır[12]. Bu durum hâtıraların ilk iki cildini okuyanlar için gerçek bir üzüntü kaynağı, matbuat tarihimiz için de telâfisi imkânsız bir kayıptır. Bununla beraber, A. İhsan hâtıralarını natamam bırakmasına rağmen zaman zaman çeşitli vesilelerle mecmuasında hâtıra kırıntıları neşretmiştir. Bunlarda matbuatımızın ve yakın tarihimizin araştırıcıları için mütevazi, mânâlı ve şüphesiz vazgeçilmez bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yazıları da hiç şüphesiz hâtıralarına zeyl olarak kabul edilebilir. Bunlardan en mühim görünenlerinin bir listesini vermek, hâtıratın daha iyi bir neşrine katkı olabilir. *Servet-i Fünun'un* bu sıralardaki isminin *Resimli Uyanış* olduğunu bu arada hatırlamak gerekir.

1- "İstanbul'un Antikalar Müzesi ve Halil Bey" No. 1802-117 (5 Mart 1931) s. 194

2- "Antikalar Müzesi ve Abdülhamit zamanile Meşrutiyette ecnebi entrikaları" No. 1803-118 (5 Mart 1931) s.210-211

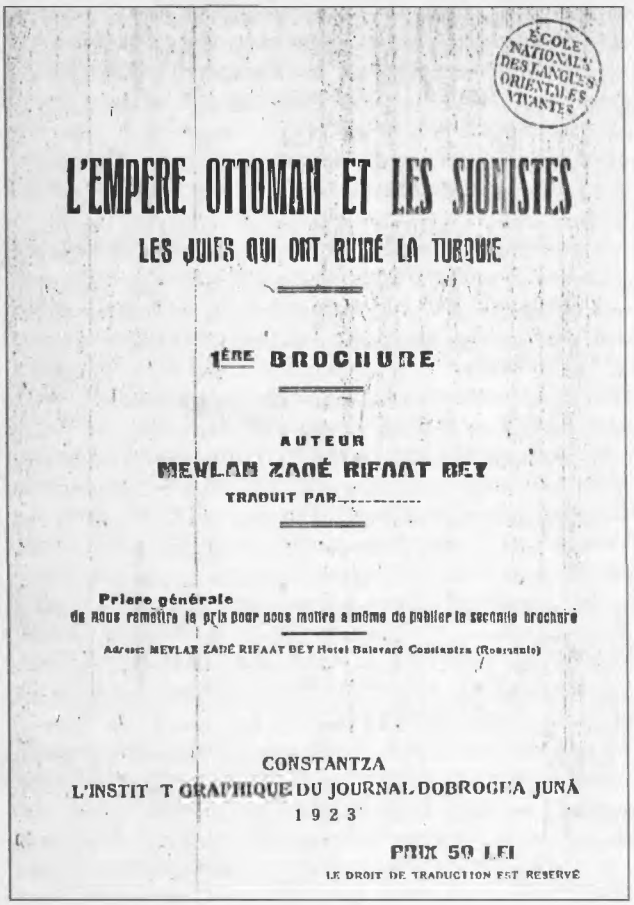

3- "Bir Hatıra- Bir Hakikat" No. 1805-120 (19 Mart 1931) s. 242-243,256

4- "Müşir Fuad Paşa" 1810-125 (23 Nisan 1931) s. 322-323

5- "Büyük Millet Meclisinde ilk tahassüslerim" No. 1814-129 (21 Mayıs 1931) s. 386

6- "Civar bağlarında. Ankara'nın Çamlıcası Dikmen. Dikmen'in arkasındaki balığı bol göl. Mamak Köyü" No. 1815-130 (28 Mayıs 1931) s. 402

7- "Taktuk" No. 1817-132 (11 Haziran 1931) s. 18-19

8- "B.M.M. nde tarihi celse. Ahmet İhsan B. diyor ki" No. 1811-136 (9 Temmuz 1931) s. 82-83

9- "Gazetemiz Sahibi Ahmet İhsan Beyin Nutku" No. 1822-137 (16 Temmuz 1931) s. 98-99, 112

10- "Merhum Mustafa Asım B." No. 1822-137 (16 Temmuz 1931) s. 230

11- "Bizde Kitap ve Mecmua okuyanlar" No. 1856-171 (10 Mart 1932) s. 231,239

12- "Lozan'dan bir hatıra" No. 1860-175 (7 Mayıs 1932) s. 294-295

13- "Ahmet Mithat ve Yazıcılık" No. 1867-182 (26 Mayıs 1932) s. 406-408

14- "Dil Kurultayı", No. 1885-200 (29 Eylül 1932) s. 274-275

15- "Dil Kurultayında Ahmet İhsan Beyin 14. Birinci Teşrinde kürsüde söyledikleri", No. 1887-202 (13 Teşrin-i evvel 1932) s. 306-307

16- "Samih Rifat Bey", No. 1896 -211 (15 Kânun-ı evvel 1932) s. 44

17- "Dil İnkılâbında Şemseddin Sami Merhum", No. 1909-224 (16 Mart 1933) s. 250-251

18- " 1934 matbuat Almanakı. 1886 Nevsali Marifeti" No. 1960-275 (15 Mart 1934) s. 242-243

19- "1908 inkılâbında eski Babıâli yokuşu" No. 2034-349 (15 Ağustos 1935) s. 178-180

20- "Server İskit'e bir karşılık", No. 2038-353 (12 Eylül 1935) s. 242

21- "Celâl Sahir", No. 2049-364 (28 ikinci teşrin 1935) s. 2-3

22- "Vahan Sürenyan", No. 2050-365 (5 Birinci kânun 1935) s. 18

23- "Türkiye'de ilk mecmua bolluğu", *Ülkü*'den naklen No. 2069-384 (16 Nisan 1936) s. 322-323

24- "Abdürranman Âdil Eren'e" No. 2105-420 (24 İlkkanun 1936) s. 66

25- "Geçmiş Zamanda Bizde Esircilik ve Halayıklar, Köleler", No. 2112-427 (11 Şubat 1937) s. 178

A. İhsan'ın hâtıraları için N.S. Örik'in[12] verdiği hüküm de bu vesile ile dikkate arz edilebilir: "İki cildlik *Matbuat Hâtıraları* vardır ve eserleri arasında dikkat ve ehemmiyete lâyık bulunması da bu son kitabı olur; çünkü basın hayatımızın uzun bir devresi hakkında kıymetli bir kaynaktır ve 10 Temmuzu İstanbul'da takip eden günler ve Babıâli'nin o günlerdeki vaziyeti hakkında alâka ile okunmağa lâyık bazı görüş ve bilgileri ihtiva etmektedir."

Bu hâtıraların, yine bir başka matbuat mensubu tarafından neşre hazırlandığını ve basıldığını görmek, ilk bakışta, mânâlı ve güzel bir tesadüf olarak dikkati çekmekte ve alâkalıları sevindirmektedir. Ancak üç sayfalık (s.5-7) kısa "sunuş" insanı hayâl kırıklığına uğratmak, hâttâ isyan ettirmek için kâfi gelmektedir. "Hazırlayan" insanda ümid uyandıran sözlerden[13] (Ahmet İhsan'ın Türkçesi ağdalı sayılamaz. Hatta, bu anıla-

rın ilk yayımlandığı dönemde henüz yerleşmemiş yeni kelimeleri kullandığı da olmaktadır) sonra, bu sözlerin gereğini yerine getirmemiş ve felâketin müjdesini şu şekilde vermiştir: "Ancak 1920'lerin sonunda yazılmış bu metinlerin günümüz Türkçesine uygun sayılamayacağı da açıktır. Bu bakımdan, anıların dilini günümüz Türkçesine uyarladık (s. 6)"

Burada 1920'lerin sonundan esatiri bir çağdan sayfa açarcasına bahsedilmesi de insanı şaşırtan bir başka hususdur. Hazırlayan'ın kendi tercihini bir vazgeçilmez kanun gibi ileri sürmesi ise anlaşılır gibi değildir.

İlk defa burada rastladığımız "açıklama notları" için yapılan açıklama ise ilmi tevazunun çok uzağındadır: "Bu önemli anıları altmış küsur yıllık bir aradan sonra her düzeyde okur ve araştırmacının yararlanabileceği bir cilt içinde sunarken, genel tarih, basın, basımcılık ve edebiyat tarihlerini aydınlatacak bir çalışmayı gerçekleştirmiş olmanın mutluluğunu duyuyoruz" (s. 7). Asıl dikkati çeken husus bu satırların tevazudan değil, gerçeklerden ne denli uzak olduğudur. Bunun birkaç örneğini önce "günümüz Türkçesine uyarlama" işinden başlayarak vermek gerekir.

"Vaniköyündeki yalımızın yerinde şimdi bir başka yalının bahçesi var; orasını ne zaman görsem çocukluğumun üç senesini geçirdiğim bu asude köyün eski şekli gözümün önüne gelir" (1931, C.I. S.1).

"Vaniköyü'ndeki yalımızın yerinde şimdi başka yalının bahçesi var; orasını ne zaman görsem çocukluğumun üç yılını geçirdiğim bu sessiz köyün eski şekli gözümün önüne gelir" (Kabacalı, s. 11).

İlk bakışta da fark edileceği gibi asude kelimesine sessiz karşılığı verilmiştir. Halbuki asude'nin ancak çok, ama pekçok gerilerden gelen karşılığı sessiz olabilir.

Asude'ye M. Bahaeddin (Toven), "rahatlanmış, gailesiz", Devellioğlu, "rahat, gailesiz, dinç", Redhouse ise "rahat ve huzurda olan, gailesiz olan" şeklinde karşılık vermektedir[14].

Kitabın yine ilk baskısının (193) ikinci cildi'nin ilk sayfasından alınan bir paragrafın "uyarlama" işi şöyle yapılmış:

"1908 senesine tesadüf eden 1324 Temmuzunun onuncu perşembe sabahı idi. Trenle Haydarpaşa'ya geliyordum. Vakit çok erken olduğu hâlde Erenköyünde rasgeldiğimiz İstanbul treninden, ağalarile beraber Nafıa Nâzırı Zihni Paşa'nın indiğini gördüm ve şaştım"(s.1).

1324 (1908) Temmuzunun onuncu (23'üncü) Perşembe günü sabahıydı. Trenle Haydarpaşa'ya geliyordum; erken bir saatti. Erenköy'de rastladığımız İstanbul treninden Nafia Nazırı Zihni Paşa'nın ağalariyle birlikte indiğini gördüm ve şaştım" (Kabacalı, s. 125).

A. İhsan'ın metninde dikkat edilmeyen husus bir nâzırın günün çok erken bir saatinde maiyeti ile beraber yollara düşmüş olmasıdır. Yoksa kendi yolculuğunun erken saatte olduğuna bir ehemmiyet atfetmediği ortadadır. "Vakit çok erken olduğu hâlde" ibaresini "vaktin çok erken olmasına rağmen" şeklinde anlayıp Zihni Paşa'dan bahseden cümleye eklemek gerekirken A. İhsan'ın kendisinden bahsettiği cümleye eklenmesi yanlıştır. Kısaca bu "uyarlama" işinin uygunluğuna inanmak mümkün değildir, velev Türkçe'nin kaideleri değişmiş olsun.

Diğer taraftan "açıklama notları" başlığı altında verilen ve iddialı bir şekilde okuyucunun önüne sürülen bilgiler bazen çok eksiklikle, bazen de yanlışlıkla malûl bulunmaktadır. Ansiklopedilere girmiş bâzı bilgilerin bulunmaması ise anlaşılır gibi değildir ve bir izahı yapılamamıştır. "Açıklama notları"ndan (s. 261-291) bazıları bu hükmün sâde delilleri olarak gösterilebilir:

1- Süleyman Sudî'nin (s. 261) sadece *Defter-i Muktesid* (İstanbul, 1306-1307 c. I-III) isimli kitabından bahsedilmiştir[15]. Halbuki *Usûl-ü Meskûkat-ı Osmaniye ve Ecnebiye* (İstanbul, 1311 247 s.) ve *Takvim-i Daimî* (İstanbul, ?) iki eseri daha bulunmaktadır. Doğum (Şubat 1835) ve ölüm tarihlerinin (4 Nisan 1896) verilmemesi de bir başka eksikliktir. Ayrıca "şeriat bütçesi" açıklaması da haylî kapalı kalmıştır.

2- Gazetecilik tarihinin ilk mühim isimlerinden biri, belki de birincisi olan Agâh (tam adı Yusuf Agâh) Efendi'nin ölüm senesini 1885 olarak gösterme imkânı, en azından İstanbul'da bulunan araştırmacılar için, bahis mevzuu olamaz, olmamalıdır (s.261). Sultan Mahmud türbesindeki mezar taşına göre Agâh Efendi 2 Ocak 1886'da (25 Rebiyü'e-evvel 1303) ölmüştür[16].

3- Düyun-u Umumiye hakkında bilgi verirken (s.264) okuyucuya hiç değilse bugünkü İstanbul Lisesinin bu İdarenin binası olduğu hatırlatılmalıydı.

4- *Sabah* gazetesi hakkında yazılanlar (s.268) da eksik, hâttâ yanlıştır. Her şeyden önce II. Abdülhamid devrinde iki *Sabah* gazetesi vardı. İlki, 1876'da Ş. Sâmi tarafından on ay çıkarılan ve Meşrutiyet müdafii olan gazeteydi. İkincisi ise Mihran'ın *Sabah*'ydı otuz üç sene yaşadığı ifade edilmektedir[17].

5- Bâzı yorumlar ise daha önce yapılanların tekrarına benzemektedir. Meselâ "sansürün şiddeti arttıkça Encümen-i Teftiş ve Muayene görevlilerinin sayısı da arttı" (s.270) hükmü bu kabildendir. Sansürün şiddeti hakkında bir yorumdan sarf-ı nazarla hatıra söyle bir sual gelmektedir: Acaba teftiş ve muayene edilecek gazete, mecmua, matbaa ve kitapların da miktarı artmış mıdır? Yoksa miktarları aynı kaldı da, memurların birim başına sayıları mı yükseldi? Bir başka sual: Yoksa her iki gelişme aynı zamanda mı ortaya çıktı? Görülüyor ki, yorum yapmak pek o kadar kolay değildir ve elde belli bir ölçüde bilgi bulunmasını gerektirmektedir. Aksi taktirde, burada görüldüğü gibi, bir iki sual yorum şatolarını bir enkaz yığını hâline getirebilir[18].

6- Şahıslar hakkındaki bilgilerdeki bazı yanlışlar eski bilgilerin aktarılmasından ileri gelmektedir. Bunu anlamak mümkündür. Ancak dipnotlu yanlışları yorumlandırmak büsbütün imkânsız olmaktadır. Meselâ Ubeydullah Efendi (s. 272) hakkındaki bilgiler için hâtıraları mehaz olarak zikredilmiştir. Ama hâtıralarında (Haz. A.T. Alkan, *Ubeydullah Efendinin Amerika Hatıraları*, İstanbul, 1989, s. 9) doğrusu verilen (10 Ocak 1858) doğum tarihi yine 1857 olarak verilmiştir. Bu durumda bu dipnotun ne işe yaradığı meçhûl kalmaktadır.

7- Ünlü ressam Halil Paşa'nın (s.277) artık ansiklopedilere de girmiş olan soyadı (Sözel) her nedense okuyucudan esirgenmiştir. Yakın tarihe dair araştırmaların bir hedefi de kişilerin soyadlarını tespit ve ilân etmek olmalıdır[19].

8- Matbaa-i Âmire hakkında yazılanlar da (s. 278) bir büyük yanlış ihtiva etmektedir. Üsküdar Matbaası yazıldığı gibi 1831'de değil, Vak'a-i Hayriye, yâni 1826 yazından önce Beyazıd'a taşınmış bulunuyordu[20].

9- *Serbestî* gazetesine ayrılan altı satırda (s. 283) Mevlânzâde Rifat'ın ismi iki defa Mulanzâde şeklinde yazılmıştır. İlkinde tırnak içinde Mevlânzâde kaydı bulunduğu için tanıdık bir simadan bahsedildiğini anlamak mümkün olmuştur. Diğer bilgilerde ise bir yenilik dikkate çarpmamakta, daha doğrusu M. Rifat'ın 150'lik olduğu, gazetesinin "1920'de Mulanzade'nin yüzellilikler listesine alınarak yurt dışına gönderilmesine kadar yayını"na devam ettiğinden bahsedilmektedir. Mevlânzâde hakkında bilgi vermeye geçmeden Yüzellikler'e dair kanunun 16 Nisan 1924'de, yâni bahsedilen tarihten tam dört sene sonra çıktığını belirtmek gerekir. Doğrusu bu gibi yanlışları kısa takdim yazısına sığdırılan büyük iddialarla bağdaştırabilmek mümkün olamamıştır.

Yine Mevlânzâde'ye dönelim; O'nun ismini Molanzâde diye kaydeden Osman Ergin; babasının da Abdurrahman Nacim olduğunu işittiğini söylüyor[21]. Yine bu ismi ısrarla Mevlânâzade diye yazanlar da bulunmaktadır[22]. Ancak çağdaşları ve yakından tanıyanları bu ismi Mevlânzâde olarak verdikleri gibi, bizzat sahibi de, meselâ bir Fransızca risâlesinde ismini yine bu şekilde yazmaktadır. O hâlde isim hakkında yeni bir teklifin yakın tarih araştırmaları için bir kıvanç olmadığı ortadadır ve bu şekilde bir tasarrufla ortaya halli gereken meseleler atmaya gerek yoktur[23].

Bu vesile II. Meşrutiyet devrinin, hiç şüphesiz bu en dikkate değer ga-

zetecilerinden biri olan M. Rifat hakkında birkaç söz daha söylenebilir, en azından doğum ve ölüm tarihleri verilebilir. O, kendi ifadesine göre 1869 senesinde doğmuş olmalıdır[24]. O, çok dikkate değer ve dağdağalı bir hayat yaşadıktan ve arkasında gazete ve kitap şeklinde birçok eserler bıraktıktan sonra 1930'da Halep'te hayata veda etti[25]. Rivayete göre öğle yemeğini Refik Halid'de yemiş ve oradan ayrıldıktan sonra yolda sekte-i kalpten ölmüştür. Son zamanlarını gece, gündüz rakı masası başında geçtiği ve cebinden kuruş bile çıkmadığı ifade edilen diğer hususlardandı. Öldüğünde 61 yaşında bulunuyordu[26].

10- Hazırlayan notlarında ara sıra bâzı kitap ve makale isimlerine zikretmiştir. Çoğu yerde ise herhangi bir mehaz verme gereğini duymamıştır. Bu arada bir usûl gözettiğini söylemek de mümkün değildir. Meselâ Müdafaa-i Milliye Cemiyeti (s. 290) için asıl ismi anılması gereken, bizatihi bu cemiyetin adını taşıyan araştırma (Nâzım H. Polat, Ankara, 1991 311 s.) olmalıydı.

Matbuat Hatıralarım bu yeni hâliyle ziyan edilmiş sayılabilir hükmü biraz aşırı gelebilir. Ancak bu hükmün gerekçesi sayılabilecek kâfi derecede örnek dikkatlice arz edilmiştir. Herşeyden önce kudemanın yazdığı eserlerin üslûp ve ifadelerine müdahale cesaretini ve gözükaralığını anlamak imkân haricindedir. Bu ehliyeti kendinde görenlere hayret etmemek mümkün değildir. Bu karardan sonra yapılanlar ise, ancak bir kara mizah sayılabilir[27]. Bu eserlerin kelimelerini değiştirmenin onları bir nevi yeniden yorumlamak olduğu anlaşılmalıdır. Onlar artık farklı ve başka bir metin haline gelmektedirler. Buna dikkati çekmek, bunun için de bu gibi eserlere-yâni yapıtlara-yeni bir isim koymak en doğru yoldur. Meselâ burada A. İhsan'a isnad edilen bu kitaba *Basın Anılarım* adının verilmesi okuyucuyu aydınlatma ve yapılan işe dikkati çekme bakımından gereklidir. Bu hâtıralar, daha sonra perakende hâlinde yazılanlarla birlikte yeniden, ama metnine herhangi bir müdahalede bulunulmaksızın yeniden basılmalıdır. "Açıklama notları" bulunmasa da olur. İletişim Yayınları ise bu işi en kısa zamanda gerçekleştirerek bu ilk hâtâsını tashih etmelidir. Türk edebiyatına ve irfanına büyük hizmetlerde bulunan bir insanın hâtırası bu kadar kolay harcanmamalıydı. İz'anın o yerde nâmı yok mu?

1 Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*. Ankara, 1968. 1969, III. Cild. s. 232-244; Telif ve tercüme 62 eserinin ismi (s. 241-244) biliniyor. Kardeşi Muhtar Halid de (Ankara, 1882-İstanbul, 22 Nisan 1929) kitapçılık tarihimizde Muhtar Halid Kütüphanesi sahibi olarak yerini almıştır(*Resimli Uyanış*, no. 1708-23, 9 Mayıs 1929, s. 358).

2 *Takvim-i Vakayi*, No. 2 (17 Mart 1307, s. 8)

3 Hasan Ali Ediz, "Servet-i Fünun", *Aylık Ansiklopedi*, İstanbul, 1946, C. II. s. 729-731

4 *Servet-i Fünun* (siyasi), No. 225 (22 Haziran 1311) s. 8;
Orhan Koloğlu satışının en fazla 200 olduğunu bildiriyor ki biz böyle bir bilginin kaynağını bilmiyoruz (*Cumhuriyet Kitap*. Sayı. 181, s. 11)

5 "İfade", *Servet-i Fünun* (siyasi), No. 225 (22 Haziran 1311) s. 1; Tabii bu gibi gerçeklerin Cumhuriyetin ilk senelerinde kaleme alınan bir hatıratta ifade edilmelerini beklemek fazla iyimserlik olur. Bu gibi hususları yazmak hâtırat sahiplerinin işi ve çok kere harcı değildir, ama bunları arayıp bulmak ve ifade etmek araştırıcıların vazifesidir. Araştırma yapmakla kaynakları nakletmenin farklı şeyler olduğu artık anlaşılmalıdır.

6 Bu ilk abone 40 sene sonra hastalanıp Soğukçeşme Şifa yurduna yattığı zaman mecmua resmini de basarak âcil şifalar temennisinde bulunmuştu. A. İhsan, mecmuasının ilk abonesini 40 sene sonra da hatırlayan tek nâşir olsa gerektir. (*Resimli Uyanış*, No. 1797-112, 22 Kânun-ı sânî 1 931, s. 115)

7 *Servet-i Fünun*'un 50 senelik hikâyesini anlatan sayısı (No. 2275, 28 Mart 1940) biri daha küçük ve sevimli bir ebad ve şekilde olmak üzere iki defa basılmıştır. A. İhsan 1931'de mebus seçildikten sonra mecmua ile meşgul olamamış; son devrede Halil Fahri ve oğlu Gavsi Ozansoy'un gayretleriyle çıkabilmiştir. Hâtıraların 3. cildinin çıkmamasında A. İhsan'ın mebus seçilmesinin bir payı olabilir.

8 A. İhsan, "Türk gazeteciliğinin 100'üncü senesi ve *Servetifünun*'un 42'inci senesi", *Resimli Uyanış*, No. 1839-154 (12 Teşrin-i sânî 1931) s. 370-371

9 No. 1686-1 (6 Kânun-ı evvel '928)- 1742-57 (2 Kânun-ı sânî 1930)

10 No. 1743-58 (9 Kânun-ı Sâni 1930)- 1794-109 (1 Kânun-ı sânî 1931)

11 No. 1801-116 (19 Şubat 1931) s. 179

12 No. 1801-116 (19 Şubat 1931) s. 178-179; No. 1809-124 (16 Nisan 1931) s. 306-307, 320; No. 1812-127 (7 Mayıs 1931) s. 354-355, 368

12 *Yüzelli Yılın Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1953, Fasikül: 3, s. 87

13 *Matbuat Hatıralarım*, (Haz. Alpay Kabacalı) İstanbul, 1993, 291 s.

14 M. Bahaeddin, *Yeni Türkçe Lügât*, İstanbul(77), s. 44; F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, Ankara, 1970, s. 58; Redhouse, *Müntahabat-ı Lügât-ı Osmaniye*, İstanbul, 1298, s. 39; Ziya Paşa'nın beyti hem kelimeye, hem de hazırlayanın düştüğü hâle ışık tutmaktadır: Asude olam dersen eğer gelme cihâne/Meydane düşen kurtulamaz seng-i kazâdan

15 BOA. *Sicill-i Ahvâl Defteri*, cild. 3, s. 204; M. Tahir *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1342, C. 3, S. 276; Ayrıca Sudi'nin hayatı için: *Usûl-ü Meskûkat-ı Osmaniye ve Ecnebiye*, İstanbul, 1311 247 s. Bu kitabı tıpkıbasım olarak baskıya hazırlayanlar (İbrahim-Cevriye Artuk) hayatını da yazmışlardır. (s. 7-8)

16 Ölüm tarihi resmi hâl tercümesinde de kaydedilmiştir (*BOA. Sicill-i Ahvâl Defteri*, c.1, s. 196)

17 *Sabah* ismini taşıyan iki ayrı gazete bulunduğu tartışmaları için: A. İhsan, "Matbuat Tarihinde Düzeltmeler ve Bir Düzeltme Mektubuna Cevap", *Uyanış-Servetifünun*, n. 2067-382 (2 Nisan 1936) s. 291 (Server İskit'in yazısı münasebetiyle); A. İhsan, "Abdurrahman Adil Eren'e" *Uyanış-Servetifunun*, No. 2105-402 (24 ilk kânun 1936) s. 66 (Aynı sayfada A. A. Eren'in yazısı da *Tan*'dan iktibasen bulunuyor).

18 Benzer yorumları yarım asır önce Osman Ergin de (*Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1941, S. 683-684) yapmıştı: "Encüme-i teftiş ve Muayeneyi teşkil eden âzânın çoğu yalnız medrese tahsili görmüş, binaenaleyh cahil, hafiye ve huluskârlardan olmakla beraber aralarında birkaç tane ilim ehli ve maarifseverin bulunduğu da şüphesizdir. Mesela en son zamanlarda encümenin reisliğinde bulunan Hacı Zihni Efendi ile âzâdan şair Hayret bu türlüdendir".

19 "Halil Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1970, c. 18, s. 385-386; *Meydan-Larousse*, İstanbul, 1971, c. 5, s. 553

20 *Vak'a-nuvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, (Haz. M. Münir Aktepe), Ankara, 1988, C. X, S. 110; bu kitabın yazma nüshasından alınan bu kayıt Tuncay Ceylân tarafından da neşredilmiştir ("Tanzimattan sonra Türkiye'de Maarif Teşkilatı", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Van, 1991, Sayı. 2, Cilt. 2, s. 227

21 Muallim M. Cevdet, İstanbul, 1937, s. 451; A. Nacim (1249-131) için: BOA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*; C. 18. S. 125; M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333, c. 2. s. 469; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB, s. 1056-1057; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1986, c. 6, 5. 496

22 M.K. Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan sorunu*, 1918-1929, Ankara, 1992, s. 41-42

23 Meselâ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde*, İstanbul, 1968, s. 103, 158-166; Mevlanzâde'nin risâlesi (*L. Empere Oftoman et Les Sionistes, Constantza*, 1923 14 s.) üzerinde de yine Mevlanzade'yi görüyoruz.

24 Kitabında (*Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücadelede hakikat Ketmedilemez*, İstanbul, 1328, s. 74) bulunan 15 Haziran 1909 tarihli bir istida 40 yaşında olduğundan bahsediyor. Kıtadan yeni baskısını yapanlar da (Metin Martı, *Mevlânzade Rıfat'ın Anıları*, İstanbul, 1992, s. 67) bu kayda dikkat etmedikleri için doğum tarihine dair bir şey söyleyememişler.

25 Yüzellilerden Mevlânzâde Rıfat Halep'te ve evvelce İzmir'de *Müsavat* gazetesini neşreden Hacı İsmail (Hâfız İsmail Hakkı). Cemilpaşazâdelerden Hamit te yine Haleb'te Baron Otelinde vefat etti. (Hâfız İsmail'in vefat yeri Mısır'dı. AB) Şemsi, "Ölen Yüzellilikler". *Cumhuriyet*, No. 2287 (8 Eylül 1930), S. 3

26 "Mevlânzâde Rifat nasıl ölmüş", *Cumhuriyet*, no. 2226 (27 Eylül 1930) s. 3

27 Selim İleri'nin kitabı sevinçle ("Geçmişi okumak" *Milliyet*, 27 Temmuz 1993, s. 16) karşılamasını anlayışla karşılamak gerektiğine inanmıyoruz. Ancak Orhan Koloğlu'nun bu neşir ve tasarruf şekli hakkında "dilini özenle sadeleştirdiği" iltifatını lüzumsuz ve inandırıcılıktan uzak buluyoruz. Hocamızın (doğumu, Kadınhanı, 1929) bu gibi sadeleştirmelere iltifatını anlamak mümkün değildir. Üstelik bu iltifatı A. İhsan'ın kesesinden yapmağa da kimsenin hakkı olmamak gerekir. Sadeleştirme kararı isabetli değil ki bu işin gerçekleştirilmesi başarılı olabilsin. "Orijinalliğini kaybettirmeden kitabı günümüz diline çevirmiş olması da kolay ve zevkli okunmasını sağlıyor" hükmünü tekzip için hâlâ isteniyor ise, başka şeyler de söylenebilir. Ayrıca "günümüz Türkçesi", 1930'ların Türkçesinden bu kadar mı uzaktır?